
PAU I DESARMAMENT

Polítiques de seguretat per a la pau

Una altra seguretat
és possible i necessària

PAU I DESARMAMENT

3

Polítiques de seguretat per a la pau

Una altra seguretat
és possible i necessària

Autors

Jordi Calvo Rufanges (coord.)

Maria de Lluç Bagur

Xavier Bohigas

Pere Brunet

Blanca Camps-Febrer

Teresa de Fortuny

Jorge Guardiola

Josep Maria Julià

Eduardo Melero

Chloé Meulewaeter

Anna Montull Garcia

Arcadi Oliveres

Albert Orta

Pere Ortega

Arés Perceval

José María Perceval

Alejandro Pozo

José Ángel Ruiz

Ainhoa Ruiz Benedicto

Camino Simarro

Olivia Viader

Centre Delàs d'Estudis per la Pau
Universitat Internacional de la Pau

Carrer Erasme de Janer 8, entresol, despatx 9 · 08001 Barcelona
T. 93 441 19 47 · www.centredelas.org · info@centredelas.org

Col·lecció «Pau i desarmament», n. 3

Coordinadors: Joaquim Lleixà i Pere Ortega

Autors: Jordi Calvo Rufanges (coord.), Maria de Lluç Bagur, Xavier Bohigas, Pere Brunet, Blanca Camps-Febrer, Jorge Guardiola, Josep Maria Julià, Eduardo Melero, Chloé Meulewaeter, Anna Montull Garcia, Teresa de Fortuny, Arcadi Oliveres, Albert Orta, Pere Ortega, Arés Perceval, José María Perceval, Alejandro Pozo, José Ángel Ruiz, Ainhoa Ruiz Benedicto, Camino Simarro, Olívia Viader

Agraïm a:

Guillem Mases, Gabriela Serra i Gerard Vallès

Aquesta publicació ha estat realitzada en el marc del projecte «Una altra seguretat és possible: construïm polítiques de seguretat en l'àmbit local des de la cultura de pau i la seguretat humana» finançat per la Diputació de Barcelona i del projecte «Una altra seguretat és possible: construïm polítiques des de la seguretat humana i una perspectiva de gènere per garantir el dret a la pau i a una vida lliure de violències» finançat per l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament, realitzats conjuntament pel Centre Delàs d'Estudis per la Pau i la Universitat Internacional de la Pau.

Barcelona. Gener 2019

Grafisme: Esteva&Estèvão

D.L.: B-6497-2016

Índice

Introducció: una altra seguretat és necessària i possible · *Jordi Calvo* 7

PART PRIMERA. DESARMAR I DESMILITARITZAR LES POLÍTIQUES DE SEGURETAT I DEFENSA

I. Seguretat nacional: la pau de qui? · <i>Eduardo Melero</i>	23
II. Cultura de pau versus cultura de defensa · <i>Maria de Lluç Bagur</i>	31
III. Objeció científica per al desarmament · <i>Pere Brunet</i>	41
IV. Mesures orientades a l'eliminació de les armes de destrucció massiva · <i>Teresa de Fortuny i Xavier Bohigas</i>	51
V. Conversió de la indústria militar · <i>Pere Ortega</i>	63
VI. Reduir la despesa militar per allunyar la possibilitat de la guerra · <i>Chloé Meulewaeter</i>	69
VII. Repensar les operacions militars a l'exterior. El cas espanyol · <i>Alejandro Pozo</i>	77
VIII. Promoure els processos de pau i la resolució de conflictes · <i>José Ángel Ruiz</i>	91
IX. Evitar la guerra · <i>Anna Montull Garcia</i>	101

PART SEGONA. POLÍTIQUES DE PAU I SEGURETAT HUMANA

I. Introducció: les polítiques de foment de la pau · <i>Arcadi Oliveres</i> ...	113
II. Introducció a la seguretat humana · <i>Josep Maria Julià</i>	121
III. Seguretat humana i medi ambient · <i>Albert Orta</i>	135
IV. Economia noviolenta · <i>Jorge Guardiola i Jordi Calvo</i>	143
V. Polítiques feministes per a la pau · <i>Blanca Camps-Febrer</i>	155
VI. Polítiques de la diversitat i la tolerància · <i>Ares Perceval</i>	165
VII. Desmilitarització de l'espai urbà · <i>Ainhoa Ruiz Benedicto</i>	171
VIII. Educació per la pau i la noviolència <i>Olivia Viader i Camino Simarro</i>	183
IX. Viure sense por · <i>José María Perceval</i>	195

Introducció: una altra seguretat és necessària i possible

Jordi Calvo Rufanges

La seguretat, la defensa i la pau són elements centrals en les polítiques de qualsevol govern. Estats, organitzacions multilaterals, regionals, d'àmbit global i local dediquen substancials recursos per aconseguir que hi hagi més seguretat, perquè visquem en societats en pau, per evitar la guerra i la violència. Aquesta és una de les raons per les que existeixen ministeris o departaments de defensa i seguretat en pràcticament tots els estats. És per aquesta raó que és àmpliament acceptat el manteniment d'exèrcits, armats i entrenats per fer ús d'aquest armament quan i com sigui considerat necessari.

Aquest plantejament assumeix que hi ha raons suficients que justifiquen la participació en conflictes armats per mitjà d'operacions militars a l'exterior i que existeix la necessitat de defensar-se d'agressions externes que requereixin una resposta militar. Sota aquest prisma s'estableixen i desenvolupen polítiques de defensa similars en tots els estats, pràcticament iguals entre governs de diferent color polític i que són mínimament qüestionades per polítics, mitjans de comunicació i societat civil. A més, la política de defensa prové de la definició dels objectius nacionals, de les capacitats militars i diplomàtiques que té un estat per tal de complir amb el paper que s'autodesigna en l'escena internacional (Charles-Philippe, 2008).¹

Hi ha un concepte de seguretat hegemònic, àmpliament acceptat i aparentment inamovible, que fa una lectura del món basada en la desconfiança, el caos, els riscos, les amenaces i, en definitiva, la por. De tal manera que davant la possibilitat de ser atacats en qualsevol moment hem de mostrar la

---

1. David, Charles-Philippe (2008): *La guerra y la paz. Enfoque contemporáneo sobre la seguridad y la estrategia*. Icaria, Barcelona.

capacitat de defensar-nos. El paradigma de seguretat majoritari apel·la a la dissuasió com a element principal per no ser agredit, és a dir, a mostrar més força que el teu adversari o, almenys, una possibilitat de venjança que generi por. Es tracta de donar por per no tenir por.

És així com es desenvolupa el concepte de cultura de seguretat nacional, com el «conjunt de coneixements, normes, valors, metes, actituds i pràctiques compartides socialment i orientades a protegir i garantir els interessos nacionals» (De la Cort i Blanco, 2014).² La seguretat és entesa per mitjà d'un coneixement tradicional polític i militar pel qual en l'àmbit militar l'objecte és l'estat, mentre que en el polític les amenaces són identificades com allò que afecta els principis constitutius de l'estat i la seva sobirania (Buzan et al., 1998).³

Sobre les amenaces a la seguretat

L'existència de les estructures militars i altres organismes creats per a la defensa i seguretat és justificada finalment com la millor manera de donar resposta a la por, als temors d'una societat determinada, a les amenaces a la seva seguretat.

Per conèixer les amenaces a la seguretat i els potenciadors del risc més rellevants podem estudiar les que han estat identificades per les estratègies de seguretat i defensa de la UE, l'OTAN, Espanya i els EUA, atenint-nos a les seves doctrines de seguretat i defensa més recents.

Totes elles identifiquen com a amenaces a la seguretat el terrorisme i l'extremisme violent, la proliferació d'armes de destrucció massiva, la ciberseguretat, la seguretat energètica, el crim organitzat, la seguretat marítima – que en el cas nord-americà incorpora l'espacial i l'aeri, el canvi climàtic, els fluxos migratoris irregulars – i la gestió de fronteres exteriors en el cas de la UE –, les crisis econòmiques que l'OTAN especifica com financeres, i en el cas dels EUA cal afegir les desacceleracions econòmiques. Finalment, apareixen com a element comú en l'anàlisi de riscos i amenaces els conflictes armats i els denominats estats febles o fallits.

És important, però, esmentar altres qüestions de rellevància per a la seguretat identificades en les quatre doctrines citades. La UE fa referència a l'amenaça o risc a la seguretat que suposen les pandèmies i epidèmies, la pobresa i la des-

---

2. De la Corte, LY. Blanco, JM. (2014): *Seguridad nacional, amenazas y respuestas*. lid, Madrid. (p. 37)

3. Buzan, B, Wæver,, O. and Wilde J. (1998): *Security. A new framework of analysis*. Lynne Rienner Publishers, London. (pags. 21, 22).

igualtat, les violacions dels drets humans, les amenaces híbrides els canvis en l'equilibri econòmic de poders i la globalització i interdependència. L'OTAN, per la seva banda, també inclou en la seva anàlisi de seguretat els canvis demogràfics que poden agreujar problemes globals com la pobresa, la fam, les malalties pandèmiques, així com les anteriorment esmentades amenaces híbrides, la globalització i la interdependència. Els EUA amplien la seva identificació d'amenaces i riscos a la seguretat amb el que denomina com brots mundials i greus de malalties infeccioses, amb la possibilitat d'un atac catastròfic sobre sòl americà o infraestructures fonamentals; amb amenaces o atacs contra els seus ciutadans a l'estranger i contra els seus aliats, als quals afegeix l'extrema pobresa, els genocidis i el que denomina amb el terme *atrocitats massives*, així com l'impacte de la globalització i interdependència i els canvis en el poder econòmic. Per altra banda, el Govern espanyol identifica també com amenaces a la seva seguretat: la vulnerabilitat de les infraestructures crítiques i serveis essencials, la protecció davant d'emergències i catàstrofes, l'espionatge i la contra intel·ligència, la seguretat en els sectors aeronàutic i ferroviari i la globalització.

Cal afegir a les anteriors amenaces i riscos, la identificació de països o regions amb un potencial impacte en la seguretat de les doctrines estudiades. Totes elles consideren a Rússia com a país a tenir especialment en compte, i pràcticament en tots els casos i amb més o menys èmfasi apareixen l'Orient Mitjà, Àfrica i específicament el nord d'Àfrica, Magreb i Sahel, la República Popular Democràtica de Corea, l'Iran o l'Àrtic. Com a llocs de major especificitat s'esmenten per part de la UE els Balcans occidentals i Turquia, mentre que els EUA presten especial atenció a la Xina. Espanya esmenta com a aspecte específic la colònia britànica de Gibraltar.

L'anterior anàlisi de les amenaces i riscos a la seguretat ens situa en un escenari en el qual les respostes militars no semblen ser l'opció més utilitzada, sinó que més aviat apareixen com un recurs marginal amb una dubtosa utilitat pel que fa al seu rol per fer front als reptes de la seguretat actuals. De fet, ja s'apunta que les polítiques de seguretat nacional es basen en la disposició d'eines no només militars ni policials, sinó també relatives a la diplomàcia i política exterior incloent la cooperació internacional al desenvolupament, l'economia, la salut, l'educació, la justícia, els serveis socials, protecció civil, intel·ligència, etc. (De la Corte i Blanco, 2014).⁴

---

4. De la Corte, L. Y Blanco, JM (2014): *Seguridad nacional, amenazas y respuestas*. lid, Madrid (p. 36)

Una visió crítica de la seguretat en construcció

Si bé és cert que els estudis de seguretat han estat definits com l'estudi de l'amenaça, amb la Guerra Global contra el Terror (Walt, 1991: 212)⁵ autors crítics amb el concepte tradicional de seguretat, com Barry Buzan en el seu *People, States and Fear* (1983), Rothschild (1995) i Baldwin (1997), plantegen com a qüestions centrals per a una revisió crítica de la seguretat militar tradicional: quines són les amenaces a la seguretat? Quin és el subjecte al qual es refereix la seguretat? Quins mitjans utilitzar per garantir la seguretat? I com s'ha d'estudiar la seguretat? Incorporant necessàriament una aproximació epistemològica, per la qual les anàlisis sobre la seguretat no són neutrals (Pérez de Armiño i Mendia, 2013). De fet, no és nou que s'hagi assumit que la seguretat pugui ser abordada tant de manera objectiva, quan hi ha una amenaça real, com de forma subjectiva, quan l'amenaça és percebuda (Wolfers, 1962: 151).⁶

En relació a això Roland Dannreuther (2013)⁷ planteja la necessitat de ser conscients del paper de l'analista de seguretat: si es tracta d'un científic objectiu, com el cèlebre *Dr Strangelove* de Stanley Kubrick, si ha de transcendir de l'enfocament de seguretat nacional i dirigir-se a la seguretat internacional com un internacionalista sent conscient dels seus judicis inevitablement subjectius i culturalment limitats, i si l'analista de seguretat ha de tenir un enfocament ètic, un posicionament moral pel qual se situï de costat dels poderosos o dels marginats. Com apunta David Mutimer (2007: 131)⁸ la seguretat no és una dimensió donada, objectiva i inqüestionable, sinó susceptible de múltiples interpretacions; i, per tant, les anàlisis sobre la mateixa no són neutrals des del punt de vista polític o moral.

Dit d'una altra forma, seguint a Buzan, Waever i Wilde (1998: 8),⁹ l'estratega militar analitza el sistema en termes que emfatitzen les capacitats defensives i ofensives basant-se en els seus propis càlculs relacionats amb els avantatges coercitius. L'economista s'enfronta al sistema fixant la seva atenció

---

5. A Pérez de Armiño, Karlos i Mendia Azkue, Irantzu (2013): *Seguridad humana. Aportes críticos al debate teórico y político*, Tecnos, Madrid. Visiones críticas.

6. Buzan, B, Waever, O. and Wilde J. (1998): *Security. A new framework of analysis*. Lynne Rienner Publishers, London (p. 23)

7. Roland Dannreuther (2013): *International Security. The contemporary agenda*, Polity Press, Cambridge.

8. A Pérez de Armiño, K. Y Mendia, I (2013): *Seguridad humana. Aportes críticos al debate teórico y político*, Tecnos, Madrid.

9. Buzan, B, Waever, O. and Wilde J. (1998): *Security. A new framework of analysis*. Lynne Rienner Publishers, London (p. 8).

en la riquesa i el desenvolupament sota la motivació del desig de maximitzar la seva utilitat. L'analista social s'aproxima a la realitat en terme de patrons d'identitat i pel desig de mantenir la independència cultural (seguretat identitaria). L'ambientalista mira al sistema sobre la base de paràmetres ecològics i la necessitat d'aconseguir un desenvolupament sostenible. Per als autors, la securització és, essencialment, un procés subjectiu en el qual el significat d'amenaça, vulnerabilitat i (in)seguretat són construïts socialment i que, per tant, objectivament no existeixen o deixen d'existir (57). Considerar els individus com a objectes de la seguretat els fa membres d'una transcendent comunitat humana amb preocupacions globals comuns i, paradoxalment, el focus en la seguretat individual comporta un compromís amb les amenaces globals (Krause i Williams, 1997).¹⁰

D'aquesta manera ens situem en el marc dels estudis crítics de seguretat, inspirats per l'Escola de Frankfurt i els treballs de Booth i Wyn Jones, els quals han definit l'individu, l'ésser humà, com l'últim referent de la seguretat, i que consideren els estats com a proveïdors poc fiables de seguretat (Booth, 1991: 319-320),¹¹ així com en les visions crítiques de la seguretat de l'Escola de Copenhaguen i el Feminisme que apel·len a anàlisis no estatocèntriques, de baix a dalt, basats en les vivències i experiències de seguretat i inseguretat de les persones, que sustenten i desenvolupen l'enfocament de seguretat humana al que esmentarem amb insistència com a inspiració per dur a terme polítiques de seguretat alternatives, no basades en la militarització, la força de les armes i la por. Sense anar més lluny, així ho recull la Carta de Nacions Unides en el seu article 26, en el que reconeix la necessitat d'assegurar la pau i la seguretat amb el mínim desviament de recursos econòmics i humans a l'armamentisme. Les armes són inherentment ambigües en un sentit polític i estratègic ja que el seu potencial real es basa en la desconfiança (Booth i Wheeler, 2008).¹²

---

10. Chapter (pags. 33-60) From strategy to security: foundations of critical security studies Krause, Keith i Williams, Michael C. (Eds) (1997): *Critical security studies, concept and cases*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

11. A Barry, Barry i Hansen, Lene (2015): *The evolution of international security studies*, Cambridge University Press.

12. Booth, Ken i Wheeler, Nicholas J. (2008) *The security dilemma. Fear, cooperation and trust in world politics*, Palgrave Mcmillan, New York.

La necessitat de construir una seguretat pacifista

L'anàlisi teòrica introductòria exposada ens permet identificar dos aspectes fonamentals que donen sentit a aquesta publicació. Primer, que la seguretat tradicional no és la millor resposta als reptes que afronta una societat global, interdependent i diversa com l'actual; i segon, la seguretat està sent qüestionada amb profunds fonaments i aproximacions teòrico-pràctiques que mostren la possibilitat i necessitat de construir des de la teoria i la pràctica una seguretat basada en paràmetres diferents, alternatius i fins i tot contraposats a la seguretat fins ara hegemònica d'un país, poble o comunitat.

Per tant, la primera proposta d'aquesta publicació serà la d'identificar alguns dels elements més rellevants de les polítiques de seguretat i defensa actuals, qüestionant la necessitat de la defensa tal com la coneixem, preguntant-nos de què o de qui cal defensar-nos; qüestionant també l'armamentisme, el militarisme, la militarització de les societats, de les economies i de les relacions internacionals.

En un segon bloc ens aventurem a proposar polítiques i mesures de caràcter polític alternatiu, de seguretat no tradicional basada en la cultura de pau. Analitzem un seguit de propostes, no exclusiva, sinó inspiradora, que suposa un punt de partença per les moltes possibilitats que des dels governs locals i globals es poden dur a terme per construir condicions de seguretat i pau sostenibles, inclusives i no-violentes.

Mitjançant divuit capítols escrits per vint-i-un autors i autores del **Centre Delàs d'Estudis per la Pau** i de la **Universitat Internacional de la Pau**, en el marc d'un projecte conjunt pel qual ens hem compromès a treballar per la construcció d'una alternativa de seguretat que ens ajudi a sortir de l'espiral de violència, armamentisme i militarisme en què el món es veu de nou immers, ara que queda llunyana l'esperança de la caiguda del Mur de Berlín. Els articles han estat escrits des de la llibertat creativa, amb enfocaments diversos però amb un marc i visió comunes, la cultura de pau, que pressuposa el rebuig a aconseguir per mitjans violents qualsevol objectiu polític, per molt digne i legítim que aquest sigui. Utilitzem un segon marc inspirador, que no limitador, i que apareix de manera constant en cada un dels capítols, la seguretat humana, com a alternativa plausible, existent i malauradament oblidada com a alternativa a la seguretat militar, armada i violenta. A continuació oferim un breu resum dels principals aspectes que constitueixen el plantejament i propostes de cada un dels capítols que componen aquesta conscientment limitada

i incompleta aproximació a polítiques de pau i seguretat basades en la cultura de pau i la seguretat humana que a més de necessàries són possibles, com demostren els no escassos exemples i experiències en els quals ja són una realitat.

A *Seguretat nacional, la pau de qui?* Melero analitza l'estratègia de seguretat espanyola, així com el concepte estratègic de l'OTAN arribant a la conclusió que hi ha un concepte de seguretat ampli que implica que no només s'actua militarment davant d'atacs armats, sinó també enfront d'amenaques a la seguretat. Aquest predomini de l'element militar es dona perquè els interessos nacionals són definits des d'un punt de vista militar. De fet, es planteja utilitzar fins i tot els exèrcits per qüestions energètiques i econòmiques. L'autor proposa passar d'una estratègia de seguretat nacional a una estratègia de seguretat humana, fet que implica, irremeiablement, la reducció del component militar en tots els aspectes relacionats amb la seguretat.

Cultura de pau versus cultura de defensa complementa el que s'ha exposat en el primer capítol, ja que la seguretat entesa de manera militaritzada necessita fomentar en la ciutadania els valors militars i la necessitat del compromís amb la defensa de l'estat. Això s'aconsegueix per mitjà de la cultura de la defensa, l'objectiu de la qual és la creació de consciència sobre la necessitat de la defensa en una societat determinada. D'aquesta manera no hi ha confusió entre cultura de la defensa i Cultura de la pau, entesa aquesta última com la reducció i eliminació de les violències en totes les seves formes i manifestacions. L'autora afegeix que la cultura de la defensa persegueix promoure en l'opinió pública la necessitat de la defensa armada, dels exèrcits, i dels costos que això suposa per a les arques públiques. Conclou Bagur que no hi ha altra alternativa per aconseguir major seguretat que promoure la cultura de pau i no la cultura de defensa, com es fa i potencia en el cas d'Espanya.

El capítol *Objecció científica per al desarmament* té com a punt de partença que els reptes de la seguretat humana a escala global són assolibles en l'àmbit tecnològic. Això sí, cal donar especial atenció als avenços tecnològics que per la seva capacitat de doble ús (civil i militar) requereixen de l'establiment d'un ús ètic de la tecnologia. En aquest sentit, el desenvolupament de sistemes militars robòtics i armes autònomes genera debat ètic sobre la participació humana en el circuit de decisió. Especialment greu és la situació que generen els sistemes robòtics i militars totalment autònoms (LAWS en les seves sigles en anglès). Conclou Brunet que és una fal·làcia que els nous sistemes militars robòtics contribueixin a la seguretat i que no queda més alternativa ètica que aturar el desenvolupament de nous armaments robòtics.

Sobre la necessitat de reduir els arsenals, desmantellar sistemes d'armes i controlar la proliferació de material militar, el capítol de Fortuny i Bohigas analitza en concret la proliferació d'armes de destrucció massiva: armes nuclears, químiques i biològiques. Aquestes o bé són prohibides o estan en procés de ser-ho perquè contravenen el Dret Internacional Humanitari. Els autors posen especial èmfasi en la problemàtica de les armes nuclears, tant per la dificultat de la seva efectiva prohibició i eliminació, com per la pràctica impossibilitat de controlar el seu ús i desenvolupament sense riscos per a la seguretat. Els accidents són una cosa habitual en la gestió i manteniment dels arsenals nuclears i els exemples que ho demostren són tan alarmants com nombrosos. Denuncien els autors que el Tractat de No Proliferació (TNP) no està aconseguint un control efectiu que impedeixi la proliferació nuclear i que l'OTAN és un obstacle per al desarmament nuclear. No obstant això, també hi ha avenços i bones pràctiques que dibuixen un futur més esperançador. Les zones lliures d'armes nuclears o l'impuls per part d'alguns estats del Tractat de prohibició de les armes nuclears són exemples de la feina necessària que un estat pot fer per portar a terme una política responsable amb la pau i la seguretat mundials.

A *Conversió de la indústria militar*, l'autor escomet un dels elements clau per abordar la qüestió del militarisme de la seguretat, posant de relleu la importància d'arguments per a la reducció de la producció militar com el camí per aturar les curses armamentistes, la militarització de l'estat i la facilitat amb que s'utilitza el braç armat per participar en guerres, juntament amb arguments de caràcter economicista pels quals les armes no es consideren béns productius. La qüestió de la conversió és tractada mitjançant l'exemple programa Konver que el 1993 la CEE va posar en marxa després de la reunificació d'Alemanya a quinze països comunitaris. Finalment, l'autor destaca llums i ombres en l'aplicació del programa europeu de conversió de la indústria militar europea en sòl espanyol, mostrant la importància de la voluntat política per fer realment efectiva la transformació de la indústria militar en civil.

Com enllaç necessari a les alternatives a la indústria militar apareix el capítol pel qual Meulewaeter proposa una reducció dels pressupostos militars no només per minvar l'armamentisme i el militarisme de les relacions internacionals, sinó per reduir els conflictes armats i la violència. Per això l'autora explica detalladament què és la despesa militar i com es calcula, i el concepte de cost d'oportunitat en relació als pressupostos públics militars com a element bàsic d'elecció econòmica en un context d'escassetat en el

qual es decideixen els pressupostos públics de un país. Conclou l'autora que la despesa militar genera violències i llastra la construcció de pau, mitjançant el desviament de recursos de l'àmbit civil (de la seguretat humana) a l'àmbit militar (de la seguretat nacional).

Si la despesa militar és el primer element del cicle econòmic militar, les operacions militars i l'enviament de tropes a escenaris de conflicte armat n'és l'últim. En el capítol sobre el control, reducció i eliminació de les operacions militars, Pozo analitza el cas espanyol en nou apartats que aborden el perquè de les intervencions militars espanyoles, que són contràries a dret, lliures de fiscalització pública, oposades al sentir majoritari de la població, i opaques des d'un punt de vista pressupostari. A més a més són operacions militars que abandonen la lògica de Nacions Unides, que són titllades fal·laçment com humanitàries i que mostren la tendència militarista de la seguretat. Finalment l'autor mostra, per mitjà del cas espanyol, el seu escepticisme sobre l'ús i utilitat dels exèrcits i els interessos que aquests defensen.

Un cop realitzat una anàlisi d'algunes de les principals qüestions relacionades amb la desmilitarització i el desarmament com a estratègies d'estat, el final del primer bloc el componen dos capítols que mostren opcions no armades ni militaritzades d'abordar la seguretat en el post i el pre conflicte. En el primer d'ells, *Promoure els processos de pau i la resolució de conflictes*, l'autora explica per mitjà d'exemples representatius la dificultat de dur a bon terme processos de pau, els quals passen irremeiablement per reconèixer la veritat, la justícia i la reparació. Ruiz Jiménez proposa com a opció necessària per a un procés de pau exitós una reconciliació no-violenta al costat de mesures de desenvolupament econòmic i social que ajudin a reconstruir les condicions de pau necessàries en una societat castigada per la guerra.

D'altra banda, en la fase prèvia al conflicte armat existeixen no poques mesures de caràcter preventiu que poden evitar no solament el mal major, la guerra, sinó qualsevol índex de violència o inestabilitat que pugui provocar-la. Montull explica dues de les opcions més reeixides per evitar la guerra, i al mateix temps relegades a un segon pla – si més no en l'àmbit mediàtic –, per implementar la política exterior d'un estat. Es tracta de les polítiques de neutralitat i de la diplomàcia preventiva. Sense entrar en falsos triomfalismes, l'autora mostra pros i contres, experiències reeixides i processos fracassats en cada un dels aspectes esmentats i opta, en les seves recomanacions, per la promoció de polítiques anti-bel·ligerants com a condició necessària, encara que no suficient, per un canvi de paradigma en la seguretat.

El segon bloc el dediquem a propostes de polítiques pacifistes que es poden dur a terme en un país, regió o localitat, que se situen en el paradigma de la seguretat humana. En un primer capítol introductori, en l'esforç per aterrar les propostes de pau a les polítiques quotidianes, Oliveres recorda la importància del paper dels mitjans de comunicació i de l'accés a la informació per part de la ciutadania. A més, l'autor proposa tres polítiques clau perquè hi hagi una convivència pacífica: una política que assegurí ingressos suficients a tota la població; una altra política que permeti que els moviments de població es produeixin amb total seguretat per a les persones amb una política migratòria de portes obertes; i finalment, en tercer lloc, proposa desenvolupar polítiques preventives que permetin evitar els delictes i les catàstrofes naturals, en contraposició a les predominants polítiques reactives que no van dirigides a l'arrel del problema i que no incideixen en les causes de la violència.

A continuació, Julià realitza, de manera clara i concisa, una introducció al concepte de seguretat humana, sobre el qual giren totes les propostes alternatives de pau i seguretat d'aquesta publicació. Proposa, com ja s'ha avançat en altres capítols, una transició de la seguretat nacional basada en la identificació d'enemics a un concepte globalitzador de seguretat humana. Entre les nombroses propostes concretes que es podrien fer en aquest sentit tria una especialment representativa per a cadascuna de les subdivisions en què queda seccionada la seguretat humana. D'aquesta manera, proposa la renda bàsica i el salari digne com a element central per aconseguir seguretat econòmica; proposa d'altra banda limitar el poder dels monopolis agroalimentaris per caminar cap a la seguretat alimentària; de la mateixa manera que incideix en la necessitat de fer el mateix amb les farmacèutiques, ja que el seu impacte en la seguretat en la salut és evident; en relació a la seguretat ambiental anima a un canvi d'estil de vida que sigui clau per a la lluita contra el canvi climàtic; la seguretat personal de les dones és prioritzada, en tant que són víctimes habituals de violències de tot signe; sobre la seguretat comunitària, la problemàtica de les persones migrants centra la seva proposta de canvi; mentre que pel que fa a la seguretat política, suggereix acabar amb les polítiques d'austeritat pressupostària.

Seguidament es desenvolupa en el capítol sobre seguretat i medi ambient tota una proposta de polítiques de seguretat alternatives per fer front no només al canvi climàtic sinó també a la pèrdua de biodiversitat o l'empobriment dels sòls. Partint de la seguretat humana, l'autor proposa anar més enllà d'allò militar com a instrument per afrontar els reptes que suposen els canvis medi-

ambientals. Entre les seves propostes destaca la necessitat de trencar amb la dicotomia Cultura/Natura, ja que l'enfocament clàssic de seguretat considera la naturalesa com un ens independent de l'ésser humà. L'autor afirma que la qüestió no és saber de quina manera protegir-nos militarment de la natura, sinó quin tipus de relació establím amb aquesta que sigui sostenible i redueixi la vulnerabilitat de les persones als canvis mediambientals. Les respostes militars en aquest sentit no només són ineficaces sinó que poden generar més inseguretat ambiental.

L'economia és potser un dels aspectes que més incidència té en la seguretat i la pau enteses en un sentit ampli, com venim fent en tota la publicació. És per aquesta raó que s'ha inclòs un capítol en el qual es proposa un model econòmic alternatiu a l'hegemònic actual, el capitalisme neoliberal, que genera violències de tota mena, no només violència directa de la qual són víctimes milions de persones mal nodrides per quedar excloses del mercat, sinó també genera violència cultural sobre la base de la qual normalitzem la pobresa, la desigualtat i la violència econòmica estructural exemplificada en polítiques econòmiques que destrueixen el teixit productiu local, que generen atur o desigualtat salarial entre homes i dones. D'aquesta manera, Guardiola i Calvo proposen passar del paradigma capitalista en el qual les persones són recursos humans i la natura recursos naturals per aconseguir la maximització del benefici empresarial, cap a un paradigma econòmic no violent en el qual la sostenibilitat econòmica substitueixi el màxim benefici, i les necessitats humanes i el respecte a la natura passin a ser l'objectiu de l'economia.

Una altra de les propostes necessàries pel que fa a la implementació de polítiques basades en la pau i la seguretat humana és la proposada des del feminisme. Camps-Febrer presenta en el seu capítol opcions feministes i descoloniales, alternatives a les estructures patriarcales, racistes, bel·licistes i d'explotació. Per això partint de les teories feministes de seguretat aposta per desplaçar la seguretat de l'estat no només fins a l'ésser humà sinó fer-ho en les relacions i interdependència de l'ecosistema global. Afegeix l'autora que una política feminista de seguretat ha d'aprofundir en les causes, posant l'exemple de les migracions. Especialment interessant resulta la seva valoració de la política feminista d'exterior desenvolupada recentment pel govern suec.

Existeix una proposta de polítiques imprescindible en la creació de condicions de pau i convivència en una societat determinada. Es tracta de la política de diversitat i tolerància. Ares Perceval identifica una sèrie de qüestions preliminars a tenir en compte a l'hora de decidir implantar polítiques de diversitat.

La primera és saber identificar com es construeix la identitat de l'altre en una societat determinada, partint de la impossibilitat d'evitar la seva existència, les polítiques de diversitat requereixen acceptar i valorar la seva presència com una cosa positiva i dotar-lo de drets, començant pel dret a la diferència.

D'altra banda, Ainhoa Ruiz s'interroga sobre si s'està produint una destrucció o democratització de l'espai urbà, en una ciutat que es configura en escenari de guerra. Per això analitza els efectes que les amenaces a la seguretat global tenen en les ciutats i grans urbs. Un dels principals és l'impacte que el terrorisme transnacional ha tingut en l'expansió de la securització en la vida quotidiana de les ciutats. Això, lligat a grans esdeveniments esportius, ha produït no en pocs casos processos militaritzadors i securitzadors amb elevats graus de violència. L'autora mostra la rellevància de la disputa per l'espai públic, per exemple entre els que el volen utilitzar per afavorir el consum i els que pretenen que sigui un espai de construcció col·lectiva de democràcia i seguretat comunitària.

Una proposta que no podia faltar és la relacionada amb l'educació per a la pau i la no-violència com a opció imprescindible per avançar cap a una cultura de pau i aconseguir noves formes de seguretat, per ser persones pacífiques i pacifistes alhora. En el capítol les autores expliquen una sèrie de pràctiques i experiències d'educació per a la pau a l'estat espanyol que mostren com es fan realitat per mitjà d'institucions i governs locals propostes de promoció i desenvolupament de l'educació per a la pau. L'educació per a la pau és un objectiu local, però també global, tal com ho demostren els objectius 4 i 16 de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible, aprovada a l'agost de 2015 en el marc de les Nacions Unides.

La reflexió final de Perceval incorpora un element primordial per emprendre polítiques de pau i seguretat alternatives. Situant com a punt de partida la impossibilitat de viure sense risc, introdueix la necessitat humana de gestionar la incertesa i la inestabilitat, allò que identifica com les bases de la por. L'autor reparteix responsabilitats entre uns mitjans de comunicació alarmistes, sensacionalistes i promotors de la por per tal d'aconseguir major audiència, i el parany hobbesià pel qual el món viu atemorit, on la por s'expandeix com l'oli i que potser per això s'està convertint en un gran negoci, i viceversa. Calen polítiques que afavoreixin viure sense por, fet que no vol dir viure sense riscos, però si sense promoure'ls ni potenciar-los. Les polítiques de pau i seguretat no poden caure en la temptació d'utilitzar les pors de la humanitat com a eina de control i manipulació per retenir el poder.

En definitiva, aquesta publicació pretén col·laborar en el debat polític, acadèmic i social des de la modèstia i humilitat del que som, un grup divers, pluridisciplinar, amb un grau acadèmic més o menys, amb grans dosis d'activisme i compromís personal, amb infinitat d'experiències personals i col·lectives compartides amb un sector més ampli de persones, entitats i organitzacions compromeses amb la pau i la no-violència, que sense cap dubte han inspirat aquest imperfecte i inacabat compendi de propostes per desenvolupar polítiques de seguretat pacifistes, tan necessàries com possibles.

PART PRIMERA

**DESARMAR
I DESMILITARITZAR
LES POLÍTIQUES DE
SEGURETAT I DEFENSA**

I. Seguretat nacional: la pau de qui?

Eduardo Melero Alonso¹

La seguretat nacional s'ha de definir, en primer lloc, partint de la defensa nacional, tenint en compte que no només es tracta d'un anàlisi terminològic. Les diferents concepcions de seguretat suposen, en última instància, l'aplicació de diferents polítiques. D'aquesta manera, Javier de Lucas ha assenyalat que «la pregunta radical de tota reflexió sobre la pau és per què i de què hem de defensar-nos, o, més ben dit, per què i de què és necessari que ens defensin, per què i de què ens defensen les polítiques de defensa» (1985: 79). Aquestes mateixes qüestions també s'han de plantejar en relació amb les polítiques de seguretat, ja que, com veurem, la defensa és un dels elements primordials que integren la seguretat nacional.

Defensar a qui i de qui? El cas espanyol

La concepció tradicional de la defensa nacional implica la protecció de la població, el territori i la sobirania d'un estat davant els atacs d'altres països. Amb el final de la Guerra Freda i l'inici de l'era de la globalització, els estats han adoptat un enfocament més ampli, canviant la perspectiva des de la defensa nacional cap a la seguretat nacional (Ballesteros, 2016: 14-15). La defensa passa així a convertir-se en un element important de la seguretat, tot i que no l'únic.

---

1. Professor de dret administratiu a la Universitat Autònoma de Madrid i membre del Centre Delàs. Entre les seves línies d'investigació es troben la regulació legal del comerç d'armament i les operacions militars a l'exterior. Entre d'altres, és autor de l'assaig «La política d'exportacions d'armament dels països de la Unió Europea a l'Àfrica (2002-2010). Especial consideració a les exportacions espanyoles», (ICIP, 2012).

Aquesta perspectiva més àmplia es posa de manifest en l'«Estratègia espanyola de Seguretat Nacional» de 2017. L'Estratègia defineix la seguretat nacional com aquella:

Política d'Estat i servei públic l'objectiu de la qual és protegir la llibertat, els drets i el benestar dels ciutadans, garantir la defensa d'Espanya i els principis i valors recollits a la seva Constitució, així com contribuir juntament amb socis i aliats a la seguretat internacional. (2017: 23)

O en la definició que proposa Miguel Ángel Ballesteros Martín, segons la qual:

Seguretat nacional és la situació en la qual el normal desenvolupament de la vida de la nació està protegit contra riscos, perills o amenaces exteriors i interiors i permet al país defensar els seus interessos nacionals, complir els seus compromisos internacionals i contribuir a la pau i a l'estabilitat internacional. (2016: 63)

Una altra definició de defensa nacional, que se situa en la mateixa línia, és la proposada per Óscar Jaime, Luis de la Corte Ibáñez i José María Blanco:

Situació ideal sobrevinguda gràcies a l'acció eficaç i conjunta de l'estat i d'altres actors on la llibertat i el benestar dels seus ciutadans, la defensa i la integritat del seu territori i els seus principis i valors constitucionals, juntament amb la seguretat internacional, es trobarien plenament garantits i protegits. (2014: 33)

Aquestes definicions són bastant indeterminades i ambigües. A aquestes cal sumar-hi les diferents concepcions de la seguretat: seguretat internacional, seguretat col·lectiva, seguretat integral, seguretat humana, seguretat democràtica, seguretat comuna, seguretat cooperativa, seguretat sostenible i seguretat multidimensional (Ballesteros, 2016: 96-132).

En qualsevol cas, la tendència clara en la concepció de la seguretat nacional és que suposa una ampliació de l'àmbit d'activitat propi de la defensa, en incloure el benestar dels ciutadans, els interessos nacionals i la dimensió internacional. La seguretat nacional es refereix tant a la seguretat interior com a l'exterior. Com assenyala l'«Estratègia de Seguretat Nacional 2017», els components fonamentals de la seguretat nacional són «la Defensa Nacional, la Seguretat Pública i l'Acció Exterior» (2017: 16).

També cal tenir en compte que les polítiques de seguretat nacional no només es duen a terme a través de mitjans militars i policials, sinó que també es posen en pràctica per mitjà de la diplomàcia, la política exterior, l'economia, etc. (Jaime, Corte i Blanco, 2014: 36).

L'expansió de la defensa nacional per mitjà del concepte de seguretat nacional també es posa de manifest en la definició dels interessos nacionals de seguretat. El document estratègic espanyol en què aquests interessos s'han delimitat amb major detall és la «Revisió Estratègica de la Defensa» de 2002. Segons aquest document, els interessos nacionals de seguretat són «aquells interessos nacionals que, per la seva particular importància mereixen, si arriba el cas, un esforç de defensa» (2003: 129-135). Aquests interessos es classifiquen en interessos vitals, estratègics i altres interessos.

Els interessos vitals són aquells interessos bàsics per la supervivència d'Espanya com a nació. Són «els elements constitutius de l'estat que es desitgen preservar intactes davant de qualsevol agressió» (Ministeri de Defensa, 2003: 129-135). Aquests interessos són: 1) la sobirania, la independència i la integritat territorial d'Espanya i l'ordenament constitucional; i 2) la llibertat, la vida i la prosperitat dels espanyols.

Els interessos estratègics contribueixen decisivament a la garantia dels interessos vitals. Aquests són: 1) la contribució a la projecció de l'estabilitat per mitjà de l'OTAN i la Unió Europea; 2) el manteniment de la llibertat d'intercanvis i de comunicacions; 3) la seguretat en el subministrament de recursos bàsics; 4) la desaparició del territori; i 5) la recuperació de la sobirania de Gibraltar.

Els altres interessos de la seguretat «no estan en relació immediata amb la seguretat d'Espanya» (Ministeri de Defensa, 2003: 129-135). Tot i que no són objecte prioritari de l'esforç de defensa poden requerir, ocasionalment, l'actuació de les Forces Armades. Dins d'aquests altres interessos de la seguretat s'hi inclou la consecució, de forma solidària, d'un ordre internacional estable, de pau, seguretat i respecte dels drets humans. Reconeixent-se expressament que «les missions d'ajuda humanitària i participació en determinades missions de pau en regions allunyades poden respondre a tals interessos» (Ministeri de Defensa, 2003: 129-135).

Una qüestió interessant és qui determina quins són els interessos nacionals de seguretat. La definició dels interessos nacionals de seguretat en la «Revisió Estratègica de la Defensa» de 2002 va ser realitzada per un grup de treball format, únicament, per oficials de les Forces Armades (2003: 363). D'aquesta

manera es posa de manifest la preponderància del component militar dins de la seguretat nacional, ja que qui determina en última instància per què i de qui hem de defensar-nos és l'exèrcit. També és interessant destacar l'absència de debat per implicar a la societat en la definició sobre quins han de ser els interessos nacionals de seguretat. Exemplificant així, les polítiques de desdemocratització en matèria de seguretat i defensa.

Un altre dels àmbits en que es posa de manifest l'expansió del concepte de seguretat nacional, és en la definició de les amenaces i riscos. Els documents estratègics dels Estats Units, la Unió Europea o l'OTAN assenyalen com amenaces a la seguretat: el terrorisme i l'extremisme violent, la proliferació d'armes de destrucció massiva, els ciberatacs, el crim organitzat, el canvi climàtic, els fluxos migratoris irregulars, la crisi econòmica, l'existència de conflictes armats, i els estats dèbils o fallits.

Segons l'«Estratègia de Seguretat Nacional 2017» d'Espanya, les amenaces que «comprometen o socaven la Seguretat Nacional» (2017: 59-64); són les següents: conflictes armats, terrorisme, crim organitzat, proliferació d'armes de destrucció massiva i espionatge. Mentre que els desafiaments «sense tenir l'entitat d'amenaça, susciten vulnerabilitat, provoquen situacions d'inestabilitat o poden propiciar el sorgiment de noves amenaces» (2017: 72-78); mencionant: la inestabilitat econòmica o financera; la vulnerabilitat energètica; els fluxos migratoris irregulars; les emergències i catàstrofes; les epidèmies i pandèmies; i el canvi climàtic.

Partint del fet que no existeix una línia de distinció clara entre seguretat i defensa, s'ha plantejat que la defensa es defineix davant de perills o amenaces, mentre que la seguretat s'enfronta als riscos, adoptant un enfoc més preventiu (Ballesteros, 2016: 50-52).

Tot i aquesta distinció entre amenaces i riscos o desafiaments, en alguns documents estratègics oficials s'ha plantejat la utilització d'instruments militars davant de diferents desafiaments. Així, en la «Revisió Estratègica de la Defensa» de 2002, s'afirma expressament que «Les Forces Armades poden contribuir a reduir el risc de la interrupció de subministraments, com ja s'ha vist en el passat, mitjançant intervencions que assegurin la continuïtat dels subministraments bàsics» (2003: 148). De forma encara més clara, en el «Llibre Blanc de la Defensa 2000» s'assenyalava que:

Una nació com Espanya, constituïda com una democràcia avançada i amb una economia molt dependent de l'exterior en recursos energètics i en matèries pri-

meres, té un conjunt d'interessos que, en gran mesura, ultrapassen la defensa del territori i de la sobirania. Espanya necessita tenir assegurat el subministrament de recursos bàsics per mantenir el benestar i fomentar la prosperitat del poble espanyol. Qualsevol acció de força que posés en perill aquest subministrament amb risc de col·lapse per a la nostra economia constituiria una amenaça que seria necessària contrarestar. (2000: 70)

Per tant, la concepció àmplia de seguretat implica que no només s'actuarà militarment enfront d'atacs armats sinó, també, enfront d'amenaques. També s'exemplifica aquesta qüestió en el Concepte Estratègic de la OTAN de 2010, titulat «Implicació activa, defensa moderna». En el Concepte Estratègic de la OTAN s'assenyala, expressament, que les crisis i els conflictes fora de les fronteres de l'OTAN poden ser una amenaça per la seguretat. És per això que l'OTAN decideix implicar-se, on i quan consideri necessari, per prevenir les crisis.

D'aquesta manera es reconeix la possibilitat de que l'OTAN intervingui militarment més enllà de les seves fronteres, és a dir, més enllà de la zona d'Europa i d'Amèrica del Nord definida en l'Article 6 del Tractat de l'Atlàntic Nord.

En definitiva, en la concepció de seguretat nacional que defensen els governs es planteja com objectiu protegir els interessos nacionals, adoptant una perspectiva en la que l'element predominant és l'estatal. Una de les crítiques que s'ha plantejat al concepte de seguretat nacional és que no es tenen en compte les amenaces que provenen del propi estat, és a dir, les guerres civils i els conflictes intra-estats (Mack, 2005: 13).

La principal alternativa que s'ha plantejat a aquest enfocament de la seguretat nacional és la seguretat humana. Aquesta idea va ser plantejada pel Programa de Nacions Unides pel Desenvolupament, en el seu «Informe sobre Desenvolupament Humà 1994». Segons l'informe, el desenvolupament humà:

Consta de dos aspectes principals. En primer lloc, significa seguretat contra amenaces cròniques com la fam, les malalties i la repressió. I en segon lloc, significa protecció contra alteracions sobtades i doloroses de la vida quotidiana, ja sigui a la llar, a la feina o a la comunitat. (1994: 26)

La concepció de seguretat humana proposava dos canvis urgents i fonamentals al concepte de seguretat: «De l'accent exclusiu en la seguretat territorial a un accent molt més gran en la seguretat de la població» (PNUD,

1994: 28) i «De la seguretat mitjançant l'armament a la seguretat mitjançant el desenvolupament humà sostenible» (PNUD, 1994: 28). Les amenaces a la seguretat s'agrupen en set categories: seguretat econòmica, seguretat alimentària, seguretat en salut, seguretat mediambiental, seguretat personal, seguretat comunitària i seguretat política. Aquesta concepció de la Resolució 66/290, de 10 de setembre de 2012, de l'Assemblea General de Nacions Unides implica reconèixer la interrelació de la pau, el desenvolupament i els drets humans.

El concepte de seguretat humana pren com a punt de referència la persona abans que l'estat (PNUD, 1994:25; Mack, 2005: 12-13). La seguretat humana «és una preocupació per la vida i la dignitat humanes» (PNUD, 1994: 25). Implica que les persones tinguin capacitat per satisfer les seves necessitats bàsiques (Font i Ortega, 2012: 162). Des de la perspectiva de la seguretat humana, les principals amenaces provenen de la falta de desenvolupament humà en educació, salut, de l'existència de desigualtats econòmiques, i de la falta de respecte als drets humans (Font i Ortega, 2012: 170). La idea de la seguretat humana ha de seguir desenvolupant-se en la seva utilitat com a eina d'anàlisi de la realitat, i com a criteri per elaborar noves propostes polítiques.

Conclusions

En l'actualitat, l'enfocament predominant és el de la seguretat nacional. Una perspectiva que inclou elements del concepte de seguretat humana, com l'estabilitat econòmica o el reconeixement de la importància de les qüestions mediambientals. Malgrat això, dins de la seguretat nacional existeix una certa preponderància de l'element militar. Com ja s'ha assenyalat, els interessos nacionals de seguretat es defineixen des d'un punt de vista eminentment militar, i també es planteja la utilització de l'exèrcit per garantir l'accés a subministraments energètics i a recursos econòmics.

L'adopció de la perspectiva de la seguretat humana requeriria un canvi en les polítiques de seguretat, que haurien de centrar-se en garantir que les persones puguin satisfer les seves necessitats bàsiques. S'haurien d'adoptar polítiques contra la pobresa, programes d'empoderament de la població més vulnerable, promoció de drets humans, etc. (Pérez de Armiño i Areizaga, 2000). Aquest enfocament hauria d'estar present en els

documents estratègics. Podria, inclús, concretar-se en una Estratègia de Seguretat Humana.

També caldria dur a terme una important reducció del component militar dels estats. De fet, la Resolució 66/290 (2012) de l'Assemblea General de Nacions Unides assenyala que la seguretat humana no implica l'amenaça o l'ús de la força ni mesures coercitives. La progressiva reducció del component militar, tant en efectius com en armaments, permetria destinar aquests recursos econòmics a les polítiques que tenen com a objectiu satisfer les necessitats bàsiques de les persones. A més, la dimensió militar hauria de deixar de tenir preponderància en la definició de polítiques de seguretat.

La transició des de l'enfocament de la seguretat nacional cap a l'adopció de la seguretat humana hauria de fer-se tant en l'àmbit estatal com internacional. En aquest darrer àmbit, haurien de replantejar-se els objectius de les organitzacions internacionals de seguretat com la OTAN. I reformar, també, el sistema de Nacions Unides, eliminant el poder de veto dins del Consell de Seguretat.

Bibliografia

- Ballesteros Martín, Miguel Ángel (2016): *En busca de una Estrategia de Seguridad Nacional*, Ministerio de Defensa, Madrid.
- Estrategia de Seguridad Nacional 2017* (2017). *Un proyecto compartido de todos y para todos*, Presidencia del Gobierno.
- Font, Tica i Ortega, Pere (2012): «Seguridad nacional, seguridad multidimensional, seguridad humana», *Papeles de relaciones ecosociales y cambio global*, n°119, 161-172.
- Jaime, Óscar, Luis de la Corte Ibáñez i José María Blanco Navarro (2014): «Aproximación a la seguridad nacional», a de la Corte Ibáñez, Luis i José María Blanco Navarro: *Seguridad nacional, amenazas y respuestas*, LID, Madrid, 23-38.
- Lucas, Javier de (1985): «La noción de defensa y la crisis de legitimidad. ¿Qué significa defensa?», *Anuario de Filosofía del Derecho* 1985, 77-95.
- Libro Blanco de la Defensa 2000* (2000), Ministerio de Defensa.
- Mack, Andrew (2005): «El concepto de seguridad humana», *Papeles de cuestiones internacionales*, n° 90, 11-18.

Pérez de Armiño, Karlos i Marta Areizaga (2000): *Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo*, entrada a «seguridad humana»: <http://www.dicc.hegoa.ehu.es/listar/mostrar/204>.

Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo (pnud) (1994): *Informe sobre Desarrollo Humano 1994*, Fondo de Cultura Económica, México.

Revisión Estratégica de la Defensa (2003), Ministerio de Defensa.

II. Cultura de pau versus cultura de defensa

Maria de Lluç Bagur¹

L'elecció d'una acció política respon, en gran mesura, als grans objectius que amb ella es persegueixen. Això explicaria per què el Ministeri de Defensa disposa d'una política de cultura de defensa, una política que «consisteix en el foment dels valors militars i del nacionalisme d'estat, i de la conjunció d'ambdós factors: el compromís personal i col·lectiu amb la defensa de l'estat per mitjans militars» (Bagur, 2016: 54) o, com dirien autors més fidels al militarisme és «el coneixement que tenen els ciutadans sobre els riscos i amenaces a la seva seguretat, i dels instruments amb què l'estat els en protegeix» (Casas, 2015: 227), a la qual cosa s'afegeixen «els sentiments o els desitjos de lluita en defensa de la pàtria» (Laguna, 2014: 7).

Altres autors amplien la definició assegurant que «la fortalesa de la «seguretat» d'un país depèn de les capacitats i del grau de consciència i identificació de la població amb la necessitat de defensa del sistema de valors i interessos que configuren la seva societat» (Marsal, 2015: 11). És a dir, la cultura de defensa es concedeix com un instrument de primer ordre pels diferents governs amb l'objectiu de garantir-ne les capacitats militars amb el beneplàcit, i fins i tot, la participació activa, dels ciutadans.

Des de fa alguns anys, els estudis militars han acceptat el concepte de «cultura de seguretat i defensa» com una ampliació del concepte de «cultura de defensa», seguint les directrius de la línia política que pretén l'assimilació dels terminis de defensa i seguretat com a part d'una mateixa cosa. Nosaltres,

---

1. Politòloga i treballadora social, màster en Història del Món. És membre del Centre Delàs on desenvolupa investigacions sobre Forces Armades, cultura de defensa i gènere i militarisme.

en aquest capítol, continuem utilitzant el concepte estricte de «cultura de defensa» per entendre que han de diferenciar-se de la seguretat, concepte aquest últim que pertoca a un altre àmbit competencial.

Curiosament, la cultura de defensa assegura perseguir els mateixos objectius que la cultura de pau, però no dubten a defensar que aquesta metodologia és més realista i efectiva, amb la qual cosa deixen la cultura de pau en una esfera d'utopia i somni. Cal llavors preguntar-se, què és la cultura de pau? En paraules de la Fundación Cultura de Paz, és el següent:

Un conjunt de valors, actituds i comportaments que reflecteixen el respecte a la vida, a l'ésser humà i a la seva dignitat i que posseeixen en primera plana els drets humans, el rebuig a la violència en totes les formes i l'adhesió als principis de llibertat, justícia, solidaritat i tolerància, així com la comprensió entre els pobles, els col·lectius i les persones. (Fundación Cultura de Paz, 2008: 2)

Res a veure amb la definició de cultura de defensa. Una altra definició àmpliament reconeguda és la de Boulding, el qual assegura que és:

Una cultura que promou la pacificació, una cultura que inclou estils de vida, patrons de creences, valors i comportaments que afavoreixen la construcció de la pau i acompanya els canvis institucionals que promouen el benestar, la igualtat, l'administració equitativa dels recursos, la seguretat per als individus i les famílies, la identitat dels grups o de les nacions, i sense necessitat de recórrer a la violència. (Boulding, 1992: 107)

La cultura de pau:

És una tasca educativa que passa per educar en i pel conflicte, a desemascarar la violència cultural i el patriarcat, a educar per a la dissidència, l'inconformisme i el desarmament, a responsabilitzar-nos, a mobilitzar-nos, a transformar els conflictes, a dur a terme el desarmament cultural, a promoure una ètica global i a buscar un consens fonamental sobre conviccions humanes integradores, entre altres coses. (Fisas, 2011: 4)

En aquest capítol tractarem de desmentir aquesta suposada coincidència d'objectius, a més de demostrar que només la cultura de la pau és capaç d'oferir una seguretat basada en el benestar de les persones i del planeta.

Cultura de defensa i cultura de pau, un objectiu comú?

Com s'ha mostrat en la introducció d'aquest capítol, les definicions de la cultura de defensa i la cultura de pau són molt diverses; no obstant això, els teòrics de la cultura de defensa insisteixen que ambdós sistemes de valors coincideixen en el seu objectiu final: la consecució de la pau.

Aquesta afirmació va requerir algunes puntualitzacions, especialment pel que fa al concepte de pau, i pel que hauríem de referir-nos a l'obra de Johan Galtung. Per a aquest autor, existeixen dos conceptes de pau que haurien de diferenciar-se: és a dir, la pau positiva i la pau negativa. Bàsicament, difereixen en el fet que el primer entén la pau com l'absència de violència estructural, mentre que la pau negativa es refereix simplement a l'absència del conflicte.

Quan el Ministeri de Defensa assegura que el seu objectiu és perseguir la pau, s'està referint al concepte de pau negativa, és a dir, a un escenari en el qual no hi ha guerra o violència directa. Això ho expressa molt clarament Bueno (2015: 28) en subratllar que «el significat de la veu pau expressa una situació i una relació mútua d'aquells que no estan en guerra, com a categoria de pensament anònim». Un concepte de pau que no es preocupa pel benestar de les persones, pels drets humans ni per la sostenibilitat de la vida, ja que, val a dir-ho, l'absència de guerra no assegura cap d'aquestes coses.

Molt més ambiciosa és la idea de pau positiva en què es basa la cultura de pau, que sí preveu la necessitat que existeixi un escenari d'igualtat i justícia social per tal que realment es pugui considerar que hi ha pau. Tal com afirma Lederach, no pot haver-hi pau si hi ha relacions de domini, desigualtat i no reciprocitat tot i que hi no existeixi un conflicte obert (Lederach, 2000).

Alguns autors favorables a les postures militaristes van fins i tot més enllà i asseguren que també hi ha coincidències entre els valors que defensen les dues cultures, com la noviolència, la tolerància, la solidaritat i la justícia. Després de les anàlisis precedents sobre el concepte de pau des de les dues visions, militarista i pacifista, cal esperar que aquests altres conceptes tinguin també significats diferents per a cadascuna de les dues cultures. Caldrà deixar-ho per a un estudi futur. Així doncs, algunes d'aquestes autores, com Casas (2015), ja matisen que per defensar la vida i els drets humans és imprescindible intervenir amb mètodes militars. Resulta indiscutible que la utilització dels mètodes militars, de la violència armada, no és concebuda per la cultura la

pau com un mètode vàlid, ja que sembla incompatible la utilització de morts i el sofriment amb la generació de pau.

Una altra coincidència que pretén el militarisme entre la cultura de pau i la cultura de defensa és la transcendència de la Seguretat Humana. D'això es parla extensament en aquest llibre, per la qual cosa no concretarem ara què significa per a la cultura de pau, però sí que cal recordar que per a la cultura de defensa s'entén que la Seguretat Humana es refereix, simplement i estrictament, al fet que l'objecte de la seguretat no ha de ser la defensa militar del territori, sinó la de les persones (López, 2011).

Quina seguretat ens ofereixen?

Partint de la base de que la cultura de defensa i la cultura de pau tenen, doncs, objectius diferents, cal presumir que cada una tindrà com a resultat un tipus ben diferent de seguretat. I aquests models de seguretat dependran alhora dels mètodes emprats per aconseguir els objectius que es persegueixen.

En el cas de la cultura de pau, els mètodes utilitzats per arribar a l'objectiu de la pau positiva, és, a la Seguretat Humana:

Passen per educar en el conflicte i per a aquest; per desemmascarar la violència cultural i el patriarcat; per educar per a la dissidència, l'inconformisme i el desarmament; per responsabilitzar-nos; per mobilitzar-nos; per transformar els conflictes; per anar cap al desarmament cultural; per promoure una ètica global, i per buscar un consens fonamental sobre conviccions humanes integradores, entre altres coses. (Fisas, 2011: 4)

En canvi, i com s'ha assenyalat anteriorment, la cultura de defensa entén la violència armada institucional, es a dir, l'ús de l'exèrcit, com un recurs vàlid per aconseguir el seu objectiu de pau (negativa). Es tracta de recórrer a la demostració de la força per dissuadir l'enemic, o fins i tot a utilitzar-la per poder-lo vèncer. Tot això té sentit només des de la perspectiva de la Seguretat Nacional, una política desenvolupada pel Ministeri de Defensa que detalla quins són els riscos i amenaces a què està sotmesa la nostra societat.

És imprescindible aturar-se un moment a analitzar el contingut d'aquesta política nacional, atès que és la que acaba justificant les forces armades, la despesa militar i la intervenció armada dins i fora de les fronteres de l'estat. En aquest sentit, és important matisar que l'objectiu final d'aquesta política que no és cap altre que defensar els ciutadans dels riscos i les amenaces que

la mateixa política identifica, només es planteja aconseguir-ho per mitjans militars.

Arribats a aquest punt, algú podria pensar que, si hi ha riscos i amenaces per a la nostra seguretat, tindria sentit escoltar les propostes de la política de seguretat nacional. En primer lloc, doncs, cal veure quins són aquests suposats riscos i amenaces. Segons l'últim document aprovat pel Govern en matèria de seguretat nacional «Estrategia de Seguridad Nacional 2017», les amenaces i els desafiaments (en documents anteriors anomenats riscos i amenaces) que s'identifiquen són els conflictes armats, el terrorisme, el crim organitzat, la proliferació d'armes de destrucció massiva, l'espionatge, les ciberamenaces, les amenaces sobre infraestructures crítiques, la inestabilitat econòmica i financera, la vulnerabilitat energètica, els fluxos migratoris irregulars, les emergències i catàstrofes, les epidèmies i pandèmies i els efectes derivats del canvi climàtic. No s'anomenen, doncs, aquelles àrees d'interès en què se centra la Seguretat Humana com ara la seguretat alimentària, la de salut, la ambiental, la comunitària, etc.

D'altra banda, els estudis que duu a terme el Centro de Investigaciones Sociológica (CIS) per reconèixer els principals problemes que preocupen els ciutadans, revelen any rere any com les qüestions que centren la política de seguretat nacional no coincideixen amb les preocupacions ciutadanes. És a dir, que la ciutadania mostra més preocupació pel problema de l'atur que pel terrorisme internacional.

Resulta evident, doncs, que la seguretat que persegueix la cultura de defensa no té res a veure amb la que busca la cultura de pau. Es tracta d'una seguretat que prioritza la integritat territorial, l'estabilitat política i els beneficis dels grans poders econòmics i socials, per sobre del benestar dels ciutadans i el medi ambient, la justícia social i la igualtat entre persones.

Experiències i polítiques de foment de la cultura de pau

Una de les principals comeses de la cultura de defensa és la de convèncer l'opinió pública de la necessitat de la defensa armada (Yturriaga, 2015), inclús de la importància de la despesa pública en defensa com a generador de tecnologia i innovació (Bernal, 2011). I per aconseguir-ho, el govern d'Espanya elabora un pla de cultura de seguretat i defensa en el qual planteja diferents estratègies elaborades per transmetre el seu missatge a la ciutadania.

Aquestes propostes formen un ampli ventall que inclou des de la normalització de la presència de les forces armades en la vida civil per mitjà de la participació de militars uniformades en tasques d'extinció d'incendis o rescats o en desfilades militars, fins a la ingerència directa en els programes educatius de l'ensenyament obligatori. La presència de la història militar als museus i al patrimoni històric o l'elaboració d'una Guia bàsica de Comunicació per part de la Secretaria General de Política de Defensa (Segenpol) que explica com fer arribar el missatge militarista a la societat són altres exemples de les estratègies de la política de cultura de defensa.

L'exemple més actual i mediàtic que tenim aquests dies en l'àmbit de la cultura de defensa és el projecte «Coneixement de la Seguretat i la Defensa Nacional en els centres educatius (Educació Primària)», un treball compartit entre el Ministeri d'Educació, Cultura i Esport i el Ministeri de Defensa. La finalitat d'aquest projecte és «promoure el coneixement i la sensibilització dels joves escolars sobre els temes relacionats amb la pau, la seguretat i la defensa», encara que la paraula *pau* ni tan sols aparegui en el títol del document i entre els continguts destaquen la tasca de les forces armades, la defensa com a garantia de la pau, els símbols nacionals i les intervencions internacionals per *imposar* la pau.

Des que es va fer públic el document a principis de 2018, nombrosos moviments socials i mitjans de comunicació crítics han publicat diversos comunicats de rebuig sobre la deriva militarista de l'ensenyament públic obligatori. Fins i tot Esquerra Republicana va presentar al Congrés una Proposició No de Llei (PNL) que instava el Govern a retirar de manera immediata del projecte interministerial, que va ser rebutjada amb els vots en contra del Partit Popular i Ciutadans i l'abstenció del Partit Socialista Obrer Espanyol.

D'altra banda, els diferents centres d'estudis per la pau que existeixen arreu de l'Estat espanyol han anat perfilant, al llarg dels últims anys, nombroses propostes per fomentar la cultura de pau a diferents àmbits, ja sigui comunitari, escolar, municipal, etc. Seria pretensions tractar de ressenyar-les totes en capítols, per la qual cosa ens limitarem a explicar breument algunes d'aquestes propostes a tall d'exemple.

La campanya «Desmilitaritzem l'educació», a la qual donen suport més de vuitanta entitats vinculades al foment de la pau i l'educació, és un molt bon exemple de treball que s'està fent per allunyar-se del militarisme a l'educació. Entre altres coses, aquesta campanya lluita per impedir que l'exèrcit tingui un estand als diferents salons d'ensenyament, on cada any els joves acudeixen per

informar-se sobre possibles sortides professionals i acadèmiques. Una altra campanya interessant i que val la pena destacar pel seu projecte mundial, és la Campanya Global sobre Despesa Militar (GCOMS). L'objectiu d'aquesta campanya és exigir a les institucions governamentals la reducció de la despesa militar per reconduir aquestes partides i reinvertir-la en despesa social. Cada any des de 2011, en el marc d'aquesta campanya i organitzada per l'Internacional Peace Bureau (IPB) té lloc el Dia d'Acció Global (GDAMS) per cridar l'atenció pública, mediàtica i política sobre els costos de la despesa militar i la necessitat d'intervenir en noves prioritats que participin en la construcció d'una cultura de pau.

També poden trobar-se alguns projectes amb implicació institucional, com el de Ciutats defensores dels Drets Humans, un projecte conjunt entre l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, la Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat, l'Institut de Drets Humans de Catalunya i l'Institut Català Internacional per la Pau, amb la participació d'altres institucions i municipis catalans que pretenen donar a conèixer la tasca dels defensors i defensores dels drets humans.

Finalment, resulta imprescindible ressaltar, també, la importància de les lluites que requereixen la implicació personal dels ciutadans i ciutadanes en accions de desobediència civil. L'objecció de consciència al servei militar fou, en aquells moments, pionera en una lluita de persones i col·lectius que es negaven a l'adoctrinament militar. Una vegada suprimida l'obligació del servei militar obligatori, es va iniciar una nova etapa del mateix camí: l'objecció fiscal a la despesa militar, que es nega a mantenir econòmicament la guerra i l'armamentisme. Així, doncs, la campanya d'objecció fiscal a la despesa militar pretén ser una crítica als pressupostos generals de l'estat i proposa negar-se a pagar els impostos inclosos a la declaració de renda corresponent, destinats a la despesa militar i, en canvi, destinar-los a la despesa social.

Conclusions

Com s'ha pogut veure en aquest capítol, la cultura de defensa i la cultura de pau són dos sistemes de valors completament diferents tant pel que fa als objectius, com als mètodes i, per descomptat, també en els resultats que presenten. Les possibles confusions, intencionades o no, es deuen més aviat a les diferents interpretacions del concepte de pau que fan cadascuna de les

dues cultures. Així doncs, no és estrany que els escenaris als quals s'arriba des de la cultura de defensa no tinguin res a veure amb aquells a què aspira la cultura de pau.

En una societat que s'estima lliure, respectuosa, igualitària i justa, no hi ha lloc per a una cultura de defensa, però hi ha una necessitat imperiosa de fomentar la cultura de pau.

Bibliografia

- Bagur, Maria de Lluç (2016): «Militarización a través de la cultura de defensa», en Calvo Rufanges, Jordi (coord.), *Mentes militarizadas. Cómo nos educan para asumir la guerra y la violencia*, Barcelona, Icaria, 54-66.
- Bernal Gutiérrez, Pedro (2011): «La cultura de seguridad y defensa en España. Sus orígenes y evolución», en López Blazquez, Manuel (coord.): «Cuadernos de Estrategia 155. La cultura de Seguridad y Defensa. Un proyecto en marcha», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa, 23-63.
- Boulding, Elise (1992): «The concept of peace culture», en UNESCO, *Peace and conflict issues after the Cold War*, París, United Nations.
- Bueno Campos, Eduardo (2015): «Cultura de seguridad y defensa en la perspectiva del gobierno del conocimiento», en Marsal Muntalà, Jordi (coord.), «Cuadernos de estrategia 172. Cultura de Seguridad y Defensa: fundamentos y perspectiva de mejora», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa, 21-58.
- Casas Álvarez, Fco. Javier (2015): «La política de fomento de la cultura y conciencia de seguridad y defensa, y su coordinación en el ámbito del Ministerio de Defensa», en Marsal Muntalà, Jordi (coord.), «Cuadernos de estrategia 172. Cultura de Seguridad y Defensa: fundamentos y perspectiva de mejora», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa, 225-261.
- Centro de Investigaciones Sociológicas (2015): «Percepción de los principales problemas de España», disponible a http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/indicadores/documentos_html/TresProblemas.html, Data de consulta: 13-10-18.

- Escola de Cultura de Pau: (2008): «La Cultura de Pau a les ciutats», *Idees per a construir la Pau, Diplomàcia municipal i altres iniciatives dels governs locals per construir la pau*, nº2, 2-7.
- Fisas, Vicenç (2011): «Educar para una Cultura de Paz», *Quaderns de construcció de Pau*, nº20, Barcelona, Escola de Cultura de pau.
- Laguna sanquirco, Francisco (2014): «Documento de Opinión 132/2014. Reflexiones sobre el problema de la cultura de defensa», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa.
- Lederach, John Paul (2000): *El abecé de la paz y los conflictos: Educación para la paz*, Madrid, Catarata.
- López Blazquez, Manuel (2011): «Introducción», en López Blazquez, Manuel (coord.): «Cuadernos de Estrategia 155. La cultura de Seguridad y Defensa. Un proyecto en marcha», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa, 10-22.
- Marsal Muntalà, Jordi (2015): «Introducción», en Marsal Muntalà, Jordi (coord.) «Cuadernos de estrategia 172. Cultura de Seguridad y Defensa: fundamentos y perspectiva de mejora», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa, 11-19.
- Ministerio de Educación, Cultura y Deporte y Ministerio de Defensa (2018): *Proyecto Conocimiento de la Seguridad y la Defensa en los centros educativos. Materiales curriculares. Educación primaria*, Gobierno de España.
- Presidencia del gobierno (2017): *Estrategia de Seguridad Nacional. Un proyecto compartido de todos y para todos*, Madrid, Gobierno de España.
- Yturriaga Barberán, José A. (2015): «Documento de Opinión 01/2015, La defensa que viene», *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Ministerio de Defensa.

III. Objeció científica per al desarmament

Pere Brunet¹

En un segle en el qual és previsible un gran increment de les desigualtats i conflictes, les qüestions relacionades amb la seguretat (Calvo Rufanges, 2015) són cada vegada més rellevants. El tema és complex, perquè ens trobem davant de dos discursos antagònics. Els enfocaments de seguretat militaritzada s'aprofiten de la percepció de risc subjectiu per plantejar solucions de seguretat dirigides, bàsicament, a la minoria que té el poder (habitualment blanc i masculí) amb l'objectiu de preservar la seva seguretat i poder. En canvi, la perspectiva basada en la seguretat humana i en la justícia global es planteja reduir el risc objectiu de totes les persones del planeta (incloent, sobretot, les dels països del Sud global), atenent a les seves necessitats i promovent el seu desenvolupament humà. Cal tenir en compte que els reptes de seguretat humana a nivell global són assumibles i assolibles a nivell tecnològic (Dowling, 2016). No són, per tant, un problema tècnic, sinó, simplement, un problema de voluntat política global. No haurien de ser motiu de conflicte, sinó de cooperació a nivell mundial.

El debat actual se centra en el contrast entre aquestes dues visions: la de la seguretat humana, que situa les persones humanes com a subjecte central de l'anàlisi, i la de la seguretat militaritzada, centrada en la defensa mili-

---

1. Doctor i professor jubilat d'informàtica de la Universitat Politècnica de Catalunya. És divulgador científic, amb un especial interès cap a les implicacions socials i ètiques de la ciència i l'enginyeria, les aplicacions de la ciència en l'àmbit de la construcció de la pau i la interconnexió entre militarisme i canvi climàtic. Com a investigador del Centre Delàs, estudia els sistemes militars robòtics i les noves armes autònomes, ha participat en la coordinació de les campanyes GCOMS 2017 i 2018 en pro de la reducció de la despesa militar mundial, i ha estat coautor de llibres com a «Ments militaritzades» (Icaria 2016)

tar de la integritat territorial de l'Estat i de les seves estructures de poder. Una seguretat militaritzada que, a escala nacional (*homeland security*) o internacional, es planteja garantir la protecció de determinats grups i comunitats, mantenint els seus privilegis sobre la base de discursos militaristes que generen actuacions violentes sobre «els altres». És un sistema pervers, que constantment incrementa la inseguretat i la injustícia global, perquè es recolza en l'armamentisme i en una despesa militar que, a escala mundial, és absolutament desproporcionada. És el gran negoci (per a uns pocs) d'una superestructura de seguretat militaritzada que promou la fabricació i el comerç d'armes, fomentant els conflictes en moltes zones vulnerables del planeta, alhora que construeix murs i tanca fronteres als més vulnerables. En aquest context, i com veurem a continuació, la necessària transició des de la seguretat militaritzada a un escenari basat en la seguretat humana global, requereix actuacions a molts nivells, incloent des d'accions d'objecció fins campanyes internacionals per aturar el desenvolupament i implantació de les noves armes que estan sorgint.

Objecció científica/tecnològica a la R+D militar

En contra de l'opinió, poc fonamentada i força estesa, que parla dels molts perills associats als avenços en el camp de la ciència i tecnologia, així com de la seva facilitat d'ús per part de la indústria militar, les evidències ens mostren un escenari clarament diferent. La ciència és, essencialment, universal i oberta. Els avenços i els nous descobriments científics es publiquen, després de la seva revisió anònima, en revistes i congressos oberts a qualsevol persona del planeta, amb una clara voluntat de contribuir al coneixement global. No existeix la ciència militar, que per definició hauria de ser restringida, secreta i, per tant, tancada. El suposat concepte de ciència militar és, en si mateix, un oxímoron, i si algú creu que treballa en aquest camp és que, simplement, no és un científic. Els descobriments científics poden i haurien de ser aprofitats, en canvi, per avançar en la seguretat humana de totes les persones. Hem de reconèixer, en canvi, que l'ús dels nous sistemes i avenços tecnològics planteja un bon nombre de problemes ètics. Perquè en tecnologia i en aquest món, en què la majoria d'eines que tenim són de doble ús, la seva utilització, (no l'existència en si d'aquests nous artefactes i sistemes) genera moltíssims debats ètics. A nivell personal, és fonamental fer servir qualsevol eina només per a

objectius lliurement decidits, concrets i durant períodes limitats de temps, sense caure en addiccions ni deixar-nos portar per elles i pels que les controlen. Tot això és especialment important en el cas relacionat amb la informació, les comunicacions i internet. Si no volem acabar perdent capacitats i sent mercaderia d'altres, hem d'usar la tecnologia de manera ètica i conscient. D'altra banda, i a nivell social, l'ús ètic de la tecnologia pot recolzar-se, en gran part, justament amb la ciència (a més de la filosofia), que és qui acaba aportant llum sobre el seu ús ètic. Perquè la ciència ens explica que l'objectiu primordial de les noves eines s'hauria de dirigir a la cura i desenvolupament humà de tota la nostra espècie, ara i aquí (Shermer, 2018).

Són molts els científics que s'oposen a la militarització, que es rebel·len i que exigeixen un enfocament ètic en els mètodes actuals i futurs per a la resolució de conflictes. Un dels molts exemples ens ve de Freeman Dyson (2010) quan explica que la guerra és inherentment contrària a la moral, que tots els que participen en les guerres faran coses que en circumstàncies normals es consideren crims, i que la guerra contra el terrorisme acaba creant nous terroristes. Dyson opina que cal impulsar la reducció en la carrera d'armament nuclear, perseguint tres grans objectius: la retirada i destrucció de l'armament a tot el món, l'atur total de totes les proves nuclears, i la creació d'un escenari obert en el qual les activitats nuclears de tots els països siguin transparents. Diu, però, que l'abolició de la guerra és un bon exemple de problema ètic en què la ciència és, malauradament, impotent, perquè no pot fer que aquestes armes desapareguin. Però insisteix que la comunitat científica internacional pot contribuir a l'abolició de la guerra donant exemple de cooperació pràctica en el món, una cooperació que superi totes les barreres de nacionalitat, idioma i cultura.

Hi ha un bon nombre d'iniciatives d'objecció als desenvolupaments tecnològics que s'apliquen o poden aplicar-se a la R+D militar. Sense voler ser exhaustius, podem citar *INES* (la xarxa internacional d'enginyers i científics per a la responsabilitat global),² o les campanyes de ciència per a la pau³ i per aturar els robots assassins.⁴ També hi ha iniciatives concretes d'objecció a nivell industrial, com la de *Ryan Gariepy*, CEO d'*ClearPath Robotics* (Bogdon, 2017) o la dels quatre mil enginyers i empleats de Google, que van emetre una

---

2. INES, red internacional de ingenieros y científicos para la responsabilidad global: <http://inesglobal.net/>

3. Science for Peace: <http://scienceforpeace.ca/>

4. Stop Killer Robots: <https://www.stopkillerrobots.org/>

carta oberta en contra del projecte *Maven*, en la qual exigien que l'empresa adoptés una política clara que establís que ni Google ni els seus contractistes treballaran mai en «tecnologies de guerra».⁵ O la declaració de més de 200 empreses tecnològiques i 2.600 investigadors en intel·ligència artificial al juliol de 2018 a Estocolm, comproment-se a no participar ni donar suport al desenvolupament, la fabricació, el comerç o l'ús d'armes letals autònomes (Sample, 2017). De fet, tant Google com la seva empresa matriu Alphabet, estan començant a plantejar-se els temes ètics relacionats amb el desenvolupament de la intel·ligència artificial (AI), l'aprenentatge automàtic i la seva possible aplicació militar.

Malauradament, en general, els que prenen les decisions sobre l'ús de les noves tecnologies no són ni els científics ni els tecnòlegs. Però aquests disposen d'un gran recurs per trencar el cicle militarista global d'aquesta suposada seguretat que es basa en el menyspreu als drets humans. Es tracta de l'objecció científic-tecnològica a tot desenvolupament que pugui acabar ajudant a la construcció d'armament i sistemes tecnològics militaritzats. Són actuacions concretes i locals per al canvi global, que poden adoptar i subscriure tota mena de persones, empreses i entitats de la societat civil. Accions que, en el marc de les noves armes no convencionals,⁶ són més urgents i necessàries que mai.

El desenvolupament de sistemes militars robòtics i d'armes autònomes

Els robots són màquines programables o auto-controlables que poden realitzar tasques complexes de manera automàtica, utilitzant habitualment sensors per analitzar el seu entorn. El concepte de sistemes militars robòtics sorgeix quan aquests robots s'utilitzen en l'àmbit militar en el cas, per exemple, dels sistemes militars no tripulats que actuen tant en escenaris bèl·lics com en tasques de suport a la seguretat militaritzada. Es tracta, però, d'un àmbit encara poc definit, amb fronteres difuses entre àrees. En un primer intent de classificació, podríem dividir-los entre sistemes no armats (sistemes de

---

5. Ver: <https://static01.nyt.com/files/2018/technology/googleletter.pdf>

6. Veure, per exemple, els treballs sobre armes autònomes del comitè CCW de UNOG: [https://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/8FA3C2562A60FF81C1257CE600393DF6?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/8FA3C2562A60FF81C1257CE600393DF6?OpenDocument)

vigilància no tripulats, vehicles i drons de supervisió i inspecció, sistemes de reconeixement de persones, i fins i tot agents de captació de dades a internet) i les armes robòtiques (drons armats, les armes robòtiques sentinella, els vehicles militars armats i autodirigits, o les armes i municions que ronden (Gettinger i Holand, 2017)). Dins de les armes robòtiques, podríem parlar de les terrestres (per exemple les de vigilància en fronteres) i les que estan previstes per a l'atac des de l'aire (drons, sistemes UAV armats o míssils). En tot cas, Boulanin (2017) proposa una interessant classificació basada en el grau d'intervenció humana, que divideix les armes robòtiques en les que requereixen una persona humana al circuit de decisió («*human in the loop*»), les que inclouen algun mecanisme de supervisió humana («*human on the loop*») i les que, sent autònomes, no requereixen cap intervenció humana («*human out of the loop*»), com és el cas dels sistemes LAWS (Boulanin, 2017). Les armes robòtiques que requereixen una persona humana al circuit de decisió, són les més esteses. Inclouen sistemes i drons amb control a distància com el Terminator de Lockheed Martin (EUA), el SkyStriker de Elbit Systems (Israel), el Warmate de WB Electronics (Polònia), el XQ-06 Fi de Karal Defence (Turquia), el CH-901 de la Xina i molts altres. Alguns d'ells s'utilitzen ja en tasques de vigilància, control i atac a persones, en zones de frontera, como el Super aEgis II a la zona desmilitaritzada entre les dues Corees (Parkin, 2015). El seu ús en funcions de vigilància en murs i fronteres es troba cada vegada més estès (Centre Delàs, 2018). En tot cas, actualment, hi ha un important debat ètic sobre la utilització d'aquest tipus de sistemes que requereixen una persona humana al circuit de decisió. Mentre alguns autors defensen l'oportunitat del seu ús, autores com Medea Benjamin consideren que quan les operacions militars es realitzen mitjançant un filtre d'una càmera de vídeo llunyana, desapareix la possibilitat del contacte visual amb l'enemic, de manera que decreix la percepció del cost humà del possible atac (Benjamin 2013). D'altra banda, Markus Wagner explica que la desconnexió i la distància creen un entorn en què és més fàcil cometre atrocitats (2014: 1380). I, en tot cas, com indica Philip Alston, «l'ús de drons per matar selectivament fora de contextos armats concrets, gairebé mai, no podrà ser legal» (Alston, 2017: 1378).

Els sistemes robòtics letals i totalment autònoms (LAWS), són els que plantegen un major nombre de conflictes legals. Són els que consideren les campanyes globals (com la campanya *Stop Killer Robots*⁷), que plantegen la

---

7. Campanya internacional Stop Killer Robots: <https://www.stopkillerrobots.org/>

seva prohibició. Afortunadament, no hi ha constància que actualment estiguin sent utilitzats en àmbits de seguretat militaritzada i entorns de guerra. Els robots i drons que inclouen algun mecanisme de supervisió humana («*human on the loop*»), en canvi, sí que estan sent desplegats, per exemple, per a la vigilància d'algunes fronteres. Com a exemple, podem esmentar el robot Samsung SGR-A (Prigg, 2014), usat també a la frontera entre les dues Corees. Es tracta de sistemes que detecten i «decideixen» les persones a atacar, encara que ofereixen la possibilitat que un operador remot aturi l'acció. El debat ètic, en aquest cas, se centra en els biaixos que les màquines generen en els processos humans de decisió. Perquè, com bé explica Noel Sharkey (Sharkey, 2014), en aquests sistemes apareix el fenomen conegut com a biaix d'automatització («*automation bias*»), fenomen pel qual els operadors humans tendeixen a acceptar com a correctes les solucions proposades pels sistemes robòtics i informàtics, ignorant o deixant de buscar informació complementària.

Els nous sistemes militars robòtics se suposa que es caracteritzen per la seva gran precisió. No obstant això, és ben conegut que generen un cert nombre de «danys col·laterals», eufemisme que pretén amagar la mort de persones civils innocents. Com bé explica David Hookes, fins i tot les estimacions més conservadores suggereixen que almenys un terç de les morts causades per atacs amb drons al Pakistan han estat no combatents (Hookes, 2017). El cas de Sonia Khediri, italiana de 21 anys, és revelador (García, 2018), com molts altres. Es va casar amb un tunisià, van quedar seduïts per l'Estat Islàmic, van marxar a viure a Síria, i després d'alguns mesos es van començar a decebre. El seu marit va decidir no combatre en l'EI, va objectar, i al final va acabar sent assassinat per un dron. Però no va ser un dron de l'EI, sinó un de la coalició internacional. El marit de Sonia Khediri va morir per oblidar-se de desconnectar la wifi a la nit, atacat per un sistema robòtic que va associar l'existència de senyal wifi amb la presència de suposats combatents de l'Estat Islàmic. I és que a Raqqa, on se suposa que només tenen wifi els combatents de l'EI, els algorismes «intel·ligents» de certs drons decideixen els objectius en base a l'ús d'internet.

Conclusió: No hi ha seguretat sense desarmament

Com hem argumentat, la pretensió que els nous sistemes militars robòtics contribuïran a la seguretat és una fal·làcia. Es tracta de sistemes dissenyats

suposadament per garantir militarment la nostra seguretat, però ni la garanteixen ni són segurs. Segons un estudi de Peace Science Digest, que analitza les respostes militaritzades a Boko Haram a Nigèria i a Al-Shabaab a Kenya (Hiller, 2018), la resposta militar a les amenaces terroristes a la seguretat està sent altament inefectiva, mostrant nombrosos exemples d'accions fallides. A més, l'ús de sistemes d'actuació a distància, siguin autònoms o no, és discutible i està sent discutit des d'una perspectiva ètica. En paraules d'Alex Leveringhaus:

L'ús intencional o no intencional de la distància per enfosquir la responsabilitat en situacions de conflicte en què es fan servir armes, indica una profunda falta de respecte cap als drets de les persones, i per extensió, cap a la dignitat moral dels individus, atès que tots mereixem idèntica consideració i respecte (2017).

Els sistemes militars robòtics no són el camí. La seguretat de les persones no pot aconseguir-se amb mètodes militaritzats que atempten constantment contra els drets humans d'aquestes mateixes persones, i que s'han demostrat contraproductius. Medea Benjamin (Benjamin, 2013) explica que els noms d'alguns drons com «*Predator*» i «*Reaper*» no són arbitraris, perquè indiquen exactament el que són: màquines de matar. Diu que, sense jutges ni judicis, eliminen la vida d'aquells que algú creu que són terroristes, juntament amb les d'aquells que es creuen en el seu camí, accidentalment o incidentalment. I és que pretendre resoldre les amenaces i els problemes de seguretat mitjançant la violència i amb sistemes militaritzats és, simplement, utòpic. Però, per què continuem per aquest camí? Trobem la resposta quan ens plantejem qui se'n beneficia. No hem d'oblidar que la seguretat militaritzada és, sobretot, un gran negoci. Un negoci que enriqueix a indústries militars, entitats financeres i grans corporacions, mentre empitjora la situació securitària de la majoria de la població mundial.

En aquest context, i com defensen Tony Jenkins, Kent Shifferd i altres a l'informe 2018-2019 de World Beyond War (2018), la prohibició de tots els drons militaritzats per part de totes les nacions i grups significaria un gran pas en el camí cap a una seguretat desmilitaritzada. I, de fet, el pas de l'actual concepte de seguretat militaritzada a una seguretat humana amb una perspectiva feminista de cura de totes les persones, és cada vegada més urgent. Perquè en l'actual context de canvi climàtic, les fortaleses i murs que estan construint els països del Nord seran simplement insostenibles. En paraules de Michael

Tomasello (Tomasello, 2016), en aquest planeta global, cada vegada és més difícil distingir entre «Nosaltres» i els de fora de la nostra tribu. Per això, diu, que si volem resoldre els grans reptes que tenim com a espècie, reptes que amenacen totes les societats humanes per igual, hem de començar a pensar que tota la humanitat és «Nosaltres» i que no existeixen els «Altres». I, si no hi ha els altres, les solucions de seguretat militaritzada cauen pel seu propi pes. El futur, ara i aquí, passa per aturar el desenvolupament dels nous armaments robòtics que atempten contra els drets de les persones i els pobles, per treballar activament per estendre l'objecció a la R+D militar, i per fomentar les campanyes a favor de la reducció de la despesa militar i del comerç d'armes.

Bibliografia

- Alston, Phillip (2010): U.N. Doc. No. A/HRC/14/24/Add.6, May 28, a Markus Wagner, Op. Cit., 1378 – També a David Hookes (2017): <https://www.globalresearch.ca/armed-drones-how-remote-controlled-high-tech-weapons-are-used-against-the-poor/5582984>
- Benjamin, Medea (2013): *Drone Warfare: Killing by Remote Control*, Londres, disponible a: https://books.google.es/books?hl=ca&lr=&id=BpgOezulpoMC&oi=fnd&pg=PT3&ots=63p-cd4sQA&sig=dSPnqGp8J98qqnXctk3Z0UmMFEA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Boulanin, Vincent i Maaike Verbruggen (2017): «Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems», Estocolm, SIPRI. Disponible a: https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-11/siprireport_mapping_the_development_of_autonomy_in_weapon_systems_1117_1.pdf
- Bogdon, Chris (2017): «Clearpath founder signs open letter to un for ban on autonomous weapons», a *Clearpath Robotics*, Press Release: <https://www.clearpathrobotics.com/2017/08/clearpath-founder-signs-open-letter-un-ban-autonomous-weapons/>
- Calvo Rufanges, Jordi i Alejandro Pozo (2015): *Diccionario de la guerra, la paz y el desarme*, Barcelona, Icaria. Entrades sobre «Seguridad» y «Seguridad humana».
- Centre Delàs (2018): *Informe 35: Levantando Muros. Políticas del miedo y securitización en la Unión Europea*: <http://www.centredelas.org/es/levantandomuros>

- Dowling, Dame Ann (2016): «Engineering our way to a sustainable future for all», a *Engineering a Better World*, Londres, Royal Academy of Engineering, 5: <https://www.raeng.org.uk/publications/other/engineering-a-better-world-brochure>
- Dyson, Freeman (2010): *El científico rebelde*, Madrid, Debolsillo.
- Garcia, Ricard (2018): «Las mujeres europeas del estado islámico», *Diari Ara*, 23 de Juliol: https://www.ara.cat/internacional/dones-europees-Islamic_0_2057194272.html
- Gettinger, Dan y Arthur holland (2017): «Loitering Munitions», *Center for the Study of the Drone*, US, Bard College.
- Hiller, Patrick T. et al. (2018): «Counterproductive Effects of Military Counterterrorism Strategies», *Peace Science Digest*: <https://peacesciencedigest.org/counterproductive-effects-military-counterterrorism-strategies/>
- Hookes, David (2017): «Armed Drones: How Remote-Controlled, High-Tech Weapons Are Used Against The Poor», *Global Research*, Abril 2017: <https://www.globalresearch.ca/armed-drones-how-remote-controlled-high-tech-weapons-are-used-against-the-poor/5582984>
- Jenkins, Tony, Kent Shifferd, Patrick Hiller y David Swanson (2018): «A Global Security System: An Alternative to War», *World beyond War*, 59: <https://worldbeyondwar.org/alternative/>
- Leveringhaus, Alex (2017): «Autonomous weapons mini-series: Distance, weapons technology and humanity in armed conflict», *Humanitarian Law & Policy*, 6 d'octubre: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/10/06/distance-weapons-technology-and-humanity-in-armed-conflict/>
- Parkin, Simon (2015): «Killer robots: The soldiers that never sleep», *BBC*, 16 de Juliol.
- Prigg, Mark (2014): «Who goes there? Samsung unveils robot sentry that can kill from two miles away», *Mailonline*, 15 de setembre, <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2756847/Who-goes-Samsung-reveals-robot-sentry-set-eye-North-Korea.html>. Los detalles técnicos pueden también consultarse en: <https://en.wikipedia.org/wiki/SGR-A1>
- Sample, Ian (2018): «Thousands of leading AI researchers sign pledge against killer robots», *The Guardian*, 1 de maig.

- Sharkey, Noel (2014): « Towards a principle for the human supervisory control of robot weapons», University of Sheffield, Regne Unit [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/2002471923EBF52AC1257CCC0047C791/\\$file/Article_Sharkey_PrincipleforHumanSupervisory.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/2002471923EBF52AC1257CCC0047C791/$file/Article_Sharkey_PrincipleforHumanSupervisory.pdf)
- Shermer, Michael, (2018): «Alvy's error and the meaning of live», *Scientific American*, Feb 2018: <https://michaelshermer.com/2018/02/science-reveals-our-deepest-purpose/>
- Tomasello, Michael (2016): *A Natural History of Human Morality*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- (2018): «The origins of morality», *Scientific American*: <https://www.scientificamerican.com/article/the-origins-of-human-morality/>
- Wagner, Markus (2014): «The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical and Political Implications of Autonomous Weapon Systems», *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 47, 1380.

IV. Mesures orientades a l'eliminació de les armes de destrucció massiva

Teresa de Fortuny i Xavier Bohigas¹

Les armes de destrucció massiva (ADM) són armes dissenyades per causar una gran quantitat de víctimes, indiscriminadament, entre la població civil i els combatents. Tenen una capacitat de destrucció molt major que les armes convencionals, poden matar milers de persones en un únic atac, els seus efectes poden estendre's en àrees extenses i, en el cas de les armes nuclears, aquests efectes poden romandre durant llargs períodes de temps. Es consideren armes de destrucció massiva les armes nuclears, les químiques i les biològiques.

Les armes nuclears són les més perilloses. Tenen efectes devastadors en els éssers vius, les infraestructures i el medi ambient. Una sola bomba pot destruir una ciutat sencera, matar centenars de milers de persones i afectar negativament el medi ambient. A més a més, posa en risc la vida de les generacions futures, ja que els seus efectes es poden transmetre d'una generació a una altra i perduren en el temps. Un informe de la Creu Roja japonesa as-

---

1. Teresa de Fortuny és llicenciada en Física i investigadora del Centre Delàs d'Estudis per la Pau en els àmbits d'arsenal nuclear i empreses de la indústria militar. És coautora i coeditora del llibre «OTAN, una amenaça global» (2010), així com coautora del llibre «Riesgos y amenazas del arsenal nuclear» (2014), i coautora i coordinadora del llibre «Trenta preguntes sobre l'OTAN. 30 anys després del referèndum» (2016).

Xavier Bohigas és doctor en Física i professor jubilat del Departament de Física de la Universitat Politècnica de Catalunya. Com a membre del Centre Delàs realitza la seva investigació en els àmbits de l'armament nuclear, despesa militar, I+D militar i empreses de la indústria militar. És autor de diversos articles i informes sobre aquestes temàtiques. És coautor dels llibres «OTAN, una amenaça global» (2010); «Riesgos y amenazas del arsenal nuclear» (2014); i coordinador i coautor de «Trenta preguntes sobre l'OTAN. 30 anys després del referèndum» (2016).

senyala que els seus hospitals, passats més de setanta anys dels bombardejos d'Hiroshima i Nagasaki, encara continuen atenent cada any milers de supervivents i milers de descendents d'aquests supervivents. Les armes químiques i biològiques també actuen indiscriminadament, són més simples i barates de fabricar, i més fàcils de transportar que les nuclears.

En aquest capítol s'intentarà explicar com la comunitat internacional ha abordat l'amenaça que representen les ADM, i com s'ha arribat a acords internacionals de prohibició per a cada una d'elles. Per tal que un acord internacional sigui veritablement eficaç, ha d'aconseguir un cert gruix d'adhesions. Això és així pel que fa a les armes biològiques i químiques, però no pel que fa a les nuclears. Els estats posseïdors d'armes nuclears no avalen un acord que prohibeixi aquest tipus d'arma. Per acabar el capítol, es plantejarà quina hauria de ser l'actitud dels estats per fer possible la implementació efectiva de l'acord de prohibició d'armament nuclear.

Els tractats internacionals de prohibició de les ADM

Tots tres tipus d'armament contravenen el Dret Internacional Humanitari.² Des de fa molts anys la comunitat internacional ha treballat per prohibir aquest tipus d'armes. Així, s'han aconseguit tres acords internacionals:

- Convenció sobre la Prohibició del Desenvolupament, la Producció i l'Emmagatzematge d'Armes Bacteriològiques (Biològiques) i Tòxiques i sobre la seva Destrucció. Aquesta Convenció estipula que cada estat que en formi part es compromet a no desenvolupar, produir, emmagatzemar, adquirir o retenir agents microbians o altres agents biològics, armes, equips o vectors destinats a utilitzar aquests agents o toxines amb finalitats hostils o en conflictes armats. També estableix que cada estat part es compromet a destruir, en un termini màxim de nou mesos a partir de l'entrada en vigor de la Convenció, tots aquests agents, toxines, armes, equips i vectors. La finalitat de la Convenció no és només allunyar un perill immediat, sinó eliminar la possibilitat que els futurs avenços científics i tecnològics s'utilitzin per produir aquestes armes (Goldblat, 1997).

---

2. El DIH prohibeix, entre altres coses, els mitjans i els mètodes militars que no distingeixen entre combatents i persones que no prenen part en els combats; que causen danys superflus o sofriments innecessaris a les persones i que causen danys greus i duradors al medi ambient.

- Convenció sobre la Prohibició del Desenvolupament, la Producció, l'Emmagatzematge i l'Ús d'Armes Químiques i sobre la seva Destrucció. Aquesta Convenció estipula que cada estat part es compromet a no desenvolupar, produir, adquirir, emmagatzemar ni transferir aquestes armes; no emprar armes químiques; destruir les armes químiques que tingui en qualsevol lloc sota la seva jurisdicció o control, o que hagi abandonat en el territori d'un altre estat part; destruir tota instal·lació de producció d'armes químiques que tingui en qualsevol lloc sota la seva jurisdicció o control. Estableix mesures de verificació i fiscalització internacional del compliment dels estats part. Quan la Convenció va entrar en vigor, es va constituir l'Organització per a la Prohibició de les Armes Químiques (OPAQ), amb el mandat d'eradicar per sempre les armes químiques i de verificar la destrucció. L'OPAQ també du a terme tasques d'assistència i protecció.
- Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears. Aquest Tractat obliga als estats part a comprometre's a no desenvolupar, assajar, fabricar, adquirir, posseir, transferir, emmagatzemar, usar o amenaçar d'usar armament nuclear. També els obliga a eliminar els seus programes nuclears, a desactivar les armes nuclears immediatament, a destruir-les al més aviat possible, de forma verificable i irreversible, i a proporcionar assistència tant a les víctimes com als estats part afectats per l'ús de les armes nuclears, i a la restauració del medi ambient. Marca uns protocols i uns terminis.

En els processos de debat, aprovació, i posterior adhesió de les Convencions d'Armes Biològiques³ i Armes Químiques,⁴ no hi hagué entrebancs insalvables. Hi havia un ampli consens per part de la comunitat internacional a considerar-les armes nefandes que calia prohibir i eliminar. Prova d'aquest consens és que, un cop oberts els períodes de signatures de les dues Convencions i en uns terminis notablement curts, una majoria d'estats membres de Nacions Unides es va afanyar a signar-les. La Convenció d'Armes Biològiques va entrar en vigor (un cop ratificada pel nombre mínim exigít

---

3. El juliol de 2018 hi havia 180 Estats part a la Convenció Armes Biològiques. En aquella data Israel no l'havia signat i Síria l'havia signat, però no ratificat. La Convenció es va obrir per a signatures el 10 abril de 1972 i entrà en vigor el 26 de març de 1975.

4. El juliol de 2018 hi havia 193 Estats part a la Convenció Armes Químiques. En aquella data, Corea del Nord no l'havia signat, i Israel l'havia signat, però no ratificat. La Convenció es va obrir per a signatures el 13 de gener de 1993, i entrà en vigor el 29 d'abril de 1997.

en el seu articulat) poc abans dels tres anys de l'obertura per a signatures. La Convenció d'Armes Químiques va entrar en vigor poc després dels quatre anys de l'obertura per a signatures.

Ben al contrari, el procés equivalent d'elaboració, debat i aprovació del Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears,⁵ s'ha caracteritzat per topar amb una ferma oposició per part de certs estats. Passat un any de l'obertura per a signatures, només l'han signat cinquanta-vuit estats i, d'aquests, només deu l'han ratificat. Precisament perquè la prohibició d'aquest tipus d'arma és un tema obert, no consensuat i candent, en aquest capítol destinarem més atenció a les armes nuclears i a l'amenaça que representen. Cal destacar que dels nou estats nuclears, els estats de l'OTAN i aquells que tenen acords de protecció amb els EUA no han signat el Tractat.

Estat actual dels arsenals nuclears: descripció i possibles conseqüències

Segons dades del SIPRI (2018: 235-302), a principis de 2018 l'arsenal nuclear mundial era de 14.465 armes nuclears. Rússia i els Estats Units han acaparat sempre més del 90% del total d'aquestes armes. Rússia en té 6.850, els EUA 6.450, França 300, la Xina 280, el Regne Unit 215, l'Índia i el Pakistan, al voltant de 140 armes cada un d'ells i Israel 80. Tots aquest països tenen programes de modernització dels seus arsenals nuclears (destaca el pressupost astronòmic que hi estan destinant els EUA) (Bohigas i Fortuny, 2016). I es considera que Corea del Nord té el material suficient per construir entre 10 i 20 bombes, tot i que les dades no són massa fiables. El futur del programa nuclear d'aquest país és molt incert ja que, en l'acord signat el 12 de juny de 2018 amb els EUA, es va arribar a un compromís de desnuclearització de la península coreana. De les 14.465 armes nuclears, 3.750 estan operatives, 5.555 estan emmagatzemades i 5.160 estan retirades a l'espera de ser desmantellades. És molt preocupant que, de les 3.750 armes operatives, al voltant de 1.800 estan en alerta màxima preparades per ser utilitzades de forma immediata (Kristensen i Norris, 2017).

---

5. El 12 de juliol de 2018 hi havia cinquanta-nou estats signataris del Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears i onze l'havien ratificat. Es va obrir per a signatures el 20 de setembre de 2017. La majoria dels signataris són estats d'Amèrica del Sud i de l'Àfrica. Els únics estats europeus que han signat el Tractat són Àustria, Irlanda i Liechtenstein.

Al marge de les bombes ja fabricades, cal saber que els estats nuclears disposen de grans quantitats de material fissible per poder produir-ne més. Estem parlant d'urani altament enriquit (entre el 90-93%) i de plutoni també altament enriquit.⁶ Segons l'International Panel on Fissile Materials, a finals de 2016 les existències mundials d'urani altament enriquit són de 1.340 tones i les de plutoni 230 tones. De forma equivalent als arsenals, la majoria d'aquestes existències estan en mans dels EUA i Rússia.

Riscos i amenaces de les armes nuclears

La mera existència de les armes nuclears ja és un perill. Malgrat el secretisme que envolta l'armament nuclear, sabem que hi ha hagut un elevat nombre d'accidents relacionats amb armes nuclears, alguns d'ells molt greus. Les causes han estat diverses: meteorològiques, errors tècnics, errors humans, etc. En molts d'aquests accidents hi ha hagut disseminació radioactiva. Alguns exemples: avions i submarins carregats amb caps nuclears que s'han enfonsat al mar i no s'han trobat mai més; avions amb armes nuclears que s'han estavellat a terra i s'han incendiat; camions que han bolcat quan transportaven caps nuclears, etc. Aquests accidents no tenen lloc únicament als països amb armament nuclear, poden passar arreu. Un d'aquests casos ens afecta de molt a la vora: es tracta de l'accident de 1966 a Palomares (Almeria), en què van caure, des d'un avió nord-americà que sobrevolava la regió, quatre bombes termonuclears (dues a terra i dues al mar, totes elles recuperades, però la zona encara continua contaminada).

Hi ha molts altres episodis en què han caigut bombes nuclears en aigües territorials de països no armats nuclearment o en aigües internacionals. A tall d'exemple, entre 1950-2009, es va registrar una mitjana d'un accident greu cada set mesos. A més dels accidents, un altre perill associat a les armes nuclears és el de la seva custòdia. Només un parell de dades significatives: en el període comprès entre 1975 i 1990, el Pentàgon va apartar de forma definitiva de les seves tasques nuclears desenes de milers de militars a causa de l'abús de drogues i alcohol. Una auditoria de 2014 del Departament d'Energia dels Estats Units concloïa que dècades de supervisió poc rigorosa i seguretat

---

6. Com a dada comparativa: les centrals nuclears de producció d'electricitat utilitzen urani enriquit entre el 3 i el 5%.

deficient podrien afectar negativament la fiabilitat i seguretat de les armes nuclears del país. A tot això, encara cal afegir els nombrosos errors de detecció de suposats atacs, falses alarmes i interpretacions errònies d'informació que han dut gairebé a la detonació intencionada o accidental d'armes nuclears. Tots aquests riscos s'han silenciat. La probabilitat que hi hagi una explosió nuclear accidental és petita, però no nul·la (Bohigas i Fortuny, 2014).

Com han demostrat diversos estudis científics recents, la detonació de menys de l'u per cent de l'arsenal nuclear mundial provocaria (a banda de les víctimes humanes immediates i les destrosses materials) un canvi substancial del clima global no restringit a la zona d'explosió, sinó que afectaria tot el planeta. L'enorme quantitat de fum i sotge produïda per l'explosió en una zona urbana i poblada reduiria la radiació solar a la superfície terrestre i, per tant, també l'evaporació. Baixarien la temperatura i pluviositat i, com a conseqüència, disminuiria la producció agrícola de tot el planeta i podria posar més de 2.000 milions de persones en situació de risc alimentari.

Producció i ús de l'urani empobrit

En el procés d'enriquiment de l'urani (U-235), necessari per a les armes nuclears, es genera com a subproducte urani empobrit (U-238), en forma de fluorur (UF₆). Es calcula que hi ha 700.000 tones de fluorur emmagatzemades als EUA. Cada any, la xifra s'incrementa en 30.000 tones.

Des de fa un cert temps la indústria militar ha incorporat l'urani empobrit en certes armes convencionals (concretament municions, obusos antitanc i projectils d'aviació), aprofitant-ne les propietats físiques i químiques. L'urani és un element molt dens i, per tant, els projectils fets amb aliatges d'urani són molt penetrants i poden perforar l'acer dels blindats. A més l'urani empobrit és piròfor: reacciona violentament en contacte amb l'aire, amb alliberament de calor i difusió de partícules (tòxiques i radioactives), que poden desplaçar-se a grans distàncies i ser inhalades per les persones. La contaminació radioactiva i la toxicitat d'aquestes partícules s'afegeixen als efectes ja destructors de l'arma convencional. Els EUA han usat aquest tipus d'armament en conflictes bèl·lics, per exemple a l'antiga Iugoslàvia, a la guerra del Golf de 1991 (300 tones urani empobrit) i a la guerra de l'Iraq de 2003 (2.000 tones més). Una forma molt perversa d'aprofitar un residu del procés global de producció d'armament nuclear.

El camí cap a un Tractat de prohibició de les armes nuclears

Els bombardejos d'Hiroshima i Nagasaki, l'agost de 1945, van alertar la ciutadania sobre els perills que representen les armes nuclears. Aquesta preocupació va augmentar amb la realització de proves amb armes nuclears a partir de la dècada dels cinquanta, en conèixer les conseqüències de la radiació sobre la salut humana i els efectes sobre el medi ambient. Es van iniciar, per part de la societat civil, diverses campanyes i protestes per aconseguir la prohibició de l'ús de les armes nuclears i la seva eliminació. Aquestes campanyes es reactiven en iniciar-se el segle XXI i, de fet, la societat civil ha tingut un paper protagonista en el procés per aconseguir un tractat de prohibició de les armes nuclears. El 2007 es creà la Campanya Internacional per a l'Abolició de les Armes Nuclears (ICAN), una coalició d'unes 400 organitzacions, que ha contribuït de forma significativa a l'assoliment d'un tractat de prohibició de les armes nuclears. L'any 2017 se li atorgà el premi Nobel de la Pau.

Fa pocs anys es van organitzar diverses Conferències Internacionals (Oslo 2013, Mèxic, principis de 2014 i Viena, desembre de 2014), on es van avaluar amb profunditat els efectes humanitaris derivats d'una explosió nuclear. Aquestes conferències van contribuir a la visibilització del problema i a la conscienciació de la necessitat urgent de prohibir les armes nuclears. S'hi va concloure que l'ús d'armament nuclear tindria conseqüències catastròfiques i duradores per a la salut humana, el medi ambient, el clima i el desenvolupament econòmic i que no existeix, a escala internacional, cap mitjà efectiu i viable de socórrer l'alt nombre de supervivents d'una explosió nuclear. De la Conferència de Viena va sorgir també el compromís, per part d'un grup d'estats (l'anomenat *Humanitarian Pledge*), de promoure mesures efectives per resoldre el buit legal relatiu a la prohibició i eliminació de l'armament nuclear i de cooperar amb totes les parts implicades per tal d'aconseguir aquest objectiu.

Gràcies a l'impuls de l'ICAN i altres organitzacions, i a l'empenta dels estats signants de l'*Humanitarian Pledge*, el 27 d'octubre de 2016 l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar una resolució per iniciar negociacions el 2017 amb l'objectiu d'aconseguir un tractat de prohibició de les armes nuclears. La resolució es va acordar amb 123 vots a favor, 38 en contra (Espanya va ser un d'ells) i 16 abstencions.

Finalment, el 7 de juliol de 2017, l'Assemblea General de l'ONU aprovà el Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears, amb 122 vots a favor, 1 abstenció

(Singapur) i 1 vot en contra (Països Baixos). Els nou estats nuclearment armats, els estats membres de l'OTAN (amb l'excepció dels Països Baixos) i els països amb acords de protecció nuclear amb els EUA (Japó, Corea del Sud, Austràlia), ni tan sols van assistir a la votació del Tractat.

Oposició al Tractat de Prohibició de les Armes Nuclears

Certs estats que s'oposen al Tractat (Gran Bretanya, França, els EUA, Rússia i alguns dels seus aliats) al·leguen que ja existeixen mecanismes de limitació d'armament nuclear com el Tractat de No Prolifерació Nuclear (TNP). Un argument fal·laç perquè el TNP no s'ha demostrat gaire eficaç per evitar la proliferació. Es va aprovar l'any 1968 (en aquell moment hi havia cinc estats nuclearment armats) i d'aleshores ençà el nombre d'estats amb armes nuclears ha augmentat (avui n'hi ha nou). El TNP no ha impedit aquest augment. Cal tenir en compte també, que els tractats de reducció d'armament nuclear s'han signat com a acords bilaterals (principalment entre els EUA i la URSS o Rússia), no en el marc del TNP. I els tractats internacionals de prohibició de proves d'armes nuclears o de limitació geogràfica del seu ús s'han signat en el marc de l'Assemblea General de l'ONU i no del TNP.

Al si del TNP, des de la seva creació, s'han institucionalitzat dos tipus de membres: d'una banda, els que tenen permís per posseir armes nuclears (la Xina, la Gran Bretanya, França, els EUA i Rússia, és a dir, els membres permanents del Consell de Seguretat de l'ONU) i els que ho tenen prohibit, és a dir, tota la resta. El TNP ha consolidat l'estatus de privilegi d'aquests cinc estats nuclears. Els altres quatre estats nuclears (Israel, l'Índia, el Pakistan i Corea del Nord) estan, evidentment, fora del TNP.

Malgrat que l'article VI del TNP afirma que cal treballar per al desarmament nuclear, algunes iniciatives de desarmament presentades en el marc del TNP han estat boicotejades per alguns dels estats nuclears. Per exemple:

- Reunió de 2010 del TNP: 116 estats van presentar un projecte d'eliminació d'armes nuclears de manera que el 2025 s'assolís l'eliminació total. Els EUA, Rússia, la Gran Bretanya i França van rebutjar el pla i no es va dur a terme.
- Reunió de 2015 del TNP: havia despertat grans expectatives. S'havia elaborat un esborrany del Document Final que plantejava, d'una banda, la celebració d'una Conferència, abans de l'1 de març de 2016, per

constituir una zona lliure d'armes nuclears (ZLAN) a l'Orient Mitjà i de l'altra banda (encara que de forma poc ambiciosa), l'aspecte del desarmament nuclear. Els EUA, la Gran Bretanya i el Canadà es van negar a fixar un termini per a la realització de la Conferència de 2016. Sembla força clar que els EUA i els seus aliats van actuar en defensa dels interessos d'Israel, que sempre s'ha oposat a crear una ZLAN a l'Orient Mitjà.

La pressió de l'OTAN en contra del Tractat

L'OTAN, liderada pels EUA, ha esdevingut un obstacle al desarmament nuclear. En el procés de proposta, debat, elaboració i aprovació del Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears, els EUA, secundats fidelment pels seus aliats de l'Aliança Atlàntica, van intentar reiteradament impedir-ne la consecució. Com hem dit més amunt, el 27 d'octubre de 2016, l'Assemblea General de Nacions Unides va aprovar una resolució on s'estipulava la celebració l'any 2017 d'una conferència per iniciar les negociacions sobre un tractat d'eliminació i prohibició de les armes nuclears. Hi hagué 123 vots a favor, 38 en contra i 16 abstencions. La majoria de vots negatius corresponien a membres de l'OTAN. De fet, tots els estats de l'Aliança van votar en contra, llevat de L Països Baixos, que es va abstenir. També hi van votar en contra Rússia, Israel i aquells estats que pretenen entrar a l'OTAN. Més tard, un document desclassificat va ajudar a entendre aquells vots. El document en qüestió és una nota de la delegació dels EUA a l'OTAN, datada el 17 d'octubre i dirigida a la resta d'estats membres, en què els instava amb fermesa (i també als estats amics) a què votessin en contra de la resolució i no únicament que s'abstinguessin. Fins i tot se'ls demanava que, en cas d'iniciar-se les negociacions, no hi participessin. La nota afirmava que un tractat de prohibició d'armes nuclears va en contra de la dissuasió nuclear, un dels pilars de la política global de l'Aliança Atlàntica. Efectivament, l'OTAN, a la seva cimera de 2010, afirmava que la seva capacitat nuclear continua sent un dels pilars de la seva estratègia de defensa. Exactament igual que l'estratègia de defensa dels EUA. Altres estats nuclears, la Xina, l'Índia, Pakistan i Corea del Nord, no es van oposar a la resolució; els tres primers es van abstenir i Corea del Nord hi va votar a favor.

Recomanacions i bones pràctiques

Hem vist algunes de les posicions que han adoptat els estats respecte la conveniència d'un Tractat que prohibeixi l'armament nuclear. L'exemple més acusat d'oposició al Tractat és el dels Estats Units, país que va intentar boicotejar-ne el procés i que, fins i tot un cop aprovat, ha procurat que el Tractat no es ratifiqui i, per tant, no pugui entrar en vigor. Sabem, per exemple, que el Secretari de Defensa dels EUA va enviar, a finals d'agost de 2017, una carta al ministre suec de Defensa en què l'avisava que, si Suècia signava el Tractat, la cooperació en defensa entre els dos països en sortiria perjudicada.

Amb una actitud ben diferent, certs estats han assumit un paper molt actiu en el procés que ha culminat en el Tractat de prohibició. Els darrers anys, diversos països han liderat propostes en defensa de la conveniència d'un tractat d'aquestes característiques i han empès el procés cap a la seva consecució. Concretament, el setembre de 2016 Àustria, Brasil, Irlanda, Mèxic, Nigèria i Sud-àfrica van liderar la iniciativa de proposar que l'Assemblea General de Nacions Unides aprovés una resolució per iniciar negociacions dirigides a aconseguir un tractat de prohibició de les armes nuclears. Una àmplia majoria d'estats africans i llatinoamericans s'ha mostrat sempre favorable a l'eliminació de les armes nuclears.

Un altre bon exemple de bones pràctiques en l'àmbit del desarmament nuclear són les zones lliures d'armes nuclears (ZLAN). Regions del món, on els estats que en formen part, han decidit de prohibir-hi les armes nuclears. S'estableixen mitjançant acords voluntaris entre els estats d'una regió. N'hi ha cinc. Inclouen 116 estats, cobreixen gairebé tot l'hemisferi sud, però només una petita part de l'hemisferi nord (Àsia central i Mongòlia). Des de fa molts anys els estats àrabs d'Orient Mitjà demanen que es declari aquesta regió lliure d'armes nuclears, argumenten que seria un element important per pacificar la zona. Però Israel s'hi ha negat sistemàticament.

De la mateixa manera que, de forma majoritària, els estats van signar i ratificar en el seu moment les Convencions de prohibició d'armes biològiques i químiques, a partir d'ara ho haurien de fer amb el Tractat de Prohibició d'Armes Nuclears. La ratificació dels tractats internacionals per part d'un determinat nombre de països és la condició per a la seva entrada en vigor. Així, s'assoliria l'objectiu de que totes les armes de destrucció massiva estiguessin prohibides per la legislació internacional. L'any 2008, el 76% de la població mundial estava a favor d'un tractat de prohibició de les armes nuclears. Una

enquesta de l'ICAN de juny de 2018, gairebé un any després de l'aprovació del Tractat, feta a ciutadans dels quatre països de la UE que allotgen armes nuclears dels EUA (Bèlgica, Països Baixos, Alemanya i Itàlia), conclouïa que entre un 66% i un 72% dels enquestats estava a favor de que els seus respectius països signessin el Tractat. Els governants han de donar resposta a aquest anhel. Una campanya forta per part de la societat civil i dels estats que ja han signat aquest Tractat serviria per pressionar aquells estats que són refractaris a ratificar-lo.

No serà fàcil que els estats nuclears es desarmen, però existeix algun precedent. Per exemple, Sud-àfrica es va sentir amenaçada en un determinat context geopolític i va decidir armar-se nuclearment com a mesura de dissuasió. Més tard, quan aquell context va canviar, va optar unilateralment per desprendre's del seu arsenal nuclear. El desarmament nuclear global seria més factible en una situació de confiança mútua entre estats. La diplomàcia ha de treballar en aquest sentit.

Mentre els estats conservin armes de destrucció massiva en els seus arsenals, hi haurà el risc de què siguin usades, de forma intencionada o accidental. Per tal d'eliminar el risc, cal prohibir-les i eliminar-ne totes les existències.

En conclusió, un govern que vulgui dur a terme una política responsable de pau i seguretat ha de treballar pel desarmament global que inclou, és clar, l'eliminació de les ADM. Pot actuar en diversos àmbits, des de l'adhesió als tractats internacionals de desarmament, passant pel suport i la participació activa en polítiques internacionals de desarmament, fins a mesures de pressió davant d'aquelles entitats que financen la indústria d'armament.

Bibliografia

- Bohigas, Xavier i Teresa de Fortuny (2014): *Riesgos y amenazas del arsenal nuclear*, Barcelona, Icaria.
- Bohigas, Xavier i Teresa de Fortuny (2016): «Modernización del armamento nuclear mundial», Revista Mientras Tanto-e, núm. 142: <http://www.mientrastanto.org/boletin-142/notas/modernizacion-del-armamento-nuclear-mundial>
- Goldblat, Josef (1997): «Convención sobre las armas biológicas - Consideraciones generales», Revista Internacional de la Cruz Roja. <https://www.icrc.org/spa/resources/documents/misc/5tdlbp.htm>

- Kristensen, Hans M. i Robert S. Norris (2017): «Worldwide deployments of nuclear weapons, 2017», *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 73, núm. 5, 289-297.
- Stockholm International Peace Research Institute (2018): *SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security*. Cap. 6, «World nuclear forces», 235-302.

V. Conversió de la indústria militar

Pere Ortega¹

La *reconversió industrial militar* s'ha d'entendre com un procés que reorienta els recursos humans, els de capital i els coneixements tecnològics en la reestructuració dels equips i instal·lacions d'una producció industrial militar, per ser destinats a produir productes de caràcter civil. El concepte de *reconversió* arrossega una càrrega pejorativa negativa, ja que s'associa al tancament d'indústries i a la consegüent pèrdua de llocs de treball (Ortega, 2000). Un rebuig social que es va produir a Espanya, en la dècada dels 80, després dels processos de reconversió del any 1981 a mans del govern de centredreta de la UCD, i continuats el 1983 per part del govern socialista del PSOE. Foren uns anys en què es van dur a terme grans processos de reconversió d'aquells sectors considerats no productius des d'un punt de vista de rendibilitat econòmica, ja que produïen considerables pèrdues, sobretot en la metal·lúrgia i mineria, i que van rebre l'adjectiu de *salvatges* per part dels sindicats, ja que van deixar a molts treballadors a l'atur. Així, generalment s'associa reconversió a la destrucció de llocs de treball i a la depressió de ciutats o de comarques senceres.

Del rebuig a aquest terme sorgeix el concepte de *conversió* que, tot i ser sinònim, ressalta l'acció positiva d'un subjecte en procés de transformació d'una situació a una altra, adquirint així, un significat i valor diferent de l'original. Denominació que s'utilitza en aquest article.

---

1. Investigador en desarmament, pau, noviolència i seguretat; president del Centre Delàs d'Estudis per la Pau; professor convidat en conflictiologia de la UCE. Manté el Blog Cròniques Insumisas; autor de diversos llibres: «Economía (de guerra)» (2018), «El Lobby industrial militar de España» (2016), «Las violencias en América Latina» (2014), «La societat noviolenta» (2012), coautor entre d'altres de: «L'otan una amenaça global» (2010), «Deconstruir la guerra» (2008), «El militarismo en España» (2007), «Noviolencia y transformación social» (2005), «El ciclo armamentista en España» (2000).

La conversió de la indústria militar s'ha dut a terme en moltes ocasions del passat, sempre després d'una guerra, quan els estats havien posat bona part de l'economia productiva del país al servei de la guerra, i un cop acabada aquesta, es va haver de destinar un esforç suplementari a convertir aquesta indústria i direccionar-la cap a la producció de béns de caràcter civil.

Hi ha molts casos de conversió industrial ben estudiats. Un bon exemple són les dues grans guerres mundials del segle XX, primera i segona, on els països implicats van haver de dedicar un gran esforç a l'«economia de guerra», posant tots els recursos productius del país al servei de la contesa que lliuraven. I que, després de finalitzar, els estats van haver de tornar a posar el mateix esforç a reconvertir instal·lacions, infraestructures i la producció de béns al servei i ús del consum civil.

El mateix va ocórrer després del final de la Guerra Freda el 1989. Cal recordar que les dues grans potències, Estats Units i els seus socis europeus de l'OTAN, enfront de la Unió Soviètica i els seus socis al Pacte de Varsòvia, havien dissenyat una «guerra de teatre», amb armament convencional però també amb armes nuclears, destinat a ser utilitzat en sòl europeu. Una Europa partida en dos per una gran i infranquejable frontera de filats i murs que dividia el sòl europeu des del mar Bàltic fins a la Mediterrània. Una franja divisòria que en el tram que separava les dues Alemanyes, la de l'Oest i de l'Est, tenia una amplitud, segons les zones, de diversos quilòmetres. Uns territoris erms l'únic propòsit dels quals era crear una separació que servís de frontera infranquejable i, a més, plens d'instal·lacions militars de tot tipus: torres de vigilància, filats, casernes i camps minats que impedisin el pas de persones.

Un enfrontament entre els dos blocs militars que comportava una enorme producció militar a la carrera d'armaments que els dos blocs alimentaven. Moltes d'aquestes indústries estaven en sòl europeu per proveir els exèrcits respectius desplegats a un costat i altre d'aquesta línia divisòria. Un cop acabat l'enfrontament entre les dues Europes el 1989/1990, es va haver de dedicar un altre gran esforç a desmuntar i reconvertir els territoris i instal·lacions militars situats a banda i banda de la frontera. I, també, dedicar un esforç suplementari a la conversió de les indústries productores d'armaments.

De tots els països europeus, era Alemanya qui més havia patit en els seus territoris els efectes de l'enfrontament entre els dos blocs militars. Després de la reunificació de les dues Alemanyes que es va produir a partir de 1992, es van haver de posar en marxa grans programes de conversió d'indústria i d'instal·lacions militars. Indústries que a la República Democràtica Alemanya

en la seva major part eren obsoletes. Resulta comprensible que la llavors Comunitat Econòmica Europea (CEE), avui Unió Europea, a partir de 1990 estudiés arbitrar plans de conversió industrial per evitar que els habitants d'aquestes comarques i regions patissin els efectes depressius que la desaparició d'indústries i instal·lacions militars podia ocasionar a les economies locals. A banda del deteriorament que sobre el medi ambient comportaven aquestes instal·lacions militars i que també afectava les economies locals.

A aquests efectes el 1993 la CEE va posar en marxa dins dels programes Feder (Fons Europeu de Desenvolupament Regional) d'ajudes per a enfortir la cohesió regional dels països, els denominats programes KONVER amb un import de 1.066 milions d'euros. Aquests programes es sostenien amb 50% d'ajudes de la CEE i un altre 50% per part dels estats. Dels KONVER es van beneficiar quinze països, en primer lloc, Alemanya amb 457 M€, seguida del Regne Unit amb 183 M€, França amb 124 M€, Itàlia amb 90 M€, Holanda amb 43 M€, Grècia amb 34 M€ i en setè lloc Espanya amb unes ajudes de 30 M€, seguits d'altres amb inferiors quanties.

Al marge de la qüestió més pragmàtica de convertir una indústria militar que ha deixat de ser rendible o necessària, també hi ha una altra qüestió de caràcter ètic que afecta la producció d'armaments. És aquella que sosté que les armes serveixen per destruir vides humanes i, a més, que la seva producció i exportació a altres països pot fer que altres estats s'armin per dissuadir a tercers de possibles agressions. Un argument que pot conduir a una dinàmica de armamentisme que pot alimentar una carrera d'armaments entre països i que pot conduir a una espiral que, al seu torn, condueix a la militarització de l'Estat, o pitjor, afavorir l'aparició de conflictes armats entre països rivals.

També hi ha un altre argument relacionat amb l'eficiència econòmica per desestimar la producció militar. Aquella que argumenta, que els enormes recursos destinats a desenvolupar armes podrien ser destinats al desenvolupament de béns civils que contribuïssin al desenvolupament social i humà de la pròpia comunitat, la qual cosa redundaria en major seguretat per a la població. Afirmació desenvolupada per diversos analistes que condueix a l'afirmació que les armes no són béns productius, sinó al contrari, destrueixen riquesa (Melman, 1991; Ortega, 2000).

Per aconseguir una estratègia eficaç en qualsevol procés de conversió, calen dos elements clau: un horitzó polític clar de dubtes sobre els objectius que es volen aconseguir, i una planificació, promoció i organització del projecte que permetin assolir amb èxit el procés de conversió.

Per portar a terme el projecte de conversió s'ha de comptar amb el màxim de complicitats que ho permetin. Proposta de conversió que ha de ser abordada des d'una concepció global i integral, que impliqui, tant a les administracions locals, regionals i estatals, com el món associatiu local, començant pels propis treballadors i els seus sindicats, que haurien de ser l'impuls principal ja que la seva situació està directament afectada i amenaçada. També és indispensable la col·laboració de les associacions de professionals, especialment els d'enginyeria, perquè aportin els seus coneixements tècnics, sens dubte imprescindibles, per dur a terme l'estudi de conversió de la indústria militar.

Evidentment no és una qüestió senzilla la que es planteja i moltes vegades, tot i les millors intencions, no serà possible aconseguir la conversió, i s'imposarà el tancament de la indústria militar. És per aquest motiu que un projecte de conversió ha de preveure el major nombre de complicitats per dur a terme un pla integral de desenvolupament de la zona afectada pel tancament de la indústria, desenvolupant una estratègia empresarial de posada en marxa d'indústries i serveis que permeti la recuperació del teixit productiu de la zona. Una planificació que ha de contemplar totes les magnituds i possibilitats de desenvolupament de la zona afectada.

Un concepte comunament utilitzat i sota el qual s'amaga un equívoc és el de diversificació. Per diversificar, en el món empresarial industrial, s'entén un procés de transformació d'una manufactura de productes, amb l'afany, d'entrar en altre tipus de mercat, amb la finalitat que els riscos no recaiguin exclusivament en una sola classe de productes, sinó que aquests estiguin en àrees d'activitat industrial diferents i, d'aquesta manera, diversificar també els riscos. Amb aquest procés, les empreses busquen superar més fàcilment les èpoques de crisi d'uns productes determinats, amb la intenció de produir uns articles nous per obrir-se cap a nous mercats.

Mentre que per conversió industrial s'entén la transformació completa de la producció d'una factoria cap a un altre tipus de producció. La diversificació, doncs, no necessàriament ha de significar un canvi radical de l'estratègia empresarial respecte a la producció, sinó simplement, es tracta d'un canvi tàctic, assumint unes línies de producció diferents, ja sigui en unes noves cadenes de producció o adaptant part de les existents cap a un altre tipus de productes, però sense abandonar la producció principal, en el cas que ens ocupa, els armaments. De vegades, això es durà a terme, dins de la mateixa factoria, en el cas de petites o mitjanes empreses, i en factories separades en el cas dels grans grups empresarials. Finalment, en la producció militar, hi ha un últim risc,

la fabricació de components i materials que tenen moltes connexions entre els sectors civil i militar, sobretot en camps de les noves tecnologies electròniques, l'aeronàutica, l'espacial, de manera que les dues produccions poden estar fortament enllaçades i resultar difícil la distinció entre elles. Llavors el que ha de quedar clar pel que fa a la conversió industrial és que és ineludible que, en tots els casos, la conversió sempre ha de comportar el tancament total de la producció de material bèl·lic i els seus components.

Els Konver a Espanya

Espanya va proposar divuit programes de conversió. D'aquests, quatre no es van arribar a iniciar i es van perdre les ajudes per falta d'interès de les empreses o de les administracions públiques afectades. La resta van ser repartits: tres a convertir casernes en centres educatius; un destinat a adequar un territori degradat per la indústria Santa Bàrbara a Trubia (Astúries) i rehabilitar-lo per a l'ecoturisme; i deu a la conversió d'indústries militars. D'aquests deu, quatre van ser per a les drassanes públiques E.N. Bazán (avui Navantia), dos a Cartagena, una tercera a San Fernando (Cadis) i la quarta a Múrcia. Tres programes van ser per a Santa Bàrbara Sistemes, una per a la conversió d'una factoria a Trubia, una altra a La Corunya i una tercera a Paracuellos del Jarama (Madrid). Dos programes més van ser per a Indra, una a Torrejón de Ardoz i una altra a Aranjuez, Comunitat de Madrid. I un per a Expal a Naval Moral de la Mata (Càceres).

El resultat final va ser, si més no, irregular. La conversió de tres casernes en centres educatius i la zona reconvertida per a ecoturisme res a objectar, ben al contrari, van ser bons exemples de conversió. Però sens dubte insuficients, ja que el Ministeri de Defensa és posseïdor d'un immens patrimoni en infraestructures militars (camps de tir, de maniobres, casernes, dàrsenes, habitatges...), la majoria de les quals presentaven una situació deplorable, i els programes KONVER eren una ocasió immillorable per dur a terme la seva conversió en equipaments civils. En canvi, des de llavors, els governs successius van permetre la seva venda deixant en mans privades bona part del sòl públic en mans de Defensa.

En quant als programes de conversió industrial el resultat també va ser descoratjador, ja que dels deu programes, tan sols quatre van ser línies de conversió i amb resultats diversos, i els cinc restants no van ser de conversió,

sinó de diversificació i com s'ha indicat la diversificació pot tractar-se d'una estratègia enganyosa, una desviació cap a la producció civil, mentre la factoria continua amb altres línies de producció militar. Aquest va ser el cas de tres propostes E.N. Bazán, dues a Cartagena i una tercera a San Fernando (Cadis). Les tres de Santa Bàrbara, dues a La Corunya i una a Trubia. També les dues d'Indra a Torrejón de Ardoz i Aranjuez a la Comunitat de Madrid. I una de Expal a Navalmoral de la Mata, Càceres (Ortega, 2000).

El resultat final va ser descoratjador, perquè es tractava d'una excel·lent ocasió per a la conversió d'unes indústries, en el cas de l'Empresa Nacional Bazán i Santa Bàrbara Sistemas, que a mitjans dels anys 1990, tenien considerables pèrdues en els seus comptes de resultats que s'esmenaven amb ajudes públiques, ja que les dues eren propietat de l'Estat. Conversió que era possible perquè la CEE aportava una considerable ajuda, el 50% dels costos, i podria haver evitat, el que posteriorment va esdevenir en ambdues: continuar els resultats negatius, fins a desembocar en Expedients de Regulació d'Ocupació, amb reducció de plantilles i tancament de diverses factories.

Bibliografia

- Huffschmid, Jörg (1996): *Las consecuencias económicas del desarme*, Bilbao, Cuadernos Bakeaz, nº14.
- Melman, Seymour (1991): *El imperativo económico. Once proposiciones*, en «Misiles o microchips», Madrid, FuheM, Icaria.
- Ortega, Pere (2000): *La Conversión de la Industria Militar: el programa konver*, en «El ciclo armamentista español. Una panorama crítica (1989-1999)», Barcelona, Icaria.
- Ortega, Pere (2018): *Economía (de guerra)*, Barcelona, Icaria.
- Renner, Michel (1993): *Espadas en arados: Hacia una economía de paz*, en Armamento y Seguridad, Bilbao, Bakeaz.

VI. Reduir la despesa militar per allunyar la possibilitat de la guerra

Chloé Meulewaeter¹

Sovint la despesa militar es considera una garantia de pau i seguretat. Per exemple, algunes missions de les Forces Armades es denominen «missions de manteniment de la pau». Així mateix, l'exèrcit té la funció de garantir la seguretat dels ciutadans i salvaguardar la seguretat nacional, i per això se li destina uns pressupostos públics. Des d'aquest punt de vista, la despesa militar aparenta, doncs, una inversió legítima per a la pau. No obstant això, des d'un punt de vista alternatiu es qüestiona la lògica d'aquest plantejament.

En aquest capítol aprofundirem en algunes qüestions que planteja la despesa militar, i posarem una mica de llum sobre com la seva reducció pot ser una gran oportunitat per a la pau, contestant a les quatre preguntes següents:

- Com es relaciona la despesa militar amb la violència cultural, estructural i directa?
- Quins factors computen el càlcul de la despesa militar i quin abast té a escala econòmica mundial?
- Per què la reducció de les despeses militars pot ser una oportunitat per finançar la pau?
- Per què la seguretat humana és una bona alternativa a la seguretat militar?

---

1. Doctoranda en la línia de Cultura de Pau del programa de doctorat de Ciències Socials de la UGR. Màster en Estudis de Pau, Conflictes i Desenvolupament (UJI), especialitzada en tècniques d'investigació en ciències socials (UJI, Bèlgica). Investiga la relació entre la despesa militar i els conflictes armats. Publicacions destacades: «Los dividendos de la paz: un estado de cuestión» (Ambitos: Revista de Ciencias Sociales, 2016), «Reflexiones sobre las violencias ¿Contribuye el gasto militar a que haya violencia armada?» (UJI, 2015). És col·laboradora del Centre Delàs d'Estudis per la Pau en temes de despesa militar i conflictes armats.

La despesa militar, tres dimensions de la violència en les tres esferes del cycle econòmic militar

La despesa militar és l'etapa inicial d'un cycle utilitzat per mantenir creixents recursos destinats a la preparació de la guerra, el cycle econòmic militar (Calvo Rufanges, 2015). Aquest cycle és un contínuum que té diferents dimensions (militarisme, militarització i conflictes armats), totes relacionades amb els tres tipus de violència, la directa, l'estructural i la cultural. S'inicia a l'aprovació dels pressupostos públics militars i segueix en la R+D militar, la indústria armamentista, el comerç d'armes i el finançament privat. El cycle econòmic militar es caracteritza, també, per una inèrcia que porta a aprovar, any rere any, els pressupostos públics militars sobre la base de les decisions polítiques anteriors –no es procedeix a una avaluació de les necessitats reals de la societat pel manteniment de les forces armades. Aquesta és la raó per la qual es considera la despesa militar la primera etapa d'un cycle responsable de la facilitat amb la qual s'aposta per la violència armada per fer front a les amenaces a la seguretat.

El militarisme, la primera dimensió del cycle econòmic militar, és una dimensió cultural. El militarisme és una forma de violència cultural que legitima la necessitat de les armes per garantir la seguretat i justifica el paper de les Forces Armades en escenaris de conflictes. És la ideologia que legitima i justifica la necessitat de la despesa militar per garantir i promoure la seguretat, i deslegitima, al mateix temps, els discursos que qüestionen aquesta idea.

La militarització és la dimensió estructural del cycle econòmic militar. És una forma de violència estructural, ja que la despesa militar –a més de ser el responsable de l'inici del cycle– genera un cost d'oportunitat important en impedir que recursos econòmics, que són sempre escassos, no es puguin utilitzar per satisfer necessitats directament relacionades a les diverses dimensions de la vida, veritables garants de la seguretat i felicitat de les persones.

Els conflictes armats es troben a la tercera dimensió del cycle econòmic militar, on es dona la violència directa, armada i militar. El procés de preparació i legitimació de la guerra acaba en aquest escenari, al mateix temps que el renova, ja que la percepció d'amenaça a la seguretat es veu incrementada.

Definicions, valoracions i últimes tendències de la despesa militar

Hi ha diverses formes de definir i calcular la despesa militar, segons diferents institucions nacionals intergovernamentals i associacions d'investigació, sense un consens sobre el càlcul dels pressupostos nacionals de defensa. Així, per exemple, no es pot comparar el pressupost del Departament de Defensa dels Estats Units amb el del Ministeri de Defensa espanyol, ja que no inclouen els mateixos factors en el seu còmput. Per poder procedir a comparacions entre estats, cal recórrer a criteris comuns.

És amb aquest propòsit que l'OTAN demana als seus estats membres que computin en el càlcul de la seva despesa militar tots aquells crèdits relacionats amb la defensa, i per tant considera despesa militar totes aquelles partides pressupostàries que permeten a les Forces Armades ser operatives. Més específicament, el càlcul de l'Aliança Atlàntica inclou les despeses de:

- les Forces Armades;
- personal civil o militar a càrrec del Ministeri de Defensa;
- funcionament i capital dels programes militars, inclosos els espacials;
- les organitzacions paramilitars;
- R + D i inversions en armes, infraestructures i instal·lacions militars;
- les pensions i seguretat social del personal civil o militar del Ministeri de Defensa;
- i l'ajuda militar i la participació en organismes o missions militars a l'exterior.

L'Institut Internacional d'Investigació per a la Pau d'Estocolm (SIPRI, per les sigles en anglès) assumeix també el criteri de l'OTAN al qual afegeix altres despeses rellevants. L'anyari de SIPRI considera despesa militar les partides pressupostàries relatives a:

- les Forces Armades i les forces de manteniment de la pau;
- el Ministeri de Defensa i els projectes relacionats amb la defensa d'altres ministeris;
- les forces paramilitars;
- i les activitats militars espacials.

Altres fonts afinen encara més el càlcul, incloent-hi més factors. És el cas del Centre Delàs d'Estudis per la Pau, que posa l'accent en la necessitat de tenir un criteri que inclogui de forma exhaustiva totes les despeses públiques relacionades amb Defensa, per determinar la despesa militar real d'un país, a

més de posar llum sobre la pràctica comuna d'amagar partides pressupostàries militars en altres departaments (per exemple les ajudes militars en R+D al Ministeri d'Indústria, la Guàrdia Civil al Ministeri d'Interior, o les despeses relacionades amb l'OTAN al Ministeri d'Afers Exteriors). Així, el pressupost de Defensa, segons el Centre Delàs, afegeix al criteri de l'OTAN:

- els interessos del deute públic associada a Defensa;
- les despeses del Centre Nacional d'Intel·ligència;
- la previsió de la desviació entre la despesa inicial militar calculat en base als pressupostos militars aprovats amb anterioritat a l'execució pressupostària i el total de la despesa militar efectivament liquidat al final del període.

Cal esmentar que des de l'any 2016, el SIPRI recull alguns criteris del Centre Delàs d'Estudis per la Pau, i computa en el càlcul de la despesa militar espanyola diverses despeses de defensa que pertanyen a altres ministeris: les classes passives militars, la mútua militar ISFAS, els ajuts en R+D a projectes militars i la diferència entre el pressupost inicial del Ministeri de Defensa i el liquidat a final d'any (Ortega et al., 2017). Concretament, el 2017 la despesa militar espanyol s'estimava en 8.716,47 milions d'euros segons el Ministeri de Defensa, en 15.811,48 milions d'euros, segons l'OTAN i en 18.775,99 milions d'euros, segons el criteri del Centre Delàs (pressupost final liquidat) (Centre Delàs, 2018).

Cada any, el SIPRI publica un informe sobre la despesa militar mundial, que permet seguir l'evolució i les tendències mundials i regionals de les decisions polítiques econòmiques pel que fa als assumptes de defensa i seguretat. El 2017, la despesa militar mundial va ascendir a 1,74 bilions de dòlars. Aquestes últimes dades semblen trencar amb la tendència anterior, ja que la despesa militar mundial ha tornat a pujar de manera significativa, en un 1,1% en termes reals, després de 13 anys de pujada constant (1999-2011) i 4 anys de relativa estabilitat (2012-2016) (SIPRI, 2018). L'últim informe del SIPRI també informa que els estats que més pressupost dediquen als afers militars són, en ordre: els Estats Units, la Xina, Aràbia Saudita, Rússia, Índia, França, el Regne Unit, Japó, Alemanya i Corea del Sud. Cal destacar que els cinc membres permanents del Consell de Seguretat de l'ONU comparteixen prop del 60% de les despeses militars mundials, mentre que la seva funció és vetllar per la pau i la seguretat al món.

Així doncs, representant el 2,2% del PIB mundial, el finançament de la guerra ha arribat a nivells històrics. En paral·lel, les últimes dades de l'ajuda

oficial al desenvolupament tot just arriben al 0,3% del PIB mundial (OCDE, 2018). A Espanya, segons els pressupostos generals de l'Estat, la despesa del Ministeri de Defensa representa 178,24 euros per càpita, mentre que els pressupostos de cooperació per a desenvolupament representen 11,77 euros per càpita (Civio, 2018). Aquestes dades posen en relleu el cost d'oportunitat que representa la despesa militar, és a dir, la pèrdua de l'ús civil potencial d'aquests recursos.

De la protesta a la proposta: com la reducció de les despeses militars és una oportunitat per finançar la pau

Sota el concepte de cost d'oportunitat, les propostes per la reducció de les despeses militars han estat presents en totes les expressions del pensament pacifista al llarg de la història. A la ciència econòmica, el concepte de cost d'oportunitat se sol assenyalar fent referència a la dualitat «canons o mantega» i es refereix a la idea que cada euro que un govern gastí en canons no es podrà utilitzar per mantega, i viceversa. Recuperat pels moviments pacifistes, el cost d'oportunitat de la despesa militar es refereix a la idea que, per garantir i promoure la seguretat, resulta més rendible invertir en la prevenció dels conflictes, és a dir, en el desenvolupament i la satisfacció de les necessitats humanes. La reducció de les despeses militars podria, llavors, generar uns dividendes per a la pau i constituir una gran oportunitat per aconseguir recursos per destinar a polítiques socials (Coulomb i Fontanel, 2003).

La idea dels dividendes per a la pau va començar a prendre forma durant la Guerra Freda, arran de les crítiques sobre el malbaratament de la despesa militar. Però tot i la gran oportunitat de crear dividendes per a la pau quan les despeses militars mundials van caure, després del desmantellament de la Unió Soviètica i el final de la cursa armamentista, la reducció històrica de les despeses militars mundials no es va utilitzar llavors per a fins socials. L'oportunitat de crear dividendes per a la pau es va perdre definitivament a l'any 1999, quan les despeses militars mundials van tornar a pujar (SIPRI, 2018).

No obstant això, des de la societat civil se segueix incidint políticament per demanar la reducció dels pressupostos de defensa a escala mundial per finançar polítiques socials, de desenvolupament i pau. És així com el GCOMS (la Campanya Global Sobre la Despesa Militar, per les sigles en anglès), ha reprès la idea dels dividendes per a la pau sota el lema de «despeses militars

per a despeses socials». La campanya defensa una reducció del 10% de les despeses militars mundials per redirigir cap a estratègies de construcció de pau, transformació dels conflictes i cooperació. Des de l'any 2011, i coincidint amb la publicació de l'informe anual del SIPRI sobre la despesa militar mundial, l'International Peace Bureau organitza un Dia d'Acció Global per cridar l'atenció pública, mediàtica i política sobre els costos de la despesa militar i la necessitat de invertir en noves prioritats que participin de la construcció d'una cultura de pau (GCOMS, 2018).

De la seguretat militar cap a la seguretat humana

El paradigma de seguretat militar assenta la seva legitimitat en una sèrie de valors militaristes (cultura de la força i de la violència), patriarcals (el masculí associat amb la força i la seguretat), i nacionals (l'estat com l'actor proveïdor i receptor de la seguretat), que generen violència cultural, ja que justifiquen la violència estructural i directa militar. El paradigma de la seguretat militar se sustenta merament en una idea de pau negativa, és a dir, la seguretat i la defensa de l'estat passen per garantir l'absència de guerra dins de les fronteres nacionals. No obstant això, aquesta estratègia està lluny de promoure i garantir la pau en totes les seves dimensions, perquè, com acabem de veure, assegurar l'absència de guerra dins de les fronteres nacionals mitjançant el recurs de la via militar implica l'ús de la violència armada fora d'aquestes fronteres. La pau positiva – la satisfacció de les necessitats humanes bàsiques – i la cultura de pau – els valors relacionats amb la transformació pacífica dels conflictes, els drets humans i la igualtat – no són, per tant, relatius a la seguretat militar.

En canvi, la proposta de la seguretat humana és una idea que es basa en quatre pilars de la filosofia per a la pau: els valors pacifistes, la interpel·lació mútua, la interrelació entre les persones i el seu entorn, i la superació de les relacions de gènere patriarcals (Martínez Guzmán, 2001). El primer pilar en què se sustenta la seguretat humana són els valors. Davant de les violències que generen el militarisme, la militarització i la guerra, la seguretat humana planteja un model a favor de les vies pacífiques que permeten transformar els conflictes. Segon, és central en la proposta de la seguretat humana la necessitat d'interpel·lació mútua, intersubjectiva, perquè siguin les persones les protagonistes de la construcció d'un món més segur. Tercer, aquest model considera la seguretat de les persones en la seva interrelació amb altres, amb

les seves comunitats i el seu entorn natural. La seguretat es pensa per sobre i per sota dels estats nacionals, des d'una pluralitat d'organitzacions ciutadanes. Finalment, la proposta porta necessàriament a superar les relacions de gènere patriarcal, ja que la seguretat humana és qüestió de totes i de tots, persones vulnerables i afectuoses que es cuiden i reconeixen les seves capacitats per fer les paus.

Conclusions i recomanacions

Lluny de ser un factor de pau i de seguretat, la despesa militar, com acabem de veure, genera violències i llasta la construcció de pau. Mitjançant el mecanisme del cicle econòmic militar, porta a una única destinació: el fenomen humà més abjecte, la guerra. La despesa militar suposa, també, un cost d'oportunitat en impedir l'ús de recursos per al finançament de polítiques de pau i de desenvolupament. Cada euro gastat en l'àmbit de la defensa sota la idea de la seguretat militar es perd en detriment del seu ús en l'àmbit social, dins el paradigma de la seguretat humana.

Des de la cultura de pau es justifica, doncs, la necessitat de canviar la idea de seguretat per un model destinat a transformar els conflictes per vies pacífiques. Per fer-se realitat, el canvi de paradigma des de la seguretat militar cap a la seguretat humana implica la creació de dividendes per a la pau, ja que la reducció de les despeses militars mundials disminuiria, d'una banda, la probabilitat de recórrer a la força armada en els conflictes i, per altra banda, augmentaria les capacitats econòmiques de finançar la satisfacció de les necessitats humanes bàsiques, relacionades amb la seguretat humana, que és la veritable garantia de la pau al món.

Així mateix, s'han de treballar tots aquells aspectes d'una cultura que legitimen les vies no violentes de resolució de conflictes i que, al seu torn, deslegitimen les guerres, de manera que ajudin a fer desaparèixer de l'imaginari col·lectiu la idea de que la despesa militar és una inversió de pau i seguretat. Definitivament, la creació de dividendes per a la pau és una mesura de construcció de pau.

Bibliografia

- Calvo Rufanges, Jordi (2015): «El ciclo económico militar», a: Calvo Rufanges, J. y Pozo Marin, A. (Coords). *Diccionario de la paz, la guerra y el desarme*. Barcelona: Icaria.
- Centre Delàs d'Estudis per la Pau (2018): «El gasto militar en España», disponible a: <http://www.centredelas.org/es/base-de-datos/presupuesto-militar-en-espana/gasto-militar-de-espana> [Consultat el 18 d'agost de 2018].
- Civio (2018): «Politica exterior», disponible a: <https://dondevanmisimpuestos.es/politicas/14/politica-exterior#view=functional&year=2018> [Consultat el 18 d'agost de 2018].
- Coulomb, F. y J. Fontanel (2003): «Disarmament: A century of economic thought», *Defence and Peace Economics*, 14, 193-208.
- GCOMS (2018): *The facts*, disponible a: <http://demilitarize.org/the-facts/> [Consultat el 20 d'agost de 2018].
- Martínez Guzmán, V. (2001): *Filosofía para hacer las paces*. Barcelona: Icaria.
- OCDE (2018): *aod net (indicator)*, disponible a: <https://data.oecd.org/oda/net-oda.htm> [Consultat el 18 d'agost de 2018]
- SIPRI (2018): *Trends in World Military Expenditure, 2017*, disponible a: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-04/sipri_fs_1805_milex_2017.pdf [Consultat 20 d'agost de 2018]

VII. Repensar les operacions militars a l'exterior. El cas espanyol

Alejandro Pozo Marín¹

Espanya porta més d'un quart de segle participant en operacions militars a l'exterior. Si bé aquestes missions tot just van representar el 2017 el 5,6% de despesa militar final, són objecte de bona part de les notícies, imatges i discursos relacionats amb les forces armades espanyoles. Es tracta, per tant, d'un dels seus pilars, potser el més important des del punt de vista comunicatiu. Des del 1989, Espanya ha desplegat milers de soldats en diverses dotzenes d'intervencions de tot tipus, en els marcs de l'OTAN, Unió Europea (UE), ONU, en coalicions i de manera unilateral. Aquest article no proporciona recomanacions detallades per a les operacions militars espanyoles a l'exterior, sinó que, més aviat, identifica nou pràctiques que les han qüestionat. La proposta seria, per tant, evitar-les.

Convé matisar dos punts. El primer, només seran considerades en aquest punt els paràmetres i intencions generals de les intervencions militars, les del govern que les decideix i els exèrcits que les executen, i no les relacions amb els i les soldats que hi participen –sens dubte amb motivacions i maneres caracteritzades per una gran pluralitat– i que seran abordats en altres capítols d'aquesta publicació. El segon, cal assenyalar que la web oficial del Ministeri de Defensa en la que es detallen les operacions militars espanyoles

---

1. Investigador i analista sobre conflictes armats, desarmament i acció humanitària; doctor en Pau i Conflictes, i membre del Centre Delàs. Ha coordinat projectes humanitaris i realitzat anàlisis i investigacions en terreny en diversos països en conflicte armat. És investigador a Metges Sense Fronteres i professor associat de Geopolítica i d'Estudis de Pau i Seguretat al grau de Relacions Internacionals de Blanquerna (Universitat Ramon Llull) i de Conflictes Armats al màster d'Estudis Internacionals de Pau, Conflictes i Desenvolupament de la Universitat Jaume I.

a l'exterior conté, segons el nostre judici, nombrosos errors i imprecisions, contradiccions amb d'altres documents oficials, silencis i omissions, les quals entenem que són deliberades. Aquest article destacarà algunes d'aquestes inconsistències, tot i que l'objectiu d'aquestes línies no és abordar la pràctica comunicativa del ministeri, sinó analitzar les seves missions a l'exterior, per mitjà de nou preocupacions majors que es llisten a continuació i seran abordades en els nous propers apartats.

1. Confusió sobre el perquè de les intervencions
2. Violació del dret internacional en algunes missions
3. Absència de rendició de comptes pels resultats d'algunes operacions
4. Decisions sobre els desplegaments dissonants amb l'opinió pública espanyola
5. Opinió pública molt mal representada al Parlament espanyol
6. Priorització de les missions de l'OTAN i la UE, en detriment de les de l'ONU
7. Justificació de les intervencions militars com a «humanitàries»
8. Falta de transparència pressupostària
9. Tendència militarista a abordar les crisis polítiques

Confusió sobre el perquè de les intervencions

Cada operació militar mereix ser analitzada per separat, i segons les seves particularitats. No obstant això, i amb el risc de generalitzar en excés, es pot dir que un govern decidirà la seva participació quan el cost polític de no involucrar-s'hi sigui superior, i preferirà no intervenir quan aquest balanç de cost polític així ho aconselli. El mateix raonament serveix en termes d'oportunitat política. En aquest cost polític cal considerar tant factors interns com de política exterior. Entre les raons que poden influir en la decisió d'un país per aventurar-se en una missió militar a l'estranger es troben: l'amenaça directa o indirecta que pugui suposar al país o regió on s'hi intervé; l'interès geopolític o geoconòmic directe en joc (entenguí's per «geopolítica» les relacions d'influència i competició dels diferents actors estatals, regionals i globals en una zona estratègica); l'accés a recursos naturals; el suport a països aliats; la pressió de l'opinió pública interna; la visibilitat i augment de pes internacional; i la resposta a la crisi política a la zona de desplegament amb ànim de solucionar-la (Pozo, 2012). Evidentment, no es tracta de motivacions

independents i, generalment, les operacions militars poden ser multi-causals.

Considerem les set operacions militars més importants en les que ha participat Espanya (en quant a la seva duració, pressupost, rellevància i desplegament): Afganistan, Bòsnia, Iraq, Kosovo, Líban, Líbia i Somàlia. Espanya ha realitzat diverses missions en molts d'aquests països, però per simplificar les englobarem en un mateix conjunt. Si descartem, com va sentenciar el Tribunal Suprem, qualsevol relació entre els condemnats pels atemptats de l'11-M (2004) a Madrid i grups o dirigents d'Al-Qaeda o qualsevol altre grup conegut amb anterioritat, cap d'aquestes operacions ha sigut causada per una amenaça a Espanya (més enllà de l'ambigüitat del terme «seguretat global», sobre el qual insisteixen els qui no consideren el concepte de la inseguretat de bona part de la població mundial, en termes de supervivència i dignitat). Ni tan sols l'interès directe aplicaria a cap d'aquests casos. Així, Espanya no intervé perquè estigui amenaçada ni perquè ho estiguin els seus «interessos vitals» («la sobirania, la independència i integritat territorial d'Espanya i l'ordenament constitucional» o «la llibertat, la vida i la prosperitat de tots els espanyols», segons resava la Revista Estratègica de la Defensa de 2002). Cal, per tant, trobar explicacions en els denominats «interessos estratègics» o en «altres interessos de seguretat» (Secretaria General de Política de Defensa, 2002: 127). El subministrament de recursos bàsics (un d'aquests interessos estratègics) tampoc sol tenir, en el cas d'Espanya, el pes que se li suposa, tot i que hauria sigut determinant en almenys dos casos: Somàlia (les tonyines a l'oceà Índic) i Líbia (origen del 9% dels hidrocarburs consumits a Espanya, segons Stratfor). Tot just dos anys abans de la intervenció militar de 2011, Repsol va qualificar «d'excel·lents» les seves relacions amb Muamar el Gadafi (Europa Press, 2009), i l'expresident José Maria Aznar va criticar l'operació de l'OTAN, en la que s'aventurava el govern socialista qualificant al dictador «d'amic», mentre percebia l'1% de les adjudicacions que obtenia d'ell per a l'empresa espanyola Abengoa (Rodríguez i Verdugo, 2014). En la resta de contextos, aquesta motivació per recursos naturals és menor o desconeguda, sense descartar la forta i potencial ambició de les concessions petrolíferes iraquianes. És molt qüestionable que la solució de les crisis hagi sigut una intenció principal de la participació espanyola en els contextos ressaltats. Si bé Espanya ha dut a terme operacions auto-denominades «humanitàries» en diversos llocs, no va ser aquesta l'única ni la principal motivació. En tot cas, entre els set conjunts de missions destacades, únicament la d'Iraq apareix defensada a la web del Ministeri de Defensa com a «humanitària» (missió «Sierra Juliet», «entre abril i juny del 2003» –la invasió al país

es va produir el 20 de març-, dins l'operació «Assistència a Iraq») (Ministeri de Defensa, 2018). L'opinió pública interna juga un paper ocasional. Generalment, les percepcions són poc plurals i poc clares davant unes operacions mal explicades. En el cas de Somàlia, la pressió dels partits polítics bascs i gallecs, i d'una part de la població d'aquests llocs (d'on prové bona part dels qui treballen a l'Índic), hauria sigut important (cal apuntar que el Govern ha d'afrontar aquest problema i proporcionar alternatives vàlides al personal de pesca). En general, amb l'excepció d'Iraq, l'opinió pública espanyola no s'ha posicionat de manera categòrica, ni a favor ni en contra, de les operacions militars, motiu pel qual la influència d'aquest factor hauria sigut limitada.

Els interessos espanyols per intervenir militarment a l'exterior estan més relacionats, probablement i per norma general, amb el suport dels seus aliats, l'interès indirecte i l'augment del pes internacional. La Directiva de Defensa Nacional en vigor, del 2012, és clara al respecte quan des del principi assenyala, com a primer punt de «les línies generals de la política de defensa espanyola en aquesta legislatura»:

Assegurar una Espanya forta, que permeti mantenir la influència necessària en el context internacional, per contribuir a l'estabilitat, principalment a la nostra zona d'interès directe, així com preservar els nostres interessos nacionals a la resta del món (Presidència de Govern, 2012:5).

En efecte, el suport als aliats ha sigut una constant en totes les operacions, sobretot a l'Afganistan i l'Iraq (per els EUA), al Líban (per Israel) o a Mali i la República Centreafricana (per França), mentre que la intenció de guanyar pes internacional i aconseguir rèdits indirectes és evident en la participació espanyola als taulells d'escacs globals més importants. En aquestes zones de molt alt interès geopolític i estratègic (com són l'Afganistan, Orient Mitjà i el golf d'Aden), guanya rellevància un joc d'aliances en el que qualsevol suport als actors principals es pot traduir en un tracte de favor en un altre assumpte de caràcter internacional. Aznar, catorze anys després, va dir: «mai he tingut millor foto que la de les Açores» (EFE, 2017).

Violació del dret internacional en algunes missions

Espanya s'ha aventurat en tres actes d'agressió, contraris, per tant, al dret internacional: a Kosovo (1999, operació «Allied Force»), a l'Afganistan (2001, operació «Libertad Duradera») i a l'Iraq (2003). Per operació «contrària al

dret internacional» o «acte d'agressió» (definites a la resolució 3.314 del 14 de desembre del 1974 de l'Assemblea General de l'ONU, sense caràcter vinculant, però amb gran acord internacional), s'entén com aquell acte que no compleix cap de les opcions existents per interferir militarment en els assumptes interns d'un país sobirà: que representi un dret de legítima defensa (les condicions de les quals estan regulades per l'article 51 de la Carta de l'ONU) o que existeixi una autorització *expressa* del Consell de Seguretat de l'ONU. En cap dels tres casos mencionats es va complir algun d'aquests tres criteris. No obstant això, la web del Ministeri de Defensa no realitza cap mena d'observació al respecte, tot i que és fàcil comprovar que les dates de les resolucions que van autoritzar les operacions militars són posteriors a les dels desplegaments de les tropes espanyoles. Per altra banda, Espanya també va contribuir a derrocar Gadafi en la intervenció de l'OTAN a Líbia el 2011, tot i que la resolució de l'ONU que va autoritzar l'operació no va incloure aquesta opció.

Absència de rendició de comptes pels resultats d'algunes operacions

Qualsevol recurs a la violència armada per part d'un estat democràtic hauria d'estar acompanyada de la corresponent rendició de comptes per les conseqüències de les seves accions, sobretot en dos àmbits: la nova situació produïda i el dany infligit a les persones civils. En almenys dues de les set operacions militars destacades, Líbia i l'Iraq, Espanya va contribuir a fer dels països intervinguts militarment un lloc pitjor per viure per a la seva població. No obstant això, Espanya no ha rendit comptes, en cap moment i de cap manera, per la seva actuació. En ambdós països, la inseguretat i els indicadors socials són pitjors avui que abans de les respectives guerres, i el nombre de morts entre la població civil ha sigut monstruós, sense que s'hagin depurat responsabilitats pel sofriment al que s'ha contribuït. A la seva pàgina web, el Ministeri de Defensa, justifica la seva intervenció a Iraq al 2003 com a «humanitària», mentre que l'operació a Líbia ni tan sols apareixia, al setembre del 2018, en l'històric de missions. Per altra banda, cal recordar les paraules del qui va ser ministre de Defensa llavors, Julián García Vargas, en reconèixer que, tot i que la missió de l'ONU a Bòsnia estava fracassant, el balanç per a Espanya estava essent positiu (Ajangiz, 2003).

Decisions sobre els desplegaments dissonants amb l'opinió pública espanyola

Generalment, amb poques excepcions entre les quals destaca l'Iraq, l'opinió pública espanyola no s'ha posicionat de manera ferma, contundent i inequívoca, ni a favor ni en contra, de les operacions militars espanyoles a l'exterior. Les enquestes que realitza el Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS) o el Real Instituto Elcano, en general i amb excepcions puntuals, mostren a les persones enquestades dividides en dos blocs de volum similar (lleugerament inclinades cap a l'opinió favorable). Amb tot, el baròmetre del CIS del febrer del 2003 va mostrar que el 90,8% de les persones enquestades s'oposava clarament a la participació espanyola a l'Iraq. Tot i així, el govern espanyol no va fer cas del clam. En altres ocasions, l'opinió majoritària també ha sigut negativa, tot i que de manera menys contundent. Dos exemples: primer, a l'abril del 1999 el CIS mostrava que tan sols el 39% era favorable a la recent iniciada intervenció militar a Kosovo (el 44% s'hi oposava); segon, el baròmetre del Real Instituto Elcano de gener del 2018, si bé assenyalava que les persones entrevistades identificaven com a prioritat la lluita antiterrorista, dos terços (el 65%) pensava que Espanya no havia d'enviar tropes «per combatre el gihadisme» a Àfrica o Àsia, davant del terç restant (35%), que opinava el contrari. No obstant això, Espanya participa en la «coalició internacional contra el gihadisme» liderada pels Estats Units (operació «Inherent Resolve»), contra Estat Islàmic a Síria i a l'Iraq.

Les guerres en general (Balcans, Iran, Afganistan, etc.) no han sigut identificades pel CIS com un problema per a Espanya, en la pregunta de resposta múltiple sobre els tres problemes principals que existeixen a Espanya que es realitza a cada baròmetre. Al llarg de l'última dècada, el valor màxim ha sigut del 0,3% en més de 60 enquestes (al març del 2003, en el context de la invasió d'Iraq, va ser del 37,3%), i aquesta dècada havia inclòs les guerres a Líbia, l'Iraq, l'Afganistan i Síria. La percepció del terrorisme internacional ha sigut molt més elevada (CIS, 2018).

Opinió pública molt mal representada al Parlament espanyol

La Llei Orgànica de la Defensa Nacional 5/2005 va recollir, per primera vegada, que «per ordenar operacions a l'exterior que no estiguin directament

relacionades amb la defensa d'Espanya o l'interès nacional, el govern realitzarà una consulta prèvia i sol·licitarà l'autorització del Congrés dels Diputats». La subjectivitat de les expressions «defensa d'Espanya» i «interès nacional» condicionava l'oportunisme polític del moment.

Amb tot, en allò que respecta a les operacions militars espanyoles a l'exterior, el Congrés no representa la pluralitat de l'opinió pública espanyola. Per exemple, en la sessió que va conduir a l'aprovació d'una ampliació de tropes espanyoles a l'Afganistan l'11 de maig del 2006, tan sols 2 dels 350 diputats van votar-hi en contra. No obstant això, segons el baròmetre del Real Instituto Elcano de març del 2006 (no n'hi va haver ni a l'abril ni al maig), només el 51% de les persones enquestades tenia una opinió favorable de la presència espanyola a l'Afganistan, davant d'un 45% desfavorable. Respecte a Somàlia, en la sessió del 21 de gener del 2009 en la que es sol·licitava autorització per participar de la missió Atalanta, cap diputat o diputada hi va votar en contra (2 es van abstenir) i, en la sessió del 22 d'abril del 2010 per autoritzar EUTM-Somàlia, tampoc ningú va votar-hi en contra (5 abstencions). En els baròmetres de març i novembre del 2009, només el 48% i el 55% de les persones enquestades havia valorat de manera positiva la presència a Atalanta. Considerant-les totes i amb l'única excepció de l'Iraq (Unidos Podemos i ERC van votar-hi en contra –8 vots enfront de 29 a favor), els diputats que s'han oposat a les missions militars a l'exterior vigents poden comptar-se amb els dits d'una mà, mentre que les opinions en contra entre la societat espanyola són molt més freqüents.

Priorització de les missions de l'OTAN i la UE, en detriment de l'ONU

De les 14 operacions militars (excloent les missions polítiques) de l'ONU en curs a l'agost del 2018, Espanya només en participava en una (FINUL, al Líban). La resta d'operacions militars eren de l'OTAN (7 missions), la UE (altres set missions), o de suport a altres intervencions (destacant-ne dues de col·laboració amb França en dues de les seves antigues colònies). Al Líban es desplegaven 610 dels aproximadament 2.600 militars espanyols a l'exterior, el 23% del total.

No es tracta d'una situació nova. Des de fa anys, existeix una tendència a Espanya a marginar les missions de l'ONU a favor de la UE i, sobretot, les

de l'OTAN. Entre el 1989 i el novembre de 1994, Espanya es va embarcar en deu operacions de manera «significativa» (aquelles que van comptar almenys amb deu soldats que, per altra banda, no són gaires). D'aquestes, vuit (el 80%) es van realitzar per mitjà de la fórmula «cascos blaus» (és a dir, soldats de l'ONU). No obstant això, entre les prop de quaranta missions amb participació espanyola significativa des del novembre de 1994, Espanya només ha iniciat dues de les missions de l'ONU: Haití (entre octubre del 2004 i març del 2006) i el Líban (des de setembre del 2006, l'única en la qual continua), ambdues durant el govern de José Luis Rodríguez Zapatero. És a dir, dues missions de l'ONU (amb cascos blaus) amb forces militars espanyoles (no observadores), iniciades en gairebé un quart de segle, i cap en els últims 12 anys. A més, cal tenir en compte que FINUL involucra a Israel, que va firmar el primer Programa de Cooperació Individual que acordava l'OTAN en la seva història, justament a les acaballes de la guerra amb el Líban al 2006, coincidint amb el desplegament espanyol i d'altres set països de l'OTAN i la UE (d'un total d'11), sumant –únic cas conegut– més del 70% dels cascos blaus de FINUL (ONU, 2006).

Aquesta realitat reflecteix les ambicions espanyoles en la seguretat global: privilegiar l'OTAN o la UE davant de qualsevol altra organització regional, minimitzant la responsabilitat de l'ONU. De fet, en les menys de 250 línies de les que consta la Directiva Nacional de Defensa del 2012, es menciona catorze vegades a l'OTAN, organització a la que el text atorga la major rellevància en termes de seguretat global, mentre que la UE hi apareix referenciada en nou ocasions. No obstant això, l'ONU tot just hi surt mencionada una sola vegada, per assenyalar el deure d'atendre les seves resolucions (Presidència del Govern, 2012). L'OTAN, la UE i els exèrcits nacionals són, a la pràctica, però també a la teoria, més selectius (amb les crisis) que els cascos blaus. L'OTAN, per exemple, només defensa, o almenys sobretot, els interessos dels seus 28 estats membres (els d'alguns molt més que els dels altres).

Justificació de les intervencions militars com a «humanitàries»

El 100% de les imatges de l'ampliament publicitat vídeo «Ahora Más», corresponent a la campanya 2004-2005 del Ministeri de Defensa, va mostrar accions auto-denominades «humanitàries». No obstant això, el percentatge de les partides identificades com a humanitàries pel propi ministeri, respecte

la despesa militar final d'aquell mateix any 2004, va ser del 0,006% (Pozo, 2007: 53). Defensar la totalitat d'allò que fan els exèrcits com a assistència humanitària va ser un fet excepcional, però ha esdevingut una norma que part de la seva legitimitat es recolzi en aquest aspecte. En una enquesta feta pel baròmetre del Real Instituto Elcano de novembre del 2005, de resposta simple (és a dir, en la qual s'espera que la raó esgrimida sigui la principal), el 58% de les persones va respondre a la pregunta: «quin és l'objectiu de les tropes espanyoles a Afganistan?», assenyalant a l'ajuda humanitària, davant del 18%, que va contestar donar suport a la democràcia i l'estabilitat; el 12% reconstruir el país; el 8% evitar una guerra civil; el 7% mantenir la pau; el 3% lluitar contra el terrorisme, o l'1% millorar les relacions amb els EUA. El propi Real Instituto Elcano va defensar, en el seu baròmetre de març del 2006, com a «humanitàries» les operacions militars a l'Afganistan, Haití o els Balcans. D'«humanitària» va qualificar José María Aznar la intervenció a l'Iraq al 2003, i així segueix fent-ho el Ministeri de Defensa a la seva pàgina web. D'«humanitària» havia justificat Felipe González, l'operació de Bòsnia deu anys abans (54). Des del 2010 (en relació amb el terratrèmol d'Haití), la web del Ministeri de Defensa no inclou cap operació militar a l'exterior qualificada com a «humanitària».

La insistència a justificar en el passat les operacions militars a l'exterior, en clau humanitària, pot desembocar en situacions aparentment incomprensibles. Per exemple, les missions militars a Albània (refugiats kosovars, al 1999), Moçambic (inundacions, al 2000) i el sud-est asiàtic (tsunami, al 2005), van ser justificades amb arguments humanitaris. D'acord amb les dades proporcionades pel propi govern, a Moçambic es van destinar 743 milions de pessetes per establir un hospital de campanya durant poc més de tres setmanes, mentre que l'ONG a la que es va transferir aquest mateix hospital, va ser finançada amb 36,4 milions de pessetes per a una actuació de quatre mesos. A Albània s'hi van destinar 7.515 milions de pessetes per la construcció d'un camp de refugiats per a 2.250 persones durant dos mesos, i a Banda Aceh (Indonèsia), van ser 2,5 milions d'euros per atendre a 2.506 persones. Les operacions matemàtiques corresponents llançarien els sorprenents resultats, respectivament, de 10.037 euros per mes i persona per a cada persona refugiada kosovar (amb tal suma, es podria haver viscut a l'hotel més car i luxós de Tirana), i 1.000 euros per cada pacient indonesi atès (Pozo, 2007a: 75-77). Cap entitat financeradora d'una ONG acceptaria aquestes ràtios. Per suposat, els exèrcits tenen sobrada capacitat per prestar auxili a un cost molt inferior,

però cal recordar que les operacions militars no són eficients en termes humanitaris, sinó en termes polítics.

Per altra banda, la instrumentalització de l'humanitarisme per part dels exèrcits també pot tenir conseqüències per a la seguretat i l'acceptació dels actors humanitaris. Amb la distribució de l'ajuda, les agrupacions militars esperen guanyar-se la confiança de la gent a la qual assisteixen i, així, millorar la seva pròpia seguretat i restar legítimitat i suport a l'oponent. També han sigut conegudes, en alguns llocs, les seves exigències perquè la població civil prengui partit i es posicioni al seu favor. Amb aquesta lògica, aquestes persones poden ser percebudes com a part del conjunt enemic i, en conseqüència, convertir-se en objectiu militar del bàndol contrari. Per exemple, els camps de refugiats kosovars a Macedònia i Albània al 1999, van estar controlats per l'OTAN, una de les parts del conflicte. Organitzacions humanitàries van denunciar llavors que tant els camps com les persones que albergaven van ser blanc de les hostilitats dels grups armats que combatien l'Aliança Atlàntica (Stobbaerts, 1999). Els grups humanitaris han de separar-se clarament dels militars per facilitar la percepció d'independència i neutralitat operacional als actors armats i la població en general; assegurar la imparcialitat en l'assistència i evitar la seva conversió en instrument polític. Com a exemple d'aquest últim punt, l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional va convocar, nou dies abans de l'inici de la invasió, a les ONG més significatives, per esbrinar quina seria la seva resposta després de la intervenció. Moltes van considerar aquesta iniciativa un escàndol (*El Mundo*, 2003), però algunes es van oferir a col·laborar amb l'operació militar.

Falta de transparència pressupostària

El pressupost inicial anual destinat a les operacions militars a l'exterior ha sigut de 0 euros entre el 1990 i el 1999; 60,10 milions d'euros entre el 2000 i el 2004; 18,36 milions d'euros al 2005 i 2006; 17,36 milions els dos anys següents i 14,36 milions entre el 2009 i el 2017, totalitzant, en 28 anys, 501,18 milions. La despesa real liquidada, no obstant, ha sigut, en aquest mateix període, de 12.365,68 milions d'euros, quasi 25 vegades superior. Al 2017, per exemple, el govern espanyol va pressupostar 14,36 milions i en va gastar 1.062,53, 74 vegades més, una enorme diferència esmenada cada any pels denominats «fons de contingència» (Ortega, Bohigas i Mojal, 2018: 21). Tot

i que són comprensibles les desviacions en la despesa final per la incertesa d'allò que esdevindrà en contextos per definició inestables, ni tan sols en el supòsit de retirada total de tots els llocs es compliria amb aquestes previsions (pel cost que suposa la pròpia retirada). En presentar aquestes partides ridícules (i contràries a la veritat), el pressupost militar es torna més digerible per a l'opinió pública. Per altra banda, una omisió clara en l'apartat de la web oficial del Ministeri de Defensa destinat a les operacions militars a l'exterior, en el que hi abunden detalls, és l'absència de cap referència al cost de les missions, com seria desitjable en termes de transparència. Els desemborsaments són coneguts per les compareixences obligades al Congrés dels Diputats, i per les respostes, també obligades, a preguntes parlamentàries expresses.

Tendència militarista a abordar crisis polítiques

Davant d'una crisi política a l'exterior, un país pot actuar de diverses maneres, i la intervenció militar és només una d'aquestes. Altres opcions poden passar per la cooperació política, diplomàtica o econòmica, sigui a partir de la pròpia iniciativa, participant en propostes d'altri, o contribuint a que els causants del problema deposin la seva actitud, i promoguin relacions més pacífiques. No obstant, en bona part de les zones en què han actuat les forces armades, Espanya no tenia antecedents clars en quant a altres tipus de participació. En el cas de l'Afganistan, per exemple, la involucració política, diplomàtica o econòmica espanyola era inexistent amb anterioritat al desplegament de tropes, i continua essent ínfima (en comparació amb la contribució militar). Més de 9 de cada 10 euros de contribució espanyola a l'Afganistan han sigut estrictament militars, i la major part del romanent ha tingut un important component castrense –de millora de la seguretat i de les activitats militars per mitjà de l'acceptació local. El percentatge atribuïble a la participació política i diplomàtica ha sigut, en comparació amb la militar, pràcticament inexistent. A més, entre el 2002 i el 2005 el Ministeri de Defensa va aportar (com a part de lògica militar), més de 40 milions d'euros que van computar com a Ajuda Oficial de Desenvolupament (AOD), el 77% del total d'aportacions bilaterals espanyoles (MAEC, 2004 i 2005). Aquesta pràctica, és contrària a les normes del Comitè d'Ajuda al Desenvolupament de l'OCDE, i Espanya va deixar de comptabilitzar què feia l'exèrcit com a AOD al 2006 (MAEC, 2006: 8). Per una banda, més de tres quartes parts de la involucració espanyola en el concepte

«Somàlia» són estrictament militars (Martin, Fortuny i Bohigas, 2009: 51). Per altra banda, preocupa de gran manera que Espanya hagi estat exportant armes «humanitàries», de doble ús o armes lleugeres als governs dels països en els quals ha desplegat tropes. Per exemple, 85 milions d'euros en material de defensa el 2015 per a l'Iraq, a més d'uns altres 52 milions el 2016 i 33,3 al 2017, aquests últims tots en munició (González, 2018); més d'11 milions d'euros en material de defensa per a Líbia el 2010 (l'any previ a la intervenció militar), o quasi dos milions d'euros en armes lleugeres des de la caiguda de Gadafi; quasi tres milions d'euros en material de defensa exportat a l'Afganistan, entre el 2013 i el 2015; 6,7 milions d'euros en armes petites al Líban des del 2006; o 3,4 milions d'euros en armes lleugeres a la República Centreafricana, entre el 2006 i el 2013, any de l'inici de l'actual conflicte armat (Font i Melero, 2016: 23-42).

Conclusió

Dels anteriors apartats, es podria desprendre que qualsevol operació militar a l'exterior que es preï, hauria de ser explicada de manera honesta en quant a les seves motivacions i els seus objectius; complir amb el dret internacional; retre comptes pels seus resultats; ser conseqüent amb una opinió pública, la pluralitat de la qual hauria d'estar adequadament representada al Parlament; avantposar l'ONU a l'OTAN; diferenciar-se, de manera clara i expressa, dels actors, lògiques i narratives de l'assistència humanitària; ser en tot moment transparents en quant a motivacions, costos i resultats; i, sobretot, succeir i subordinar-se a altres maneres no militars d'abordar les crisis polítiques i inclús, arribat el cas, ser substituït per aquestes formes no militars. Suposa un acte d'hipocresia defensar l'ús de la força com a últim recurs, si els mateixos països que despleguen tropes no han destinat recursos i esforços, almenys d'un volum similar, a tractar els problemes polítics amb política, o apel·lar a la seguretat individual sense avantposar als éssers humans (i no els propis interessos) com a objectiu primari de la intervenció. No obstant això, no tota operació militar que compleixi amb tots aquests requisits seria *per se*, necessàriament, una opció legítima, desitjable i convenient, i cal analitzar cada missió en el seu context particular. Amb tot, cal preguntar-se de manera crítica per la forma en la què es condueix la geopolítica en les relacions internacionals, i per l'instrument que representen les forces armades en aquesta competició, a qui serveixen (i a qui perjudiquen) i a quines intencions responen.

Bibliografia

- Ajangiz, Rafael (2003): « Intervenciones humanitarias y opinión pública: de la exigencia al desencanto», *Revista cidob d'Afers Internacionals*, núm. 60, pp. 23-42.
- cis (2018): «Tres problemas principales que existen actualmente en España (Multirrespuesta %)\», *Centro de Investigaciones Sociológicas*, http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/Indicadores/documentos_html/TresProblemas.html
- EFE (2017): «Aznar: 'Nunca he tenido mejor foto que la de las Azores' », *La Vanguardia*, 5 d' abril.
- El Mundo (2003): «Intermón y Médicos Sin Fronteras rechazan la ayuda del Gobierno para financiar proyectos en Irak», 11 de març.
- Europa Press (2009): «Repsol resta credibilidad a la posible nacionalización en Libia, donde tiene 'excelentes' relaciones», 22 de gener, <http://www.europapress.es/economia/noticia-economia-empresas-repsol-resta-credibilidad-posible-nacionalizacion-libia-donde-tiene-excelentes-relaciones-20090122130729.html>
- Font, Tica y Eduardo Melero (2016): *Exportaciones españolas de armamento 2006-2015. Armas españolas utilizadas en los conflictos de Oriente Medio*, Centre Delàs, http://www.centredelas.org/images/INFORMES_i_altres_PDF/informe29_cast_web.pdf
- González, Miguel (2018): «España bate su récord de exportación de armamento con 4.346 millones», *El País*, 15 de maig.
- Martin, Loretta P., Teresa de Fortuny y Xavier Bohigas (2012): *Piratería en Somalia: ¿excusa u oportunidad geopolítica?*, Centre Delàs, http://www.centredelas.org/images/stories/informes/informe13_cas_web.pdf
- Melero, Eduardo (2012): *Las Operaciones Militares de España en el Exterior*, Instituto Catalán Internacional para la Paz, Barcelona, http://icip.gencat.cat/web/.content/continguts/publicacions/documents_i_informes/projectes_de_recerca/recerca012012.pdf
- MAEC (Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación) (varios años): *Seguimiento del PACI*, Madrid.
- Ministerio de Defensa (2018): «Misiones en el exterior», http://www.defensa.gob.es/misiones/en_exterior/ [Consulta: agost de 2018].
- ONU (2006): «UN Mission's Contributions by Country», 30 de setembre, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/sept06_5.pdf

- Ortega, Pere, Xavier Bohigas y Xavier Mojal (2018): *Los despropósitos del gasto militar. Análisis del presupuesto de defensa de España de 2017*, Centre Delàs, http://www.centredelas.org/images/INFORMES_i_altres_PDF/informe34_cast_DEF.pdf
- Pozo, Alejandro (2012): «Reflexiones sobre las operaciones militares españolas en el exterior», 17 de diciembre, <http://www.centredelas.org/es/conflictos-y-guerras/759-reflexiones-sobre-%20las-operaciones-militares-espanolas-en-el-exterior>.
- Pozo, Alejandro (2009): «Las operaciones militares españolas en el exterior», en Calvo, Jordi y Alejandro Pozo (coords., 2009): *Atlas del Militarismo en España*, Barcelona, Icaria, 62-73.
- Pozo, Alejandro (2008): *Afganistán 2001-2008: 10 razones para cuestionar (y repensar) la intervención extranjera*, Centre Delàs, http://www.centredelas.org/images/stories/adjunts/442_INFORME-4cas.pdf
- Pozo, Alejandro (2007a): «Los ejércitos «humanitarios». Las operaciones españolas en el exterior 1999-2005», en Oliveres, Arcadi y Pere Ortega (eds.): *El Militarismo en España*, Barcelona, Icaria, 43-84.
- Pozo, Alejandro (2007b): «Las actuaciones militares españolas de carácter humanitario», en Pozo, Alejandro y Sabina Puig (coords.): *Humanitarismo Militar, Militarismo Humanitario*, Barcelona, Centre Delàs, 98-114.
- Presidencia de Gobierno (2012): *Directiva de Defensa Nacional. Por una defensa necesaria, por una defensa responsable*, Madrid, juliol, <http://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/directiva-defensa-nacional-2012.pdf>
- Rodríguez, Jesús y Gregorio Verdugo (2014): «Aznar pactó una comisión del 1% con Abengoa para conseguir adjudicaciones en la Libia de Gadafi», *Eldiario.es*, 29 d'octubre, https://www.eldiario.es/economia/Aznar-Abengoa-contratos-Libia-Gadafi_0_318469113.html
- Secretaría General de Política de Defensa (2002): *Revisión Estratégica de la Defensa*, <http://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/revision-estrategica.pdf>
- Stobbaerts, Eric (1999): «No hay guerras humanitarias», *El Mundo*, 23 d'abril.

VIII. Promoure els processos de pau i la resolució de conflictes

José Ángel Ruiz Jiménez¹

La realització d'un procés de pau no es una tasca fàcil. Iniciar-lo no depèn tant de què el conflicte hagi finalitzat o d'esperar al seu adveniment, sinó que és un procés que s'ha de *conrear* mitjançant una anàlisi realista del conflicte que permeti configurar amb encert la renovació i regeneració exigida. Per això, cal considerar variants com les motivacions dels contendents, el context cultural i l'estat d'ànim social.

Un acord de pau és una oportunitat de reiniciar el marc de les relacions de poder i les alternatives que contemplen les parts abans implicades en un conflicte armat. Els acords no han de ser percebuts com a rígids contractes a complir, sinó com a una primera i imperfecta etapa que alimenti un tipus de pau capaç de crear oportunitats i incentius, i d'aquesta manera transformi els grups armats en polítics. La qualitat de la pau depèn, en gran mesura, de fins a quin punt els acords s'implementin, de l'aplicació efectiva de mecanismes de resolució no violenta i de l'espai social que puguin gaudir els actors civils i polítics. Sovint, la clau rau en l'evolució interna dels actors implicats, i en la seva capacitat per a crear i aplicar polítiques conjuntes i efectives de veritat, justícia, reparació i benestar, que suposen les autèntiques tasques de la pau (Ruiz i Esparza, 2008). A elles dedicarem les següents pàgines.

---

1. Professor titular en el Departament d'Història Contemporània i membre de l'Institut de la Pau i els Conflictes de la Universitat de Granada. Llicenciat en Geografia i Història, Doctor en Història i Diplomant en Estudis Avançats en Pau i Conflictes (Universitat de Granada), Màster Europeu en Drets Humans i Democratització (Universitats de Pàdua i Essex), i Màster en Drets Humans en el Món Contemporani (Universitat Internacional d'Andalusia).

El difícil art dels processos de pau

Hi ha diverses dimensions que són tant teòrica com empíricament necessàries perquè hi hagi una pau de qualitat en una societat en la qual es negocia finalitzar un conflicte mitjançant uns acords de pau. En primer lloc, és necessari establir les condicions del nou ordre. En l'àmbit polític, aquestes han d'oferir garanties de seguretat, establir mecanismes de resolució de disputes relacionades amb l'accés al poder i els recursos, i generar espais de rendició de comptes del govern davant la societat civil. En l'àmbit socio-econòmic, han de promoure la reconciliació, obrir oportunitats econòmiques per als segments més vulnerables i marginats de la població, i proveir a la ciutadania els béns i serveis necessaris.

Com demostren Joshi i Wallensteen (2017), amb mesurar simplement l'eficàcia d'uns acords de pau perquè no hi ha un nou conflicte armat en els anys següents no n'hi ha prou, malgrat les perspectives favorables d'estabilitat que suposa la seva signatura, ja que podria suposar la *victòria total* d'un o altre bàndol. Si bé el 75% de les guerres acaben en acords negociats, aquesta elevada xifra es deu al fet que les estadístiques barregen nivells d'èxit tan diferents com els de El Salvador, Ruanda, els Balcans, Cambodja o Nepal (Joshi i Wallensteen, 2017: 6). A més, poques societats post-guerra civil en les quals hi ha acords de pau han dut a terme les disposicions estipulades amb un compromís real, ni tampoc ho han fet de forma completament reeixida (Lee, Mc Guinty i Joshi, 2016). D'aquesta manera, si afegim el fet que no hi hagi un nou conflicte armat, l'existència de sobirania compartida i el que es donin les condicions mínimes de participació política, trobem que l'èxit dels processos de peacebuilding ha estat considerablement baix. De fet, Doyle i Sambanis (2000) van observar que només un magre 31% va culminar amb resultats positius després d'analitzar les 121 guerres civils ocorregudes entre 1945 i 1999. Els processos de DDR també solen realitzar-se de forma molt lenta. A més, no és realista assumir que aquestes societats puguin convertir-se en democràcies plenes immediatament després d'un conflicte armat, atès que aquestes transicions es donen sobretot en règims autoritaris o semi-democràtics.

En tot conflicte, la cobdícia i el greuge solen ser les grans motivacions de fons (Keen, 2000). No obstant això, per a possibilitar i legitimar l'enfrontament, els bàndols necessiten identificar-se clarament respecte als seus adversaris, d'aquí la importància de dotar-se d'una identitat (ideològica,

religiosa, ètnica, etc.), que és molt més visible i més hàbil a l'hora de mobilitzar consciències que les motivacions de fons. Si bé en el 72% dels 125 casos estudiats per Joshi (2010: 841-842) entre 1946 i 2005 va haver-hi un procés de transició a la democràcia en finalitzar un conflicte armat, que s'associa freqüentment a un concepte de democràcia i peacebuilding liberals, que implica un compromís formal amb els drets humans, però també una escassa atenció a la seva dimensió social i econòmica. A més, els criteris utilitzats tradicionalment per tal d'avaluar l'èxit de les experiències de peacebuilding són atractives, però amb prou feines mostren fins a quin punt la població experimenta canvis significatius en les seves vides. Aquestes se centren en power-sharing i el peacekeeping, avaluant, rares vegades, fins a quin punt s'han complert les disposicions dels acords de pau. Així, un repte important, és anar més enllà de la signatura d'un acord i aconseguir una pau negativa, parant atenció a la pau positiva, entenent, per tant, que un procés reeixit de peacebuilding ha de contemplar reformes institucionals dirigides a les causes de la violència cultural i estructural que originen la injustícia social. Més enllà de considerar que una pau de qualitat es limita a les accions governamentals, i sent conscients de la dificultat de definir què és una pau de qualitat, fins i tot en societats que no han sofert recentment un conflicte armat, sí podem centrar l'anàlisi en si s'han aconseguit o no els objectius de l'acord de pau, com suggereixen Joshi i Wallensteen (2017) i com apunten Darby i Mac Ginty (2008) quan afirmen que la noció de *procés de pau exitós* hauria d'incloure tots els assumptes i actors de rellevància implicats, avaluant fins a quin punt s'han respectat els seus objectius socials, polítics i econòmics una vegada han renunciat a la lluita armada. Per exemple, a Cambodja, després dels acords de París de 1991, la inseguretat i la violència política van continuar, i es va establir així com un escenari dominat per un sol partit que va anar consolidant xarxes de patronatge, on la independència de la societat civil estava fortament condicionada des de l'exterior, i on el Tribunal per a la Reconciliació Nacional va fracassar en els seus objectius bàsics. No obstant, el creixement econòmic del país ha estat notable, hi ha hagut importants reformes legals, i la reconstrucció material ha estat un èxit, gràcies a la bona política duta a terme amb països donants. El Salvador, Irlanda del Nord o Moçambic també mostren resultats mixtos. És el mateix cas tant de Colòmbia com dels Balcans (Ruiz, 2002 i 2016; Morfakidis i Ruiz, 2017).

Veritat, justícia i reparació

L'experiència ens ha ensenyat que els desitjos de venjança que socaven la convivència se suavitzen notablement quan hi ha accés universal i reconeixement públic de la veritat. No obstant això, la seva ocultació i el no poder accedir a ella, només augmenten la ira i l'odi de les víctimes i dificulten enormement la convivència. La falta de reconeixement al que ha patit injustament resulta molt frustrant i és una font de descontent i, fins i tot, d'inestabilitat. Mitjançant la recuperació de la memòria històrica, no només es tracta d'esclarir la veritat, sinó també de reconèixer el dret de les víctimes i de tota una societat a conèixer-la. Així mateix, cal destacar el fet, o almenys la possibilitat, que aquests testimonis i proves puguin servir de base per a futures accions judicials, o bé que els sectors tradicionalment impunes o il·legals puguin reconèixer públicament la seva participació i responsabilitat en violacions de drets humans.

Si una cosa demostren casos tant representatius com el sud-africà, el ruandès, el balcànic o l'argentí, és la importància de superar les narratives imposades per un dels bàndols, i altres falsament consensuals, per a reconèixer en el seu lloc tant les narratives pròpies com les alienes, possibilitant així re-humanitzar –en comptes de deshumanitzar– l'antic adversari (Lederach, 2002; Ruiz, 2012).

En un procés de pau autèntic és necessària alguna forma de justícia, o potser sigui millor dir satisfacció, més enllà del reconeixement del que hagin patit les víctimes i de l'exposició pública de qui van ser els victimaris i de què van fer. En molts dels casos on democràcies han substituït a dictadures ha resultat impossible prendre les accions legals que exigien els delictes comesos. Per diversos motius, hi ha hagut compromisos: els victimaris, sovint, conserven part del seu poder, i sense mútues concessions originarien una nova escalada de violència abans de claudicar; poden tenir del seu costat a un sector numèricament important de la societat, o bé poden tenir a grups armats o exèrcits del seu costat, etc. En tals ocasions, existeixen solucions imaginatives, com la creació d'estructures penals alternatives adaptades a les necessitats de cada cas, ja que no sempre es poden aplicar les mateixes regles a cada societat o a cada individu. A això cal agregar que poden existir rigideses estatals o marcs polítics rigorosos que no permetin la seva aplicació, o una combinació intel·ligent de justícia retributiva o restaurativa. Es tracta d'establir noves fórmules relacionals que es caracteritzin per no enfrontar al

victimari sol i exclusivament a l'estat, sinó que se'l posa enfront de la seva pròpia dimensió humana, per fer-li comprendre la ruptura causada i el dany que va ocasionar a les seves víctimes. A més, obliga el victimari a dur a terme alguna forma de compensació directa per a la víctima –més enllà de les simples penes de pres–, i brinda a la víctima l'oportunitat d'assumir un protagonisme i d'aportar un testimoni que va més enllà del relat dels fets. Es tracta d'uns paràmetres de comprensió i anàlisi diferents als de la justícia penal. En aquest sentit, existeixen moltes propostes importants i experiències de justícia restaurativa, pública i tutelada per les institucions de l'estat, però fora dels tribunals ordinaris (Britto, 2009). Així, l'esclariment de la veritat, a part de fer possible una memòria històrica que en si mateixa és una forma de justícia, ajuda a fonamentar els mecanismes de reparació directa a les víctimes. Aquests són molt recomanables per portar a bon terme un procés de pau o transició política quan hi ha implicats victimaris que han comès violacions dels drets humans. En comptades ocasions arriben a implementar-se, com en el cas –tardà– de Xile i Argentina, si bé, tristament, abunden més els exemples d'impunitat com els d'Espanya o Algèria. El Tribunal Penal Internacional suposa, en aquest sentit, una iniciativa per tal d'acabar amb la seguretat que han gaudit criminals en elevats càrrecs polítics i els seus còmplices. No obstant, els controvertits resultats de les seves experiències pilot a Ruanda i l'ex-Iugoslàvia demostren que encara queda un llarg camí per recórrer perquè aquest tipus d'institucions siguin eficaces.

Reconciliació mitjançant la noviolència

Reconciliar és crear o obrir vies de diàleg; és una sàvia forma de proporcionar les condicions necessàries perquè es restitueixi el sentit de les coses i de la justícia, desarticulat per la violència, la crueltat, l'odi i el rancor. Demanar a la gent que perdoni els victimaris pel bé d'un procés de pau suposaria ometre un pas essencial, el de la compassió (entesa com sentir intensament amb uns altres). Per aquesta raó experiències com les trobades restauratives de Glencree demostren els beneficis de crear espais on les parts enfrontades, fins i tot víctimes i victimaris, puguin donar-se i demanar-se raons pel que van fer o van deixar de fer. Per descomptat, aquests diàlegs no poden justificar accions ni exonerar culpes, però sí ajuden al fet que col·lectius enfrontats, de vegades a mort contra un altre idealitzat i demonitzat, es puguin començar

a comprendre i veure el rostre humà del seu antic adversari. Els intercanvis d'aquest tipus contribueixen poderosament a crear consciència dels defectes propis, i fan molt més probable que puguin detectar-se i comprendre els aliens. La voluntat política de l'estat i d'altres institucions ha d'estar present per facilitar aquesta tasca. Així mateix, els mitjans de comunicació poden ser grans contribuïdors, especialment per mitjà d'una tasca didàctica per fer socialment acceptable un procés que pot ensopegar amb incomprendions i crítiques raonables. Per a progressar en la reconciliació necessària en un procés de pau, els victimaris han d'actuar de manera que es facin mereixedors del perdó, donat que aquest no pot venir només d'una de les parts, sinó que els victimaris han de demanar-lo i les víctimes concedir-lo. Ambdues parts han de guanyar-se la confiança del contrari, si bé són els victimaris els qui han de mostrar a les víctimes, i a tota la nació, que mereixen ser perdonats (López, 2000).

A més, resulta imprescindible superar les pors presents en la societat, perquè l'odi –característica present en moltes de les violacions de drets humans– i la por van de la mà. La por és l'arrel d'innombrables conflictes i violències, ja que no s'odia a aquells als quals no es té por. Per això, actuar de manera no violenta al llarg d'un conflicte augmenta notablement la pròpia seguretat, ja que aquesta presenta garanties per a l'absència d'amenaça entre els uns i els altres, facilitant així, la possibilitat d'un procés de pau. No obstant, si bé la no violència incrementa la seguretat, en absolut la garanteix. Sobre aquesta qüestió, la realitat ofereix molts exemples descoratjadors. Un d'ells seria el de la denominada *generació 88* a Myanmar, composta per aquells universitaris que al 1988 van veure com les seves massives manifestacions se saldaven amb centenars de morts a causa de la repressió governamental. Els agressors segueixen al poder 30 anys després, i les víctimes –supervivents i familiars– no poden sinó sentir-se completament desesperançades i desorientades.

Davant situacions com l'anterior, l'autocomplaença o la inacció són emocions que tothom practica, en major o menor grau, considerant que res pot fer-se. No obstant això, la història ens ensenya com aquesta força, només per tal d'estar present, de vegades fins i tot en la clandestinitat, pot apropiarse de la situació en el moment més inesperat, i així s'han extingit, també, règims tan monolítics i repressors com l'Apartheid sud-africà, la Filipines de Marcos o totes les dictadures comunistes de l'Est d'Europa el 1989 (Satha i True, 2002).

Els contextos històric-culturals locals són de gran importància en aquest tipus de processos, al marge de la intervenció, o no, d'instàncies internacio-

nals. Cada societat ha anat creant, per mitjà de la seva història, formes, normes i institucions que ajuden a complir aquest paper, siguin aquests elements simbòlics, narratius, procedimentals o institucionals, entre d'altres, els que permeten encarar el canvi sobre una base inicial. Un exemple perfecte és el Sud-àfrica, que, com en tots aquests casos, té molts elements no exportables. Un dels de major interès, importància del qual sempre insisteix a explicar el bisbe Desmond Tutu, és el concepte de *ubuntu*, un sentit de la humanitat i la compassió molt profund, que permet comprendre –encara que no justificar– molts comportaments desviats. Es tracta en origen d'un terme zulú que condueix a la responsabilitat comunal de defensar i mantenir la vida, a assumir que tots som interdependents. Al costat d'aquest concepte hi ha el de *simunye* («tots som un»). El procés sud-africà, que va suposar passar d'un estat racista i totalitari a una democràcia amb pluralisme polític, no va ser fruit únicament de negociacions i compromisos entre polítics, sinó també d'un *ethos* de solidaritat, i d'un compromís dels sud-africans amb l'existència pacífica, malgrat les diferències.

La solidaritat i el respecte als drets humans estan cada vegada més presents en aquestes societats, però amb manifestacions diferents, quelcom recognoscible en fets com l'incessant creixement d'organitzacions no governamentals, de voluntariats, de contestació popular a les guerres que inicien els governs, etc. En definitiva, mai no hi ha hagut tants ciutadans que dediquin part del seu temps o els seus recursos a les causes de la pau i els drets humans com en l'actualitat (Ruiz, 2009).

Benestar i inclusió social

És només qüestió de seguir demanant paciència a països com els balcànics, la majoria dels africans o Colòmbia, sumits en un interminable viatge per les *vies de desenvolupament* cap a l'arcàdia capitalista que representen EUA o la UE, després de dur a terme els seus processos de pau? Si bé el capitalisme ha multiplicat el PIB mundial per 3,5 en trenta anys, milions han sortit de la pobres, i la desigualtat entre països és avui menor que abans, també és cert que la desigualtat ha anat en augment a l'interior dels països, fins i tot al nord capitalista. La veritat és que costa molt imaginar ressorts, palanques o mecanismes que portin les economies globals cap a un equilibri més equitatiu. Les empreses es concentren i la competència es redueix. Les bretxes s'eixam-

plen. L'atmosfera social indica clarament que aquest tipus de prosperitat no és el fonament de la pau. L'experiència demostra que la pau no s'obté amb la simple persecució de la prosperitat material com a guia de conducta, ja que els fets ho desmenteixen: l'empobriment balcànic, nicaragüenc, timorès i liberianès, entre molts altres casos, demostra que cal anar molt més allà de la mera aplicació de receptes neoliberals. Més aviat, la seva experiència indica que són necessàries polítiques inclusives, tributàries i de redistribució de la riquesa que permetin corregir l'exclusió social i la pobresa estructural característiques de països implicats en processos de pau; de rendició de comptes, perquè si no se solucionen els problemes de corrupció, el saqueig d'una hisenda pública en precarietat perpètua, es generen estats estructuralment febles i s'enfonsa la legitimitat i la confiança en les institucions. De la mateixa manera, es demostra la importància de polítiques educatives i de recerca, ben finançades i orientades, en sectors estratègics (Paris, 2004). Aquest últim punt és el que ha fet possible que estats com Corea del Sud, devastats per la guerra, amb elevadíssimes taxes d'analfabetisme i sense recursos naturals al 1945, hagin passat d'estar molt per sobre respecte els països d'Amèrica Llatina, i a gaudir d'uns nivells de benestar, productivitat i competitivitat equivalents als països més avançats de la Unió Europea amb prou feines unes dècades (Oppenheimer, 2010 i 2014; Friedman, 2018).

Considerem que ni els coreans ni els alemanys, ni els finlandesos, per exemple, estan millor dotats que els balcànics ni els llatinoamericans de Colòmbia, Nicaragua o El Salvador. L'estancament econòmic i la conflictivitat social d'aquests últims anys, ha depès, en gran mesura, de les decisions de les seves elits, que han optat per retenir la major quantitat de riquesa possible, a costa d'excloure unes masses de població empobrida de les que, en el cas llatinoamericà, han de protegir-se fins i tot físicament, donat que sovint ni tan sols es pot caminar tranquil·lament pel carrer en molts països de la regió. En el cas sud-coreà o el de les socialdemocràcies europees, les elits van optar per un model diferent: redistribuir riquesa i oferir oportunitats de manera que el conjunt del país es beneficiés dels recursos materials disponibles, podent desenvolupar el seu potencial i crear entorns (i no sols enclavaments) segurs i pròspers per a tots.

Bibliografía

- Britto, Diana (2009): *La justicia restaurativa. Comunidades que construyen paz*. Santiago de Chile, euB.
- Darby, John i Mac Ginty, Roger (eds.) (2008): *Contemporary peacemaking. Conflict, peace processes and post-war reconstruction*. Segunda Edición. Londres, Palgrave — Mcmillan.
- Doyle, Michael i Sambanis, Nicholas (2000): «International Peacebuilding: A theoretical and quantitative analysis», *American Political Science Review*, 94 (4), 779-801.
- Friedland, Thomas (2018): «Crazy Poor Middle Easterners», *The New York Times*, 4 de setembre.
- Joshi, Madhav, (2010): «Post-civil war democratization: Promotion of Democracy in post civil war states», *Democratization*, 17 (5), 826-855.
- Joshi, Madhav i Peter wallenstein (2017): *Understanding Quality Peace. Peacebuilding after Civil War*, Routledge, Londres y Nueva York.
- Keen, David (2000): «Incentives and disincentives for violence» en *Berdal, Mats y David Malone: Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*. Boulder, Lynne Rienner.
- Lee, Sung Yong, Roger MCGinty i Madhav Joshi (2016): «Social Peace vs Security Peace», *Global Governance: A review of Multilateralism and International Organizations*, 22 (4), 491-512.
- Lederach, Jean Paul (2002): *Building Peace. Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, US Institute of Peace Press.
- López Martínez, Mario (2000): «Transiciones y reconciliaciones. Cambios necesarios en el mundo actual», a Rodríguez, Francisco Javier (ed.) *Cultivar la paz. Perspectivas desde la Universidad de Granada*. Granada, Universidad de Granada.
- Morfakidis, Dimitris i José Ángel Ruiz Jiménez (2017): «Balcanes, procesos históricos y desafíos actuales» (ed) *Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas*, Granada.
- Oppenheimer, Andrés (2010): *¡Basta de Historias! La Obsesión Latinoamericana con el Pasado y las 12 Claves del Futuro*. Madrid, Debate.
- Oppenheimer, Andrés (2014): *Crear o morir. La esperanza de Latinoamérica y los cinco secretos de la innovación*. Madrid, Debate.
- Paris, Roland (2004): *At war's end: building Peace after civil conflict*, Cambridge, cup.

- Ruiz Jiménez, José Ángel (2002): «La diplomacia civil noviolenta como alternativa al laberinto de la violencia en Colombia», *Nova et Vetera*. Bogotá (Colombia), 49, Octubre-Diciembre, 86-99.
- Ruiz Jiménez, José Ángel i Esparza Calderón, Marcia (2008): «Sin recetas mágicas algunos fundamentos de las tareas de la paz en procesos de transición política», a AAVV, *Processos de Pau*, Sant Cugat de Vallés, UNIPAU, 2008, 7-20.
- Ruiz Jiménez, José Ángel (2009): «El movimiento pacifista en el mundo contemporáneo. Historia y presente». *Tiempo de paz*, 92, 12-20.
- (2010): *Balcanes, la herida abierta de Europa. Conflicto y reconstrucción de la convivencia*. Madrid, Plaza y Valdés.
- (2012): «Las sombras de la barbarie. Confrontación de memorias colectivas en los países ex yugoslavos», *Balkania*, 3, pp 126-151.
- Ruiz Jiménez, José Ángel (2016): *Y llegó la Barbarie. Nacionalismo y juegos de poder en la destrucción de Yugoslavia*. Barcelona, Ariel.
- Satha Annad, Chaiwat i True, Michael (eds.) (2002): *The Frontiers of Nonviolence*. Bangkok, ipra.

IX. Evitar la guerra

Anna Montull García¹

Carl von Clausewitz, teòric de la ciència militar moderna, va afirmar que *la guerra és la continuació de la política per altres mitjans*. Efectivament, és difícil negar que al llarg de la nostra història antiga i moderna la guerra hagi estat executada amb aquests objectius. No obstant, és possible practicar una política que rebutgi la bel·ligerància o estem condemnats a seguir reproduint el mateix patró?

Apostar per la guerra és una opció, no una condició. Cada estat, a causa del seu caràcter sobirà acceptat normativament per l'Ordre Internacional, té el dret d'adoptar una posició anti-bel·licista envers el món o, com a mínim, una que prioritzi la via pacífica per sobre de l'armada com a forma de resolució de conflictes.

Polítiques de neutralitat

Una de les experiències existents, que a escala conceptual i pràctica s'ha alineat amb la via anti-bel·licista malgrat la controvèrsia i el debat que alberga, ha estat la neutralitat. Aquesta es defineix com la situació derivada de l'abstenció

---

1. Graduada en Comunicació Audiovisual, postgrau en Cultura de Pau i Màster en Relacions Internacionals, amb especialització en Pau i Seguretat i amb la tesina «Les guerres i el quart poder. El control de la informació en els mitjans com a instrument de la guerra de l'Iraq de 2003». Ha participat en projectes educatius i audiovisuals a Amèrica Llatina. Actualment treballa com a comunicadora en la Universitat Internacional de la Pau (Unipau) i la UNESCO, i és membre del Centre Delàs d'Estudis per la Pau.

d'un estat de tota participació en una guerra entre estats, el manteniment d'una actitud d'imparcialitat cap als bel·ligerants, i el reconeixement per part dels bel·ligerants d'aquesta abstenció i imparcialitat (Nacions Unides, 2018).

La neutralitat d'un estat pot ser *de jure*, si està regulada pel Dret Internacional en forma de tractats, pactes, convenis o declaracions conjuntes, o *de facto*, si és fruit de la pràctica política de neutralitat del propi Estat malgrat no estar estipulada en cap acord internacional. En el primer cas, estem davant una neutralitat reconeguda pel Dret Internacional, els casos paradigmàtics de la qual són Suïssa i Àustria, i en el segon cas, parlem d'una neutralitat basada en una decisió política, com és el cas de Suècia o Finlàndia, que tot i no tenir l'estatus *de jure* de país neutral, s'han caracteritzat per practicar una neutralitat fomentada en la costum política.

Tots aquells estats, els quals la condició de neutral s'ha recollit i acceptat per la Comunitat Internacional, practiquen una neutralitat permanent que els dicta els drets i deures que han de seguir segons els Convenis de l'Haia de 1907. L'adopció d'aquest estatus pot procedir de diverses maneres. Un Estat pot esdevenir neutral a través d'un acord multilateral entre varis Estats, com és el cas suec, o mitjançant una declaració unilateral de neutralitat reconeguda a posteriori per diversos Estats, com és el cas austríac.

Més enllà de la neutralitat perpètua clàssica regulada pel Dret Internacional i condició *sine qua non* de l'estat al què es reconeix com a tal, els diferents escenaris del segle XXI han donat lloc a noves manifestacions de neutralitat – formal i no formal – que han anat flexibilitzant, re-articulant i ampliant la praxis del terme. El mateix Dret Internacional ha arribat a contemplar altres neutralitats circumstancials, com la *neutralitat ocasional*, en la què Estats no neutrals decideixen practicar la neutralitat de manera puntual davant d'un conflicte. En aquest cas, aquests també han d'assumir el règim jurídic dels països neutrals reconegut pels Convenis de l'Haia. Tanmateix, a l'estat permanent neutral se li exigeix molt més rigor en el compliment de les seves obligacions que a l'estat no neutral que adopta una neutralitat ocasional (Novak, 1996).

Per la seva banda, la neutralitat *de facto*, és a dir, la derivada de la decisió política, també es manifesta de diverses maneres. La *neutralitat constitucional* fa referència a aquella situació en la qual Estats recullen la seva voluntat de romandre neutrals a través d'un instrument d'ordre intern (Borrás, 1975). D'aquesta manera, és l'estat mateix el que ratifica la seva política de neutralitat a la seva Constitució malgrat no ser reconegut com a permanentment neutral per la Comunitat Internacional. Aquest seria el cas, per exemple, de Cambo-

dja o Japó – aquest últim fins el 2014, quan va modificar la seva Constitució per canviar el seu estatus de neutral –. Durant la Segona República Espanyola, l'estat espanyol també va recollir la seva voluntat neutral a la Constitució de 1931. Segons l'article 6, Espanya renunciava a la guerra com a instrument de política nacional, i d'acord amb l'article 77, el President de la República no podria firmar cap declaració de guerra excepte en les condicions prescrites al Pacte de la Societat de Nacions, i només un cop esgotats aquells mitjans defensius sense caràcter bèl·lic i els procediments judicials o de conciliació i arbitratge establerts als convenis internacionals als què Espanya formés part, registrats a la Societat de Nacions.

Tanmateix, també hi ha països que malgrat no tenir la seva neutralitat regulada constitucionalment, la tradició les ha portat a considerar-les des de l'exterior com a estats practicants de polítiques neutrals, com és el cas de Finlàndia, Suècia o Irlanda, neutralitats *de facto*. Entre les seves múltiples polítiques neutrals, aquests tres països han decidit per convicció no formar part de l'OTAN, l'aliança militar de la qual formen part tots els seus veïns. No obstant, cal destacar que el posicionament no formal de neutralitat de Finlàndia i Suècia s'ha vist fortament compromès per la participació d'ambdós països en exercicis militars de l'Organització, incloent intervencions a Afganistan o, en el cas de Suècia, fins i tot la participació a la guerra aèria de 2011 a Líbia (The Economist, 2014).

Reptes de les polítiques de neutralitat

Molts dels casos en els què la pràctica de la neutralitat s'ha vist compromesa s'expliquen per la col·laboració amb aliances militars i de seguretat col·lectiva. Un estat que aposti per la no bel·ligerància és difícilment compatible amb aquest tipus d'organitzacions intergovernamentals, ja sigui en forma de col·laboració puntual o sent-ne membre. Per la seva part, el membre fomenta directament – militar o econòmicament– una relació parcial, militar i ofensiva amb el món. No totes les aliances militars requereixen amb la seva adhesió la obligatòria prestació d'ajuda militar en el supòsit de produir-se un atac cap a un altre membre, però la demanda hi és implícitament. A més, la neutralitat no només es veuria compromesa per aquesta consideració, sinó pel concepte mateix d'aliança militar. En un món en el què existeix més d'una organització d'aquest tipus, formar part d'una d'elles implica necessàriament

un posicionament polític a favor d'una i, consegüentment, en contra de les altres. Cada aliança dissenya els seus marcs d'acció en funció dels interessos col·lectius dels seus membres. Per tant, tot i que un membre s'abstingui de prestar efectius militars en operacions regulars i hi contribueixi únicament de manera econòmica, el posicionament segueix existint al consentir i col·laborar en la utilització de la via militar en contra d'altres per a la consecució d'uns interessos propis i, per tant, parcials. Ja al 199, l'OTAN va canviar el seu marc estratègic per a ampliar les seves àrees d'acció militar malgrat que aquestes estiguessin fora de les seves competències. Actualment, la nova era de Guerra Contra el Terror i la seva narrativa hegemònica alimentada per la *construcció* de l'amenaça permanent, ha catalitzat la consolidació d'un marc idoni per la legitimació de qualsevol acció militar en nom de la seguretat. Així ho prova l'últim Concepte Estratègic de l'OTAN aprovat al 2010, en el qual s'accepta que la organització pugui intervenir no només defensivament davant d'atacs sinó també ofensivament davant de possibles amenaces, fet que partint d'un marc d'interpretació tan ampli com l'actual, pot legitimar qualsevol acció ofensiva. Unit a això, l'OTAN està promovent una integració política i militar cada vegada més notòria i totalment dominada pels *lobbies* armamentístics, els interessos dels quals estan molt allunyats de la gestió pacífica dels conflictes. En nom de la seguretat, les mesures excepcionals s'han legitimat i han passat a convertir-se en la ordinarietat.

Quan al 1986 el Govern espanyol va fer el Referèndum consultiu preguntant per l'entrada a l'OTAN, es va especificar que la participació d'Espanya amb l'aliança no inclouria la seva incorporació a l'estructura militar integrada, que es mantindria la prohibició d'instal·lar, emmagatzemar o introduir armament nuclear en territori espanyol i que es reduiria progressivament la presència militar dels Estats Units a l'estat espanyol (Centre Delàs, 2016). Tanmateix, com a mínim la primera i la tercera condició no s'han complert. El 1997 el PP va acordar amb el suport del PSOE la seva incorporació a l'estructura militar integrada de l'OTAN, i la presència militar dels EUA ha seguit augmentant a les bases de Rota i Morón de la Frontera. Pel que fa a la segona consideració, el Conveni entre Espanya i els Estats Units de Cooperació en Defensa de 1988 va incloure que els vaixells nord-americans «estaran exempts d'inspeccions, incloses les de duanes i sanitat» (norma 9.3 de l'Annex 3), per la qual cosa es dificulta poder provar la presència o no d'armament nuclear. No obstant això i tenint en compte que els Estats Units han emmagatzemat armes nuclears en diferents estats sense haver-ho comunicat, seria

perfectament possible que s'hagués produït. Davant d'aquest escenari, si les estructures polítiques de l'estat espanyol volguessin modificar la seva relació amb l'OTAN i, amb això, la seva posició bel·licista cap al món, un primer pas implicaria començar per respectar les condicions que es van proposar fa més de tres dècades. Un segon pas passaria per respectar la Llei Orgànica de Defensa Nacional, segons la qual les operacions a l'exterior no relacionades amb la defensa d'Espanya o de l'interès nacional, necessiten l'explícita autorització del Congrés dels Diputats (Melero, 2009). Desafortunadament, casos com el de l'operació Presència Activa Reforçada (Enhanced Forward Presence) demostren com l'estat espanyol ha autoritzat accions militars a l'exterior abans que aquestes fossin aprovades pel Congrés.

Diplomàcia preventiva

Defensar la posició no-bel·ligerant atomitzada dels estats pot ser un principi, però no és la panacea. Aquests necessiten anar acompanyats d'un Sistema Internacional que aposti també per una transició progressiva cap a polítiques menys agressives i que intentin normativitzar la resolució pacífica dels conflictes. En aquest sentit, pràctiques com la diplomàcia preventiva són una opció ja existent i potencialment viable. La diplomàcia preventiva fa referència a l'acció diplomàtica que té per objectiu evitar la proliferació de controvèrsies entre dos o més parts, prevenir que les disputes existents derivin al conflicte armat o, en cas que la confrontació ja s'hagi produït, evitar que aquesta es prolongui (Nacions Unides, 1992).

Aquest exercici no és un invent contemporani, ja que totes les societats l'han practicat de manera no formal al llarg de la història (Bedjaoui, 2000). Tanmateix, l'acció diplomàtica preventiva com la coneixem avui, és a dir, formalitzada dins el pla internacional, es va començar a gestar amb la creació de la Societat de Nacions al 1919 i va iniciar els seus primers passos amb el naixement de les Nacions Unides el 1945. El llavors Secretari General Trygve Lie, va començar a destinar emissaris a zones en disputa per realitzar un monitoratge sobre terreny i obrar diplomàticament amb l'objectiu de contenir les situacions de crisi que despertaven major preocupació internacional. No obstant, va ser el Secretari Dag Hammarskjöld qui va articular el concepte per primera vegada, i va establir una sèrie de pautes per a la seva implementació, entre les que figurava com valorar la utilitat de la intervenció i mediació di-

plomàtica davant les situacions de crisi. Des de llavors, la Secretaria General de la ONU ha situat la diplomàcia preventiva entre les seves prioritats, liderant la seva inclusió i posada en pràctica dins el marc internacional, i actualitzant les seves estratègies d'implementació en funció dels nous contextos i reptes. Diferents informes que la Secretaria ha publicat des de llavors, sent el més destacat «Un programa de pau» (1992) – presentat pel Secretari Boutros Boutros-Ghali– i «Diplomàcia preventiva: obtenció de resultats» (2011) –presentat pel seu successor Ban Ki-Moon–, han desenvolupat eines i fulls de ruta que han permès l'avenç normatiu del terme i la seva progressiva normalització dins el pla internacional. En aquest sentit, també és destacable el paper del Secretari Kofi Annan en la seva voluntat per transformar a les Nacions Unides, de la cultura de la reacció a la cultura de la prevenció (Ackermann, 2003). Pel que fa a la creació d'estructures, el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) va constituir al 2001, l'Àrea de Prevenció de Crisis i Recuperació, al 2006 el Departament d'Assumptes Polítics de les Nacions Unides (DPA), i va obrir una Unitat de Suport a la Mediació com a petició resultant de la Cimera Mundial de 2005, que al seu torn va fer una crida a l'expansió de la capacitat de prevenció i resolució de conflictes de l'ONU. D'aquesta manera, la progressiva creació de departaments específics en el si de l'ONU per treballar la diplomàcia preventiva, així com l'aprovació de resolucions, com la 65/283 sobre «l'Enfortiment de la funció de mediació en la gestió pacífica de controvèrsies, la prevenció de conflictes i la seva resolució» (2011), han anat establint les bases per tal d'estandarditzar la diplomàcia preventiva com a fórmula prioritària en la dissuasió de conflictes.

Reptes de la diplomàcia preventiva

Malgrat els esforços, la diplomàcia preventiva encara fa front a múltiples obstacles que dificulten la seva normalització com a regla general dins el pla internacional i la seva efectivitat en cas de practicar-se.

En primer lloc, la naturalesa dels conflictes és mòbil i canviant. El final de la Guerra Freda va configurar un nou context geopolític i noves formes de conflictes (Lopez, 2000) que han dificultat el treball de detecció i alerta preventiva, així com l'estandardització normativa dels mecanismes d'intervenció. A diferència de les guerres tradicionals, en les quals s'enfrontaven dos o més Estats entre sí, actualment ens trobem davant d'un canvi de paradigma

dominat per guerres internes però sovint de repercussió internacional, en les que els estats s'enfronten a actors no-estats, o en què es lliura directament una lluita deliberada entre actors no-estats. Per tant, estem davant de nous escenaris que requereixen formes de diplomàcia preventiva renovades, flexibles i adaptables a cada context geopolític i cas particular.

En segon lloc, l'emergència de nous actors dedicats a la diplomàcia preventiva a generat nous reptes associats amb la coordinació (Zyck y Muggah, 2012). Tradicionalment, la diplomàcia preventiva havia estat liderada i executada per les Nacions Unides, però en les últimes dècades han tingut lloc cada vegada més fòrums, intercanvis diplomàtics i assessorament legal als estats i organitzacions regionals, per tal de capacitar-los i delegar-los progressivament la gestió de prevenció i mediació. Tot i que aquest canvi hagi portat a organismes de caràcter regional i local a exercir rols cada vegada més pro-actius, la multiplicitat d'actors també ha plantejat dubtes sobre qui lidera i quins mecanismes s'han de seguir dins del difós marc normatiu, fet que al seu torn ha generat desconfiança pel que fa a la qualitat d'avaluació de l'efectivitat i la rendició de comptes. La participació en el procés electoral de Nigèria al 2015, és un exemple il·lustratiu de la dificultat per determinar l'impacte de la diplomàcia preventiva de l'ONU davant de casos en els que diversos actors nacionals i internacionals s'han involucrat en una varietat d'activitats pel que fa a la prevenció del conflicte (Nacions Unides, 2018). En aquest cas, l'informe redactat pel delegat de l'ONU sobre el terreny, va posar de manifest les incerteses respecte a si l'èxit de la gestió va ser degut a l'efecte acumulatiu de totes les activitats de prevenció desenvolupades per les diverses organitzacions interventores, a algunes d'elles en particular, o a cap d'elles.

En tercer lloc, segueixen existint interrogants sobre la veritable voluntat política dels governs i estats en adoptar la diplomàcia preventiva com a eina prioritària de prevenció de conflictes. En aquest sentit, alguns estudis argumenten que el major problema no seria la falta d'alerta preventiva, sinó el fet que els governs sovint ignoren les crisis incipients o adopten una actitud passiva envers elles que s'intensifica i deriva en una gran catàstrofe (Lopez i Holl, 1997). La falta de respostes immediates a les crisis incipients ha portat a molts observadors a parlar «d'oportunitats perdudes» per a l'acció preventiva (Jentleson, 1998). Per tant, una alerta preventiva no és garant d'èxit d'una acció preventiva, llevat que hi hagi una voluntat real de solucionar el conflicte tant per part dels governs com de les organitzacions internacionals (Lopez i Holl, 1997).

Davant tot aquest ventall de reptes, el seu futur encara està per veure. No obstant, sembla que cada vegada està més generalitzada l'assumpció que la vocació de prevenció i resolució de la diplomàcia preventiva és la més òptima en termes de pau, seguretat i fins i tot en termes econòmics, que no pas l'acció reactiva d'intervenció internacional sense mediació i la reparació post-conflicte (Nacions Unides, 2011). A més, dins de les mesures d'acció no militars, la diplomàcia preventiva sol ser una de les poques opcions disponibles davant de tensions polítiques o crisis creixents, ja que en el context actual, amb l'emergència de noves tipologies de conflictes intra-estats, gran part de les estratègies coercitives que la comunitat internacional va utilitzar durant la Guerra Freda han quedat obsoletes (Lopez, 2000).

Els beneficis de prevenir un conflicte no només són clau en termes de cost humà, social i cultural, sinó també en termes econòmics. El mateix Banc Mundial va calcular que el cost mitjà d'una guerra civil equival a més de 30 anys de creixement del Producte Interior Brut (PIB) per un país en desenvolupament de mida mitjana (Banc Mundial, 2011). Les guerres civils més severes suposen costos acumulatius de desenes de milers de milions de dòlars, i la recuperació de la societat implica una mitjana de 14 anys (Banc Mundial, 2011). En canvi, els esforços de prevenció poden ser molt menys costosos. Per exemple, l'Oficina de les Nacions Unides per a l'Àfrica Occidental, que ha protagonitzat un paper important en els esforços de prevenció a Níger, Guinea i altres parts de la regió, compta amb un pressupost ordinari de menys de 8 milions de dòlars a l'any. També, el Global Peace Index alerta sobre l'impacte econòmic de la violència en el seu conjunt a escala mundial, que es va comptabilitzar en 14,76 bilions de dòlars al 2017 en termes de paritat per poder adquisitiu (PPA) constant, dels quals 5,5 bilions es van destinar a la despesa militar. Això equival al 12,4% del Producte Interior Brut (PIB) mundial. Així mateix, l'informe assenyalava que els costos directes i indirectes de la violència cap a les persones i societats suposen una gran pèrdua d'incentiu pels agents econòmics i una consegüent desacceleració de l'economia (Institute for Economics and Peace, 2018).

La diplomàcia preventiva, encara lluny de ser el remei absolut per la pau, es presenta, nogensmenys, com una possibilitat òptima i realista de transformació gradual de la societat internacional cap a una millor gestió de prevenció dels conflictes, que pot estalviar grans i desastroses pèrdues de capital humà, cultural i econòmic. Per tant, és una pràctica interessant a seguir si es desenvolupa de manera paral·lela i transversalment amb altres formes de prevenció de conflictes.

Final no: principi

Si les guerres segueixen produint-se és perquè s'alimenten econòmica i políticament. Per tant, és objectivament inacceptable que els estats i la Comunitat Internacional en el seu conjunt, segueixin sense prendre responsabilitat sobre l'agreujament de les tensions o la perpetuació dels conflictes armats actuals, quan sí que existeixen alternatives. Si volem un món que descoratgi la normalització i perpetuació de la violència com a forma de resolució de conflictes, això ens obliga a adoptar una posició i a prendre mesures polítiques que, tot i requerir esforços que passen per un canvi de paradigma, són realistes i possibles.

Bibliografia

- Ackermann, Alice (2003): «The Idea and Practice of Conflict Prevention». *Journal of Peace Research*, vol. 40, nº3, 2003, 339-347. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications.
- Bedjaoui, Mohammed (2000): *The Fundamentals of Preventive Diplomacy*, a: Cahill, Kevin (1996) *Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start*. New York: Routledge Books.
- Borrás Rodríguez, A. (1975): *La neutralización de Suiza y sus relaciones con la Comunidad Económica Europea*. Anuario de derecho internacional. II, 303-323
- Centre Delàs d'Estudis per la Pau (2016): *Treinta preguntas sobre la otan. Treinta años después del Referéndum*. Colección «Eines de Pau, Seguretat i Justícia». Barcelona: Líniazero edicions.
- Institute for Economics and Peace (2018): *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, Institute for Economics & Peace.
- Jentleson, Bruce (2000): *Opportunities Missed, Opportunities Seized: Preventive Diplomacy in the Post-Cold War World*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Lopez, George A. i Jane E. Holl (1997): *The Warning Response Problem and Missed Opportunities in Preventive Diplomacy*. Washington, D.C: Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict

- Lopez, George A. (2000): *Strategies for Preventive Diplomacy and Conflict Resolution: Scholarship for Policymaking*. PS: Political Science & Politics, 33(1), 15-20. DOI:10.2307/420771
- Melero, Eduardo (2009): «¿Se han legalizado las «guerras de agresión» en España?», *Revista Vasca de Administración Pública*, nº83-2009, 91-115.
- Naciones Unidas (2018): «Día Internacional de la Neutralidad», disponible a: <http://www.un.org/es/events/neutralityday>. Consulta: 1 juny de 2018.
- Novak, Fabián (1997): «La Neutralidad en el Derecho Internacional Contemporáneo», *Revista Agenda Internacional*, Año III, nº 7, gener 1997.
- The Economist* (2018): «What price neutrality?» disponible a: <https://www.economist.com/europe/2014/06/21/what-price-neutrality> Consulta: 25 de juny de 2018.
- United Nations (1992): *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping*, Report of the United Nations Secretary-General.
- United Nations (2011): *Preventive diplomacy: delivering results*. New York: United Nations.
- United Nations, University Centre for Policy Research (2018): *UN Preventive Diplomacy during the 2015 Nigerian Elections*. United Nations University.
- World Bank (2011): *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*. Washington. Washington D.C: World Bank.
- Zyck, S.A i Muggah, R. (2012): «Preventive Diplomacy and Conflict Prevention: Obstacles and Opportunities». *Stability*, 1(1): 68-75. DOI: <http://dx.doi.org/10.5334/sta.ac>.

PART SEGONA

**POLÍTIQUES DE PAU
I SEGURETAT HUMANA**

I. Introducció: les polítiques de foment de la pau

Arcadi Oliveres Boadella¹

Fomentar la pau ha de ser considerat sempre en positiu i, per tant, al marge de la lògica absència de conflictes bèl·lics que mereix l'atenció en altres capítols d'aquest llibre, resulta imprescindible que aquest analitzi facetes aparentment «no sorolloses» però així i tot gens marginals. En conseqüència, es farà referència al paper de la informació, a la convivència ciutadana, en una triple faceta: necessitats cobertes, portes obertes i accions preventives i, finalment, als avanços diaris de la pau.

En aquests tres propòsits es barregen, per tant, responsabilitats públiques, socials i ciutadanes que ens fan reiterar la coneguda frase segons la qual «la pau és cosa de tots». A continuació ho veurem amb més detall.

La informació pertinent, eina de pau

Qualsevol actuació, privada o pública, és motivada per una informació prèvia que, unida a l'escala de valors que mantenim, prioritza la nostres conductes. En el cas que ens ocupa, caldrà veure en primer lloc quin paper tenen els mitjans de comunicació en el nostre posicionament envers la pau i la vio-

---

1. Economista. Doctor en Ciències econòmiques. Professor jubilat del Departament d'Economia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona. President de la Universitat de la Pau de Sant Cugat del Vallès. Especialista en Relacions Nord-Sud, Deute Extern i Economia de la Defensa. Imparteix conferències en postgraus i màsters de diferents universitats. Autor de diferents llibres, entre ells: «Contra la fam i la guerra», «Qui deu a qui: deute ecològic i deute extern», «En quin món vivim», «Detinguem la crisi», «Ja n'hi ha prou» i «La força de canviar les coses».

lència. En general, la informació d'una bona part dels mitjans serà esbiaixada en funció dels interessos econòmics i polítics dels seus propietaris, dels seus anunciants i de l'administració pública. En el cas dels afers bèl·lics, aquestes pressions s'accentuen. Un exemple ens ho fa ben palès. El diari més llegit de França, «Le Figaro», és propietat de la família Dassault que, a la vegada, és la més gran accionista de l'empresa del mateix nom, fabricant d'avions de combat. Quina posició tindrà l'esmentat diari enfront d'una guerra en la que França intervingui, o simplement, hi vengui armament? Al marge de tals interessos, però, els mitjans tenen notable influència en les polítiques de pau en la mesura en que dibuixen les suposades amenaces a les que es troba sotmesa la població. Evidentment, hi ha diferents opcions: podem presentar el fenomen terrorista, el fet migratori o l'escassetat de recursos naturals, com a riscos i dir que exigeixen una resposta armada, o podem, en canvi, fer paleses les polítiques de prevenció i negociació, d'acolliment i lliure circulació, i les de cura ambiental, per tal d'afrontar els eventuais perills. Al mateix temps cal assenyalar, i lògicament enfrontar, els veritables perills: condicions de vida inacceptables, diferencials de renda cada cop més grans –el darrer informe d'Oxfam Internacional ens assegura que el 8% de la població total disposa del 86% dels recursos del planeta–, dificultats en la supervivència del planeta per a les futures generacions, etc. En aquest primer apartat, i si ens referim a la informació, no podem oblidar el paper de les xarxes socials que compten entre els seus actius la facilitat de comunicació, però de les qual se'n poden desprendre relacions estrictament superficials i sobretot, en el cas que ens ocupa, la difusió de la violència gratuïta, l'efecte imitació, i la facilitat per a l'assetjament.

La convivència ciutadana

L'harmònica convivència ciutadana esdevé imprescindible per tal de poder assumir polítiques de pau. Em permeto proposar-ne tres elements bàsics: ingressos suficients, portes obertes a la immigració i refugi, i accions preventives enfront dels delictes i de les catàstrofes naturals. Es tracta d'allò que, ja l'any 1994 el Programa de Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD), va qualificar com a «seguretat humana».

Suficiència per cobrir les necessitats

Una societat amb les seves necessitats bàsiques cobertes és, per naturalesa i per regla general, una societat poc procliu a la violència. Per tal de cobrir-les calen, lògicament, ingressos, i aquests –a excepció d'aquells que es gaudeixen d'herències o d'importants patrimonis– arriben mitjançant les remuneracions del treball o les provinents de l'estat del benestar. Els salaris dignes, el repartiment de la feina i la generalització del sistema de cooperatives, així com la prioritització envers els guanys derivats de tasques laborals enfront dels de l'especulació, poden dur amb facilitat a una ocupació plena i a unes disponibilitats de recursos raonables i equilibrades a la major part dels ciutadans.

Tanmateix, les conjuntures econòmiques i les diferents situacions individuals no asseguren sempre uns ingressos regulars. I, per altra banda, hi ha una bona quantitat de serveis socials que han d'ésser proveïts per les administracions públiques. En aquest cas, i suposant que les despeses siguin fetes raonablement, es planteja la qüestió de la suficiència dels ingressos. Si ens referim en concret als de l'estat espanyol, existeixen, sens dubte prou possibilitats d'augmentar-los: l'increment en les tarifes de l'impost del patrimoni, també en les franges més altes de l'impost sobre la renda, l'eliminació de les desgravacions en el de societats, la reintroducció de l'impost sobre el luxe, en serien elements importants. Però, sens dubte, allà on caldria incidir amb intensitat és en l'eradicació del frau i dels paradisos fiscals. Per disposar tan sols d'una comparativa de referència, podríem dir que el frau fiscal a l'estat suposa cada any una quantitat equivalent al 80% de l'import de les pensions. L'altra cara del pressupost –per tal de fer viable l'estat del benestar–, ve marcada per la raonabilitat de la despesa pública. I aquí, sens dubte, ens trobem amb algunes de dubtosa utilitat com el rescat bancari, les obres faraòniques o les destinacions militars, per posar-ne alguns exemples. Exemples als que caldria afegir l'anormalitat que significa el pagament del deute públic, carregat amb interessos abusius per part dels creditors.

Els actuals camins de la vida econòmica i social per tal d'avançar cap a aquests objectius no semblen pas massa afalagadors si tenim en compte com el neoliberalisme imperant es desentén cada cop més dels epígrafs de protecció social en ares d'una filosofia dita del lliure mercat, però que és plenament intervencionista quan es tracta del rescat dels grans conglomerats econòmics privats. La sacralització del lucre i del creixement sense fi, tal com es manté de manera majoritària en les facultats d'economia i en les escoles de negoci, és

certament un mal auguri. Potser però, i en contraposició al què estem dient, podríem parlar d'un petit punt d'esperança: l'actual expansió de l'economia social i solidària, que fixa les persones com a centre de la seva activitat.

Les portes obertes

Qualsevol opció per a una societat en pau ha d'admetre el dret fonamental de la lliure circulació de les persones. Les migracions són tan antigues com la pròpia història humana i han permès la supervivència de molts pobles. Tothom ha de tenir dret a cercar el seu benestar allí on millor li sembli, i per descomptat els països del món industrialitzat, encara amb major raó, no tenim dret a frenar l'arribada de gent pertanyent a pobles que ben sovint nosaltres hem empobrit amb les nostres accions comercials industrial i financeres. El mateix cal dir pel que fa als refugiats, exiliats i desplaçats. És una qüestió estricta de justícia, sense oblidar que, sovint, la seva vinguda té a veure amb guerres que nosaltres hem provocat o, com a mínim, hem armat.

Les tendències xenòfobes, el notable augment de les quals es ve detectant els darrers anys i que en molts països del Nord està col·locant en el poder governs autoritaris, populistes i partits de l'extrema dreta, representen un veritable risc de conflicte i són el resultat, mitjançant el «nosaltres primer», del trasllat de la responsabilitat del malestar social cap als nouvinguts, quan tal responsabilitat recau, sobretot, en el poder polític, econòmic, financer a escala estatal i internacional. Allò que es practica en tot cas, per part d'aquests països, és una forma subtil, però terrible, de violència que suposa un alt cost en vides humanes.

Les accions preventives

Per tal de pacificar la vida col·lectiva, els educadors, sociòlegs, antropòlegs i altres experts ja fa anys van indicar que les accions de caràcter preventiu són enormement més eficaces que les de caràcter punitiu. Tant si es parla de seguretat ciutadana, de defensa del país o de lluita contra el terrorisme, resulta evident que el resultat de la punició, fins i tot si es parla «d'èxit», esdevé perjudicial tant pels teòrics amenaçats com pels suposats amenaçadors. I, en termes generals i pel que fa referència a la violència, es pot afirmar que gai-

rebé sempre la resposta al càstig és major que el primer atac, fet que engega l'espiral de destrucció.

Tota vegada que estem parlant de polítiques de foment de la pau, en parlar de prevenció, val la pena recordar el cas de la ciutat basca de Vitòria-Gasteiz que, durant el mandat de l'alcalde José Ángel Cuerda, va establir de manera simultània la persecució i possible sanció als delinqüents –de la que s'encarregaria l'administració de justícia– amb accions de prevenció orientades a l'autor del delicte i el seu entorn, per tal de saber les raons –personals, familiars, socials– de les seves actituds i, naturalment, posar-hi remei. Aquestes actuacions van fer que Vitoria-Gasteiz esdevingués la població amb l'índex de delinqüència més baix de tot l'estat.

Traslladades a un nivell més ampli, aquestes accions ens fan pensar en la diplomàcia i, sobretot, en el seu màxim responsable a escala mundial, l'ONU, de la qual ens trobem que, per raó dels interessos dels diferents estats i poder fàctics, es troba lligada de mans i peus, tant en les seves actuacions com en el pressupost que les hauria d'acompanyar.

En parlar de la prevenció de la violència, caldria complementar la preocupació pel delicte amb la que deriva de les situacions traumàtiques que poden originar-se amb les catàstrofes naturals. Moltes morts són fruit d'aquest fet i, sovint, són desateses pels poders públics. Incendis, terratrèmols, inundacions, sequeres, i disbauxes ambientals haurien d'ésser tractades com a factors essencials en les polítiques de prevenció, moltes vegades ben possible, i de foment de la pau.

Avançar vers la pau dia a dia

Al marge de les accions governamentals, les accions dels quals ja s'expliciten en altres capítols, és evident que els ciutadans ben organitzats poden aconseguir veritables progressos en les polítiques de pau. De fet, podríem dir que són ells els que han forçat els governs a avançar.

Un primer element, amb un fortíssim impacte, és el de l'objecció de consciència en les seves diferents modalitats. En el cas espanyol, el creixement exponencial d'objectors, acompanyat en una segona etapa pels insubmisos, va propiciar el desvetllament del pacifisme i, més endavant, la desaparició del servei militar obligatori. Però també han tingut força les accions d'objecció fiscal a les despeses militars i, en menor mesura, les d'objecció laboral i les

d'objecció dita científica, és a dir, a la recerca amb finalitats militars.

Ben coherent amb aquestes actituds és l'establiment i progressiu avenç de les finances ètiques que, en el seu comportament, qüestionen la nostra responsabilitat quan som dipositaris en bancs o participem en fons de pensions, les inversions dels quals es produeixen en el sector de les armes o del finançament de les guerres. En els darrers vint anys, a casa nostra –abans ja havien sorgit en altres països–, s'han pogut constatar l'aparició de diferents propostes i entitats que treballen en aquesta direcció, sovint d'una manera conjunta, amb les iniciatives de consum responsable.

Altrament i, a causa dels successius conflictes armats, el «No a la Guerra» s'ha expandit arreu i reiteradament. Sovint no s'ha aconseguit aturar les guerres, però sí la creació d'una consciència cívica de rebuig que, de vegades i després del conflicte, ha permès la creació de tribunals d'opinió que han emès judicis de contingut ètic envers els responsables de tals accions bèl·liques.

Abans de tancar aquest apartat val la pena referir-se a les múltiples campanyes que les poblacions d'arreu del món han engegat en contra de la preparació de la guerra i d'accions violentes. Les aliances militars, les guerres regionals i locals, les armes nuclears, el comerç d'armament, les mines antipersona, les bales de goma, etc. han sigut continuadament objecte de protestes per part d'una societat ben majoritàriament pacífica. I la protesta, en moltes ocasions, s'ha vist acompanyada de l'èxit. Evidentment, totes aquestes accions cal fer-les de manera simultània amb projectes d'educació per a la pau, de lluita feminista, de recerca pel desarmament, de propostes de permanent diàleg interconfessional, del posicionament de molts municipis, i de l'estructuració de coalicions internacionals.

El cas català

Els esdeveniments dels darrers mesos, probablement dels darrers anys, viscuts a Catalunya han fet aparèixer, a voltes, la imatge d'un procés de caràcter nacionalista que pot arribar a presentar riscos de confrontació.

Sense obviar les dificultats de tot plegat, i sense menystenir alguns intents de provocació per una banda i d'exaltació per l'altra, crec poder afirmar que a hores d'ara –i cal esperar que en el futur també– tot el recorregut conté un balanç més aviat positiu pel que fa a les polítiques de pau.

Cal dir, en primer lloc, que el projecte polític, a mitjà i a llarg termini, no

contempla tan sols el dret d'autodeterminació dels pobles, sinó també la voluntat de construir «un país nou» amb la voluntat que moltes de les dificultats assenyalades més amunt –desequilibris econòmics i socials, portes tancades, etc.– puguin anar desapareixent.

Per altra banda, la fraternitat amb altres territoris de l'estat, del món i fins i tot amb futures generacions, sol ésser sempre implícita –i segurament caldrà explicitar-ho més– en les propostes polítiques que es formulen.

Igualment la tradició catalana s'ha mostrat, en general, poc procliu a aventures bèl·liques i militaritzants. Pensem, per exemple, en el resultat negatiu que obtingué a Catalunya l'any 1986 el referèndum sobre la permanència d'Espanya a l'OTAN. Constatem igualment la baixa puntuació que les enquestes d'opinió solen donar a l'exèrcit (i també a la monarquia). Recordem, alhora, el rebuig que provoca la presència de l'exèrcit al saló de la infància i al de l'ensenyament, i no ens oblidem del significatiu paper de les manifestacions de Barcelona protestant contra las guerres del Golf, d'Iraq, de l'antiga Iugoslàvia, etc.

I ja per tancar, cal fer esment d'un ben interessant projecte, el de l'estat de Pau, el contingut de lectura del qual ens pot instruir perfectament de com qualsevol política pública, en aquest cas la nostra, pot ésser una eina útil en el progrés de la Pau.

Bibliografia

- Carrera, Joan i Llorenç Puig (2017): «Cap a una ecologia integral», Quaderns de Cristianisme i Justícia. Barcelona.
- Ibañez, Josep i Constanza Sánchez (2015): «Mercados Ilegales y violencia armada», Ed. Tecnos. Madrid. 2015
- Fundación Seminario de Investigación para la Paz (2016): «El mundo que queremos». Mira editores. Zaragoza. 2016.
- Seminari Estat de Pau (2017): «Construir un Estat segur i en pau» <http://www.estatdepau.cat>. Edita ICIP. Barcelona. 2017.
- Taibo, Carlos (2017): «En defensa del decrecimiento» Catarata. Madrid.

II. Introducció a la seguretat humana

Josep Julià¹

En aquest capítol, ens hem marcat com a objectiu introduir el concepte de seguretat humana, així com desplegar, en una primera aproximació, els principals eixos d'aquest concepte presentant, al mateix temps, algunes dades que permetin visualitzar amb certa objectivitat l'estat dels diferents aspectes que presenta el tema en aquests moments. Per això, ens hem basat fonamentalment en les publicacions d'organismes relacionats amb les diferents oficines de l'Organització de les Nacions Unides. Finalment, presentarem una sèrie de recomanacions sobre polítiques a seguir, per tal de millorar alguns d'aquests aspectes.

El concepte de seguretat humana

La Seguretat Humana pot definir-se com:

Seguretat de les persones a les seves vides quotidianes, que s'assoleix no mitjançant la defensa militar de les fronteres d'un país, sinó amb la consecució del desenvolupament humà, és a dir, garantint la capacitat de cadascú per a guanyar-se la vida, satisfer les seves necessitats bàsiques, valdre's per ell mateix, i participar en la comunitat de manera lliure i segura (Perez i Areizaga, 2000).

---

1. Llicenciat en Química, membre de la Universitat Internacional de la Pau. Actualment la seva activitat com a consultor i docent se centra, sobretot, en sostenibilitat i responsabilitat social corporativa.

Aquesta definició ve a sintetitzar allò que va exposar, inicialment, l'Informe sobre Desenvolupament Humà del PNUD el 1994, que dedica tot un capítol al que denomina «Noves dimensions de la seguretat humana», i del qual seleccionem els següents paràgrafs:

**Informe sobre el Desenvolupament Humà del PNUD (1994):
noves dimensions de la seguretat humana**

El concepte de seguretat ha estat interpretat de manera estreta durant massa temps: com a seguretat del territori contra la agressió externa, o com a protecció dels interessos nacionals en la política exterior, o com a seguretat mundial davant l'amenaça d'un holocaust nuclear.

La idea de la seguretat humana, encara que senzilla, probablement constituirà una revolució en la societat del segle XXI.

Cal que una consideració del concepte bàsic de seguretat humana es centri en quatre de les seves característiques essencials:

La seguretat humana és una preocupació universal. És pertinent per a la gent de tot el món, tant de països rics com pobres.

Els components de la seguretat humana són interdependents. Quan la seguretat de la població està amenaçada a qualsevol lloc del món, és probable que tots els països es vegin afectats.

És més fàcil vetllar per la seguretat humana mitjançant la prevenció prèvia als fets, que amb una intervenció posterior.

La seguretat humana està centrada en l'ésser humà.

Cal destacar la diferència entre seguretat humana i desenvolupament humà. En aquest sentit, l'informe del PNUD de 1994, abans citat, destaca que el desenvolupament humà és un concepte més ampli, que ja ha estat definit en altres informes anteriors del mateix PNUD, com un procés d'ampliació de la gama d'opcions de que disposen les persones. La seguretat humana no entra en les possibilitats que s'ofereixen a la persona, però si en la seva capacitat per exercir aquestes possibilitats d'una manera efectiva, ara i en un futur raonable. L'informe insisteix en la relació entre el desenvolupament humà i la seguretat humana, assenyalant que un desenvolupament fallit o limitat, en ocasionar un increment de privacions, de pobresa, de fam i de malalties, pot generar inseguretat i violència. De la mateixa manera, l'informe assenjala: «Quan la gent sent que la seva seguretat immediata està amenaçada, sol esdevenir menys tolerant, com ho mostren els sentiments i la violència xenòfoba

d'Europa» (PNUD, 1994). Lamentablement, aquest paràgraf, escrit fa 25 anys, és d'absoluta actualitat en aquests moments.

Ja des de la creació de les Nacions Unides, s'ha reconegut que la seguretat humana té dos components principals: la llibertat respecte la por, i la llibertat respecte la necessitat (PNUD, 1994). Històricament, l'èmfasi ha estat posat en la primera part de l'anterior enunciat, deixant de banda la segona. Així doncs, caldria que el concepte de seguretat canviés, segons l'informe de PNUD del 1994, plenament vigent, en dos sentits fonamentals, passant de posar «l'accent exclusiu en la seguretat territorial a un accent molt més gran en la seguretat de la població», i passar així de «la seguretat mitjançant els armaments a la seguretat mitjançant el desenvolupament humà sostenible» (PNUD, 1994).

Segons aquest informe, les amenaces més importants contra la seguretat humana en el segle XXI, seran, més aviat, les derivades de l'acció de milions de persones que no pas d'agressions d'un petit nombre de països. Entre les amenaces més probables, podem comptar: creixement descontrolat de la població, disparitat d'oportunitats econòmiques, migració internacional excessiva, deteriorament del medi ambient, producció i tràfic d'estupefaents, i terrorisme internacional.

Encara que les possibles amenaces contra la seguretat humana són molt diverses, l'informe del PNUD categoritza la seguretat humana en set categories principals, que són encara majoritàriament utilitzades en els nostres dies. Aquestes categories són les següents:

- Seguretat econòmica
- Seguretat alimentària
- Seguretat en matèria de salut
- Seguretat ambiental
- Seguretat personal
- Seguretat de la comunitat
- Seguretat política.

A continuació, aprofundint en la proposta de Nacions Unides de 1994, analitzarem en detall cadascuna de les categories que conformen el concepte de Seguretat Humana.

Seguretat econòmica

La primera categoria que estableix l'informe del PNUD de 1994 és la seguretat econòmica. Així doncs, la seguretat econòmica requeriria d'un ingrés bàsic assegurat, en general com a resultat d'un treball productiu remunerat, o com a últim recurs, com a resultat d'algun sistema de seguretat finançat amb fons públics. En aquests moments, segons les Nacions Unides (Nacions Unides, 2018: 4), l'onze per cent de la població mundial vivia, l'any 2013, en condicions de pobresa extrema; el 2017, el 9,2% dels treballadors del món i les seves famílies vivien amb menys de 1,90 US\$ diaris.

De totes maneres, la seguretat econòmica no és només un tema que afecti els països en vies de desenvolupament. Com és àmpliament conegut, en els països desenvolupats creix l'atur, disminueix l'estat del benestar, i fins i tot ha fet la seva aparició, amb força, el concepte de precarietat, aquells treballadors que, encara que tenen feina, no arriben a final de mes.

De la mateixa manera, encara que l'evolució dels indicadors econòmics en els darrers anys han posat de manifest notables creixements econòmics a totes les regions del món (particularment a la Xina, a qui es deuen la major part de millores en els objectius del mil·lenni de l'ONU), també és cert que s'ha produït un important increment en las desigualtats (OIT 2018: 2; Piketty, 2014: 8). És a dir, la major part de l'increment de la riquesa generada ha anat a parar a les mans de les capes socials prèviament més afavorides. Addicionalment, segons l'informe de l'OIT esmentat, existeixen notables desigualtats per raó de gènere en cadascuna d'aquestes capes socials. I, finalment, també es dona una notable desigualtat per raons d'edat: d'acord amb l'informe de l'OIT, les persones de menys de 25 anys en edat laboral tenen una taxa mundial de desocupació tres vegades més gran que la dels adults.

Un altre aspecte digne de consideració és l'amenaça per la conservació dels llocs de treball que pot provocar el creixent desenvolupament de màquines i sistemes d'intel·ligència artificial. Així ho demostren els investigadors de la Universitat d'Oxford, Frey i Osborne (2013: 38), que arriben a la conclusió que la fusió de robòtica, tecnologies de la informació, i intel·ligència artificial poden tenir un efecte devastador en el mercat laboral. Segons aquests autors, el 47% dels treballs actualment existents estaria en perill de desaparició. Encara que s'estima que les esmentades disciplines crearien nous llocs de treball qualificats, el seu nombre, en cap cas, compensaria el nombre de treballs desapareguts.

Seguretat alimentària

La seguretat alimentària vol dir que tothom, en tot moment, té accés, tant físic com econòmic, als aliments bàsics que compra. Això no tan sols requereix que hi hagi prou aliments per a tots, sinó que qualsevol tingui accés immediat a aquests aliments, sigui perquè els cultiva, els compra, o hi accedeix de qualsevol altra manera.

Segons l'últim informe de la FAO (2018), després d'una prolongada baixada, s'ha invertit la tendència i està augmentant la fam al món. Segons les estimacions realitzades, el 2017, el nombre de persones subalimentades ha assolit els 821 milions: prop d'una de cada nou persones al món. De la mateixa manera que, com ja hem vist, creix la desigualtat econòmica, al mateix temps que creix la desnutrició, creix l'obesitat en adults. Així, un de cada vuit adults són obesos. La inseguretat alimentària contribueix al sobrepès i a l'obesitat, així com a la desnutrició, i a molts països conviuen alts nivells d'ambdues formes de malnutrició.

Tal com veurem més endavant, a més dels conflictes, la variabilitat i les condicions extremes del clima es troben entre els factors clau del nou increment de la fam al món, i són algunes de les causes principals de crisis alimentàries greus. L'efecte acumulatiu dels canvis al clima està afectant negativament totes les dimensions de la seguretat alimentària, és a dir, la disponibilitat d'aliments, el seu accés, utilització i estabilitat (FAO, 2018). D'altra banda, cal tenir en compte que la nutrició és extremadament susceptible als canvis climàtics i, com a resultat, es veu greument influïda, com ho demostren el deteriorament de la qualitat dels nutrients i la diversitat en la dieta dels aliments produïts i consumits, les repercussions en l'aigua i el sanejament, i els efectes en els patrons de riscos sanitaris i malalties, així com canvis en l'atenció materno-infantil i en la lactància materna.

Seguretat en matèria de salut

En el països en desenvolupament, entre les principals causes de defunció es troben les malalties contagioses i parasitàries: respiratòries, diarriques, VHS/SIDA, paludisme, tuberculosi, complicacions durant el part, asfíxia i trauma durant el naixement, mentre que als països industrialitzats, les malalties que més morts provoquen són malalties no transmissibles, com malalties isquèmiques del cor, infarts, Alzheimer, càncers, i altres (OMS, 2018).

Això provoca grans diferències en l'esperança de vida de diferents països: segons dades de 2016, en els països del Sahel l'esperança de vida és inferior als 60 anys: República Centreafricana, 53 anys; Mali, 58 anys, mentre que en els considerats desenvolupats, l'esperança de vida supera els 80 anys: Japó, 84,2 anys; Espanya, 83,1 anys (OMS,2018).

La diferència més gran entre països del Nord i del Sud, en relació amb un indicador humà, és el de mortalitat materna. Mentre el risc de mort materna és de 1 de cada 37 a Àfrica, a Europa és de 1 de cada 3.400 (WHO, 2015:58). Així, un miracle de vida se sol convertir en un malson de mort, només perquè la societat no pot sufragar els pocs diners que costa que una persona atengui el part, en el moment de més vulnerabilitat i ansietat en la vida d'una dona.

Un altre dels aspectes clau per la seguretat en matèria de salut és l'accés a condicions de salubritat en el sanejament. Així, el 2015, només el 39% de la població mundial (2.900 milions de persones), utilitzava un servei de sanejament gestionat de manera segura, és a dir, els excrements eliminats de manera segura in situ o tractats fora, mentre que 2.300 milions de persones encara no tenien accés fins i tot a un servei bàsic (OMS i UNICEF, 2017).

Seguretat ambiental

Un dels aspectes fonamentals que caracteritzen la nostra època, i que constitueix un dels seus principals problemes, és la degradació ambiental del planeta, que, tal com hem vist i seguirem veient, està estretament vinculada amb altres de les dimensions de la seguretat humana. Les amenaces al medi ambient abasten els tres components del planeta: terra, aigua, i aire; els efectes combinats d'aquestes amenaces produeixen un factor clar d'agreujament: el canvi climàtic.

En relació amb la terra, cada any es perden prop de 20 milions d'hectàrees de coberta arbòria (Global Forest Watch, 2017), el que provoca efectes desastrosos en el clima, allò que afavoreix unes condicions (conegudes amb el terme «escalfament») que afavoreix l'aparició d'incendis, que causen desastres de gran magnitud, i que són una de les causes principals de desaparició de la cobertura arbòria. Aquesta pèrdua, juntament amb pràctiques tals com el pasturatge excessiu, s'està provocant la desertificació de grans territoris, el que és particularment evident a la zona del Sahel. Aquesta desertificació, òbviament, incideix en aspectes fonamentals relatius a la seguretat alimentària a la zona.

Un altre perill, en certa manera oposat a la desertificació, és la pujada de nivell dels mars deguda al canvi climàtic. S'estima que la pujada mitjana del nivell del mar ha estat de 2,6 mm per any $\pm$ 0,4 mm, des de 1993, un increment que s'ha accelerat en els últims anys. Aquesta pujada posa en perill àmplies zones costaneres a tots els continents.

Una amenaça fonamental relacionada amb la seguretat ambiental, és l'accés a l'aigua potable. Segons dades de l'OMS i UNICEF (2017), el 2015 només un 71% de la població mundial disposava d'un servei d'aigua potable gestionat de manera segura, és a dir, situat a l'habitatge, disponible quan es necessita, i lliure de contaminació. 844 milions de persones estaven mancades, fins i tot, d'un servei bàsic d'aigua potable; a 263 milions de persones els cal més de 30 minuts d'anada i tornada per recollir l'aigua d'una font d'aigua potable, i 159 milions de persones encara recollien aigua per a consum directament de fonts d'aigua de superfície, és a dir, sense cap tipus de garantia sanitària. D'aquests, el 58% vivien a l'Àfrica subsahariana.

Un altre aspecte de la seguretat ambiental relacionada amb l'aigua és la disponibilitat d'aigua per l'agricultura, en un context de necessitats creixents, i disponibilitat decreixent per el canvi climàtic. En aquest sentit, es comencen a donar conflictes pel control i la utilització de l'aigua en regions com Palestina, i fins i tot a la mateixa Espanya.

La seguretat ambiental està molt relacionada amb la seguretat en matèria de salut. Un dels aspectes més clars és la contaminació de l'aire, que incideix molt directament en la salut de la població.

En tractar la contaminació ambiental, convé separar dos aspectes: el primer, l'increment de CO₂ en la composició de l'atmosfera que, en no ser tòxic, no té efectes sobre la salut i, per tant, no constitueix una amenaça directa; sí que, en canvi, té efectes –negatius– sobre l'escalfament global; aquest aspecte el tractarem posteriorment. La contaminació ambiental que té efectes directes negatius sobre la salut es dona, fonamentalment, en zones urbanes i industrials –i, per tant, és conseqüència directa de l'activitat humana– i consisteix, bàsicament, en contaminació per òxids de nitrogen, partícules, ozó i diòxid de sofre.

Segons l'OMS (2018), el 2016, el 91% de la població vivia en llocs on no es respectaven les directrius de l'OMS sobre qualitat de l'aire. Segons aquestes estimacions, la contaminació atmosfèrica a les ciutats i zones rurals de tot el món provoca, cada any, 4,2 milions de defuncions prematures. Un 91% d'aquestes defuncions es produeixen en països d'ingressos baixos i mitjans, i

les taxes més altes de mobilitat es registren a les regions d'Àsia Sud-oriental i Pacífic Occidental de l'OMS. En alguns llocs, particularment en ciutats europees i a la Xina, s'estan començant a fer esforços per revertir aquesta situació, incidint, en particular, en l'accés dels vehicles amb els motors d'explosió més contaminants al centre de les ciutats, així com en la regulació dels combustibles de calefacció i la composició de les fonts energètiques.

Els fenòmens derivats del canvi climàtic tenen, com hem vist, greus impactes en seguretat alimentària i en seguretat respecte de la salut. Allò que encara no hem citat són les conseqüències dels fenòmens meteorològics extrems, així com de la desertització, que són causa d'un altre fenomen que constitueix un dels principals problemes de la humanitat en aquest principi del segle XXI: ens referim a les migracions.

Seguretat personal

Parafraçant el nostre document original, l'informe del PNUD del 1994, potser no hi ha un altre aspecte de la seguretat humana tan fonamental per a la gent com la seva seguretat respecte la violència física. Tant en els països pobres com en els rics, la vida humana es veu cada cop més amenaçada per la violència sobtada i imprevisible. Entre les amenaces a la seguretat personal no cobertes per el concepte unidimensional de seguretat (guerres i conflictes amb altres països), podem citar: amenaces entre diferents grups de la població (tensió ètnica), delinqüència, amenaces contra dones o nens, i amenaces dirigides contra la pròpia vida (suïcidi, ús d'estupefaents), etc. Últimament veiem també créixer fenòmens com el rebuig als immigrants o l'aporofòbia.

Segons les últimes dades homogènies, i més o menys fiables de què disposem (UNODC, 2014), el 2012, gairebé mig milió de persones (437.000), van perdre la vida a causa d'homicidis dolosos en tot el món. Més d'una tercera part d'aquests (36%), van esdevenir al continent americà, 31% a l'Àfrica, 28% a Àsia, mentre que Europa (5%) i Oceania (0,3%) presentaven els nivells més baixos d'homicidis a escala regional. Si la mitja global d'homicidis era de 6,2 per cada 100.000 habitants, Àfrica del Sud i Amèrica Central presentaven mitges quatre vegades superiors (per sobre de 24 víctimes per cada 100.000 habitants), el que les feia esdevenir les sub-regions amb nivells més alts d'homicidis registrades, seguides per Amèrica del Sud, Àfrica central i el Carib (entre 16 i 23 homicidis per cada 100.000 habitants). Per la seva banda, amb

nivells cinc vegades més baixos que la mitja global, Àsia Oriental, Europa del Sud i Europa Occidental eren les sub-regions amb els índexs d'homicidis més baixos. Existeix una bretxa cada cop més gran en els nivells d'homicidis entre els països amb índexs alts i aquells que els tenen baixos. També hi ha força desigualtats dins les pròpies regions i sub-regions. Aquestes desigualtats suggereixen que cal que les accions destinades a millorar aquests índexs tinguin un caràcter local, i que la prioritat d'aquestes accions serà molt variable segons les diferents regions.

La polarització lligada a la violència no es dona només en relació a l'àmbit geogràfic d'aquesta, sinó que també s'observa una clara polarització respecte el gènere de les víctimes i els autors materials. Encara que a escala mundial el 79% de les víctimes de homicidi eren homes, en el context familiar i de relacions de parella les dones presenten un nivell de risc molt superior al dels homes. En relació als homicidis, prop del 95% a escala global eren homes, un percentatge més o menys constant de país a país i entre regions, independentment de la tipologia d'homicidi o de l'arma utilitzada. Això ens introdueix el tema de la violència contra les dones, que inclou de manera evident no només els homicidis, sinó també la violència sexual.

D'acord amb les dades de l'últim informe disponible de l'OMS (2013), segons el que més de una de cada tres dones, globalment, informen de que han experimentat algun tipus de violència física i/o sexual per part de la seva parella, o violència sexual per part de un tercer, l'evidència és incontrovertible: la violència contra les dones, globalment i a totes les regions, és un problema de salut pública de proporcions epidèmiques.

Seguretat de la comunitat

Per una gran part de la població, la seva seguretat deriva de la pertinença a un grup o comunitat, ja sigui aquesta la família, organització, o grup racial, ètnic o religiós, que li proporcionen una identitat i uns valors. Donat que a molts estats del món hi coexisteixen diverses poblacions ètniques o grups religiosos –que es poden solapar o no– de dimensió considerable, sovint alguna o algunes d'aquestes estan sotmeses a discriminació. Podem dir el mateix en relació a grups immigrants. Per un altre cantó, algun o alguns d'aquests grups, en un context d'empobriment generalitzat, poden competir pels recursos públics, o poden sentir-se perjudicats pel seu repartiment. Com a resultat

d'aquest tipus de situacions, una gran part dels estats han patit episodis de conflicte entre diversos grups ètnics. Ocasionalment, aquests conflictes han derivat en autèntiques guerres civils, com ha estat el cas, en la història recent, del conflicte tàmil a Sri Lanka, els esdeveniments de Ruanda, o el conflicte a la ex-Iugoslàvia, mentre que en aquests moments estem vivint l'episodi de neteja ètnica empresa contra el poble rohingya a Myanmar. En una escala més baixa, és notori en el nostre entorn, la recrudescència de fenòmens tals com la xenofòbia, l'homofòbia i el racisme.

Seguretat política

Un altre dels aspectes més importants de la seguretat humana, segons el PNUD, consisteix en què la gent pugui viure en una societat que respecti els seus drets humans fonamentals. Els principals transgressors d'aquests drets són els estats. En els últims anys i, en particular, a partir de la crisi de 2008, la major part dels estats ha imposat polítiques d'austeritat. Segons l'últim informe d'Amnistia Internacional (2018):

L'austeritat és una qüestió de drets humans. Afecta l'accés de les persones a l'educació, la salut, l'habitatge, la seguretat social, i altres drets econòmics i socials. També propicia abusos contra els drets civils i polítics. Amb massa freqüència, els governs fan cas omís d'aquests drets i prenen decisions, la càrrega més gran de les quals recau sobre aquells que viuen en la pobresa, al mateix temps que posen en perill el benestar de la societat en el seu conjunt. L'any 2017, es van aplicar mesures d'austeritat generalitzades a països de totes les regions del món, limitant, sobretot, els drets econòmics i socials de les persones.

Conclusions

Tal i com hem avançat a la part expositiva del text, segurament ha arribat el moment de fer la transició entre el concepte estret de seguretat nacional, lligat a la protecció davant un hipotètic enemic, i el concepte globalitzador de seguretat humana. En tot cas, donada la varietat d'aspectes que hem assenyalat en el concepte de seguretat humana, caldrà desplegar un ampli ventall de polítiques per assolir avenços significatius en cadascun d'aquests aspectes.

Entre els possibles camins per incidir en la lluita a favor de la seguretat econòmica, es troben les reivindicacions creixents per l'assoliment d'una renda bàsica universal, així com els moviments de suport en favor d'un salari digne (living wage).

En relació amb la seguretat alimentària, cal accelerar i ampliar l'escala de les accions que tenen per finalitat reforçar la resiliència i la capacitat d'adaptació dels sistemes alimentaris, els mitjans de vida de les persones, la nutrició com a resposta a la variabilitat, i les condicions extremes del clima. També, caldria afavorir l'autonomia alimentària de les diferents regions, limitant el poder dels monopolis agroalimentaris que prioritzen els monocultius orientats a la producció massiva per a l'exportació.

Sembla evident que, tant en països industrialitzats com en els més pobres, les amenaces a la seguretat en la salut se solen incrementar a les zones rurals, així com entre les capes de població més desfavorides. Això es pot relacionar amb l'accés a l'aigua potable, serveis sanitaris i serveis mèdics, amb el que, de millorar-ne aquests, millorarien notablement els indicadors de salut associats. També podem mencionar ací la millorable implicació de la indústria farmacèutica en la producció de medicaments orientats a la millora dels problemes de salut en poblacions amb nivell adquisitiu baix o molt baix.

Segons alguns autors, el canvi climàtic constitueix l'amenaça més gran, no només mediambiental, a la que s'ha d'enfrontar la humanitat. El canvi climàtic està originat per l'activitat humana, per tant en principi hauria de ser, si no reversible, si, almenys, controlable o evitable. Per això, com és àmpliament conegut, caldria que fóssim capaços de frenar el consum de combustibles fòssils, el que implica no només l'adopció de fonts energètiques més netes, sinó també canvis notables en l'estil de vida de les societats més desenvolupades.

Com ja ha estat assenyalat, cal establir localment polítiques per tal de millorar la seguretat personal, en funció de les característiques concretes de la comunitat implicada; amb caràcter general, cal assenyalar la prevalença dels crims contra les dones, sovint d'un caràcter fortament cultural. Segurament, més enllà de la protecció en el sentit clàssic, per revertir aquest estat de coses és necessari incidir en la equiparació de drets i en la conscienciació de les diferents societats, liderada per les pròpies dones.

En relació amb la seguretat a les comunitats, cal destacar, en general, la insensibilitat dels estats davant el problema de la immigració, ja sigui aquesta econòmica, o ocasionada per conflictes bèl·lics: així, els esforços del president dels EUA per impedir l'entrada a aquest país de ciutadans de països de ma-

joria de població musulmana; o la creixent repressió a Turquia o a la regió Autònoma Uigur de Xinjiang, a la Xina.

Finalment, per tal de millorar la seguretat política, caldria que els estats cancel·lessin les actuals polítiques d'austeritat, anteposant les seves obligacions amb els ciutadans a les suposades obligacions financeres. En el mateix sentit, caldria, també, dur a terme auditories dels deutes externs.

Bibliografia

- Amnistia Internacional (2018): *Informe 2017/18 Amnistía Internacional — La situación de los derechos en el mundo*. London.
- Carl Benedikt Frey y Michael A. Osborne (2013): «The future of employment» Oxford Martin School, University of Oxford, Oxford OX1 1PT, United Kingdom.
- Fao, Fida, UNICEF, PMA i OMS. (2018): *El estado de la seguridad alimentaria y la nutrición en el mundo. Fomentando la resiliencia climática en aras de la seguridad alimentaria y la nutrición*. Fao, Roma.
- Weisse, Mikaela i Liz Goldman (2017): «Global Tree Cover Loss Rose 51 Percent in 2016» Global Forest Watch, disponible a: <https://blog.globalforestwatch.org/data/la-perdida-de-cobertura-boscosa-mundial-ascendio-al-51-en-2016>, a 30/09/2018
- Naciones Unidas (2018): *Informe de los objetivos de desarrollo sostenible 2018*.
- Organización Internacional del Trabajo (2018): *Perspectivas sociales y del empleo en el mundo. Tendencias 2018*.
- Organización Mundial de la Salud (2018): *Estimaciones de salud global 2016: Muertes por causa, edad, sexo, por país y por región, 2000-2016*. Ginebra, OMS, (2018) disponible a: https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends/en/ a 28/09/2018.
- Organización Mundial de la Salud y el Fondo de las Naciones Unidas para la Infancia (unicef) (2017): *Progresos en materia de agua potable, saneamiento e higiene*, informe d'actualització de 2017 i línia de base los ODS, Ginebra.
- Organización Mundial de la Salud (2018): *Calidad del aire y salud. Datos y cifras*, disponible a: [http://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](http://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health)

- Perez de Armiño, Karlos i Marta Areizaga (2000): «Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo» (online), disponible a: <http://www.dicc.hegoa.ehu.es/listar/mostrar/204>, a 18/09/2018.
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press.
- PNUD (Programa de las naciones Unidas para el Desarrollo) (1994): *Informe sobre el Desarrollo Humano 1994*, Fondo de Cultura Económica, México
- UNODC (2014): *Global Study on Homicide 2013* (United Nations publication, Sales No. 14.IV.1)
- WHO (2015): *Trends in maternal mortality: 1990 to 2015*, estimates by WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group and the United Nations Population Division, Ginebra
- WHO (2013): *WHO Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and nonpartner sexual violence*. Ginebra

III. Seguretat humana i medi ambient

Albert Orta¹

La magnitud i impacte de les diverses transformacions ecològiques d'avui en dia han situat el medi ambient com una de les prioritats de l'agenda de polítiques públiques. El canvi climàtic centra bona part de l'atenció mediàtica degut a la seva escala planetària i múltiples efectes, però altres processos, com poden ser la contaminació atmosfèrica, la pèrdua de biodiversitat o l'empobriment dels sols, també requereixen l'atenció dels poders públics.

Una de les dimensions dels problemes derivats dels canvis mediambientals és la securitària: fins a quin punt suposen un repte per a la seguretat? Des de fa varies dècades, nombroses institucions i organismes de govern inclouen aquesta qüestió entre les seves preocupacions. Per exemple, el 1987 l'influent informe publicat per Nacions Unides, «Nuestro futuro común» (també conegut com «Informe Brundtland»), dedicava una secció a alertar dels riscos que la degradació mediambiental suposaria per a la pau i la seguretat (CM-MAD, 1987: 326-330). De la mateixa manera, l'actual estratègia de seguretat nacional del Govern d'Espanya inclou el canvi climàtic com un dels principals reptes al qual les polítiques de seguretat han de fer front, i la protecció del medi ambient com un dels seus objectius (Presidencia del Gobierno, 2017).

Tanmateix, la relació que existeix entre les diferents transformacions ecològiques i la seguretat no és en cap cas evident; existeixen diferents enfocaments des dels quals tractar aquesta problemàtica, i tots ells amb conse-

---

1. Politòleg especialitzat en geografia política, seguretat i medi ambient. És col·laborador del Centre Delàs i ha treballat per a l'Institut de Relacions Internacionals i Estratègiques de Paris (IRIS). Ha estudiat a la Universitat Pompeu Fabra, la Universitat Humboldt (Berlín) i la Universitat de Warwick. Actualment prepara una tesi de doctorat la University College Dublin.

qüències pràctiques importants. Fonamentalment, tota política de seguretat respon a tres preguntes clau: què/a qui s'ha d'assegurar? Davant de què? A través de quins mitjans? Les respostes a aquestes preguntes expressen quines són les prioritats de l'actor, la lectura que fa del seu context, i els mecanismes que considera apropiats i/o legítims per tractar aquests problemes. D'aquesta manera, lluny de ser una qüestió merament tècnica, es tracta de posicionaments polítics.

En aquest capítol proposem un enfocament basat en la seguretat humana. Això significa posar l'ésser humà, en tant que individu i membre d'un grup (o grups) socials, al centre de l'agenda de seguretat, i anar més enllà dels instruments militars per fer front als reptes que representen els canvis mediambientals. L'argument principal és que aquest enfocament és molt més adequat, no només per a protegir millor les persones vulnerables al dinamisme ecològic, sinó, també, per abordar les causes principals d'aquestes transformacions. En contraposició, un enfocament basat en la seguretat clàssica és ineficaç i, sovint, també contraproduent. Per desenvolupar aquest argument, en una primera part analitzarem críticament la perspectiva que podem anomenar clàssica a la seguretat mediambiental. Això ens servirà per veure les qüestions i problemàtiques que estan en joc en el debat sobre quin enfocament és més adequat per afrontar els reptes mediambientals. Després d'aquest enfocament més deconstructiu, la segona part desenvolupa un enfocament basat en la seguretat humana.

El medi ambient com una amenaça: l'enfocament des de la seguretat nacional clàssica

Abans de tot, és important clarificar què s'entén per «seguretat clàssica»: una perspectiva que posa l'estat i la seva supervivència com a objectiu últim, on les amenaces són principalment de caràcter militar i violent, i on els mecanismes principals per fer-hi front són l'ús de la força i la diplomàcia. Si bé és cert que aquest enfocament està sent revisat i criticat pels seus buits i mancances, l'imaginari geopolític que hi va associat segueix influent la manera com entenem la relació entre seguretat i medi ambient.

Des d'aquesta perspectiva, la tesi principal és la següent: la degradació mediambiental disminueix els recursos naturals disponibles (o béns ecològics) en un determinat espai. Aquesta disminució de recursos genera inestabilitat,

ja sigui per mitjà de conflictes violents per apropiar-se dels escassos béns disponibles, o bé per mitjà del suposat impacte negatiu de la migració de la població empobrida a zones més riques. D'aquesta manera, el risc principal és que aquestes tensions contribueixin a desintegrar l'ordre social existent en un clima de violència on la supervivència de l'estat es vegi amenaçada. Curiosament, els països més vulnerables a aquest procés de degradació, i per tant potencialment fallits, són els anomenats països en desenvolupament, ja que no tindrien l'estabilitat ni les capacitats tecnològiques suficients per solucionar el desajust entre població i recursos. Així, sorgeix un nou mapa geopolític, amb uns focus d'inestabilitat i tensió geogràficament localitzats, i un conjunt d'estats que busquen contenir aquestes amenaces a la seva seguretat incrementant i/o adaptant, entre d'altres coses, els seus aparells militars.

Aquest raonament, que segueix la tradició de Hobbes i Malthus, es pot trobar en nombroses publicacions i discursos relatius a l'impacte del medi ambient en la seguretat. En un text, que segueix sent paradigmàtic d'aquest enfocament, l'influent analista Robert D. Kaplan (2000) argumenta a «La anarquía que viene», que el medi ambient és la qüestió de seguretat número u del segle XXI. Segons l'autor, fenòmens com l'augment demogràfic, la desforestació, l'erosió del sol, la propagació de malalties, la contaminació de l'aigua i l'augment del nivell del mar, tindran un impacte estratègic central en desestabilitzar regions senceres com Bangladesh, el delta del Nil o el Golf de Guinea. En una línia similar, l'actual estratègia de seguretat nacional del Govern d'Espanya afirma que:

Existe una creciente relación de los efectos del cambio climático con la competencia por el acceso a los recursos, sobre todo el agua, los movimientos migratorios forzosos y la aparición de vectores que favorecen la propagación de enfermedades. Estos factores tienen un impacto especialmente intenso en regiones como África y en el área Asia-Pacífico, y a veces funcionan como causas estructurales de conflictos armados (Presidencia del Gobierno, 2017: 77).

En resum, un enfocament des de la seguretat nacional clàssica reproduceix una visió del món dividit entre estats que busquen protegir-se d'amenaces externes, ja sigui una naturalesa que s'ha de domesticar per mitjà de la tecnologia, o bé de focus d'inestabilitat i tensió situats en estats vulnerables; per tant, és necessari incrementar les capacitats militars per poder fer front a aquests nous conflictes (o, reprenent l'expressió de Kaplan, «l'anarquia que ve»).

No obstant això, malgrat la plausibilitat aparent d'aquests arguments, es basen en una sèrie de supòsits que val la pena examinar. En primer lloc, des d'aquesta perspectiva la seguretat de les persones és únicament important en la mesura en què pot generar inestabilitat regional i conduir a estats fallits, però no la seva vulnerabilitat als canvis ecològics, en tant que individus. En segon lloc, tot i que aquesta tesi es presenti, habitualment, com un fet incontestable (especialment en el cas del canvi climàtic), la relació de causalitat que s'estableix entre variacions mediambientals i conflictes no està, ni molt menys, demostrada. Per una banda, des d'un punt de vista empíric no hi ha consens científic sobre si transformacions com el canvi climàtic condueixen a un augment de la conflictivitat (Deudney, 1990; Homer-Dixon, 1999; Buhaug, 2010; Buhaug et al., 2013; Bernauer et al., 2014). Per altra banda (i aquesta és la tercera crítica), si la hipòtesi dels conflictes mediambientals sembla tan atractiva, és perquè simplifica les causes de la violència a una única variable, al mateix temps que obvia els factors econòmics i polítics; d'aquesta manera naturalitza i presenta com inevitables els conflictes armats, ja que aquests dependrien de variacions en l'entorn natural (Dalby, 2002; Livingstone, 2015). Tanmateix, com l'àmplia literatura en ecologia política demostra, els conflictes vinculats al medi ambient tenen molt més a veure amb condicionants relatius a l'accés i distribució de recursos com, per exemple, l'apropiació de recursos per part de minories o la transformació de superfícies agrícoles en àrees de monocultiu dedicades a l'exportació. Presentar els canvis mediambientals com la principal causa d'inestabilitat i conflictes només serveix per ignorar, i per tant reproduir, les relacions socials, polítiques i econòmiques a escala local o mundial que sí condueixen a la pobresa, l'explotació i la violència.

A més a més, aquesta lectura de les crisis ecològiques com a fenòmens externs quasi-naturals, el risc principal de les quals és amenaçar l'estabilitat de l'estat, serveix per legitimar, encara més, l'ús de la força militar com instrument principal per fer-hi front. No obstant això, hi ha raons de pes per dubtar si un increment de la militarització és una eina apropiada per tractar els reptes mediambientals. Per altra banda, existeixen nombrosos casos històrics on l'ús de la força ha resultat en la destrucció d'hàbitats necessaris per a la vida humana, ja sigui intencionadament como documenta Yves Lacoste (1976) en la seva clàssica obra sobre la Guerra del Vietnam, o de forma col·lateral. Per altra banda, el manteniment de la indústria militar i els exèrcits requereixen un elevat consum de recursos que contribueix encara més a la degradació del medi ambient.

Finalment, un altre element problemàtic és l'ús del discurs de la seguretat nacional per tractar una sèrie de problemes que no tenen res essencialment «nacional». Enfocar els reptes ecològics des d'aquesta perspectiva només contribueix a activar una retòrica nacionalista basada en la dicotomia ells/nosaltres que dificulta la cooperació internacional necessària per trobar solucions col·lectives a problemes compartits. Com apunta Deudney (1990), les causes de la degradació mediambiental sovint no es troben en «ells» sinó en «nosaltres».

La vulnerabilitat davant els canvis ecològics: un enfocament des de la seguretat humana

Davant la perspectiva que veu el medi ambient com una amenaça a la seguretat nacional, un enfocament des de la seguretat humana proposa ampliar el focus per visualitzar els factors socials vinculats a la degradació del medi ambient i posar les persones al centre de les preocupacions.

El primer pas és superar la dicotomia Cultura/Natura, tan arrelada en el pensament modern occidental, i que estructura moltes de les polítiques relatives al medi ambient, incloent les de seguretat. La visió de la Natura com una entitat independent de l'ésser humà, autònoma i pre-política, està darrere de l'enfocament clàssic a la seguretat, segons el qual els estats han de protegir-se d'una Natura incontrolable per mitjans militars si és necessari. No obstant això, allò que en realitat anomenem «natura» o «medi ambient» no és res més que el resultat d'un sistema de relacions ecològiques condicionades per factors culturals, econòmics i polítics (Descola, 2001). L'exemple més evident és el canvi climàtic, causat en un «90% de probabilitat» per l'activitat humana segons el Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic (IPCC, per les seves sigles en anglès). La noció d'Antropocè, que designa l'època geològica actual on el principal factor de canvi en els ecosistemes és l'ésser humà, no fa més que problematitzar aquesta distinció. Però fins i tot allò que sovint anomenem «desastres naturals», com per exemple terratrèmols o huracans, tenen poc de natural quan veiem que el seu impacte varia en funció del nivell socio-econòmic o del color de pell de les persones. L'ésser humà no existeix en oposició a un «medi ambient» que l'envolta, sinó que forma part d'ell.

A partir d'aquí, la qüestió no és tant com protegir-nos militarment d'una natura disruptiva i amenaçant, sinó quin tipus de relacions ecològiques esta-

blim que siguin sostenibles i minimitzin la vulnerabilitat de les persones als canvis mediambientals. Més concretament, un enfocament des de la seguretat humana implica un canvi en quatre dimensions:

- a) El referent de la seguretat es desplaça cap «avall», posant la vulnerabilitat de les persones, en tant que individus que depenen d'ecosistemes específics, al centre.
- b) Un desplaçament cap «amunt»: la sostenibilitat d'un ecosistema planetari i/o regional que supera les fronteres de l'estat-nació emergeix com una prioritat.
- c) Una ampliació «lateral»: sense restar importància a les amenaces militars, els reptes de la seguretat s'amplien als factors econòmics, culturals i polítics que posen en risc la sostenibilitat de les diferents formes de vida humana i no-humana.
- d) Finalment, els responsables de garantir aquesta seguretat s'estenen més enllà dels organismes de defensa de l'àmbit nacional, per incloure institucions internacionals, regionals i locals, així com entitats no estatals.

Agafem l'exemple de la desforestació per il·lustrar millor aquest enfocament. Des d'aquesta perspectiva, els subjectes amenaçats són les persones que depenen dels recursos del bosc per viure, ja sigui com espai on resideixen o per la seva biodiversitat. L'«amenança» no és tant la inestabilitat i la violència que eventualment puguin causar aquestes persones empobrides, sinó la desforestació en si mateixa, ja que destrueix les relacions ecològiques que sustentaven la seva forma de vida. Una política de seguretat humana no espera la violència i el conflicte com a fenòmens naturals, sinó que actua sobre les causes de la inseguretat: quina és l'economia política que permet la desforestació? On va la fusta? Qui es beneficia d'aquesta explotació i qui surt perjudicat? Quines polítiques de cooperació, econòmiques, comercials i de planificació, podem utilitzar per reduir la vulnerabilitat de les persones i assegurar un ús sostenible i equitatiu dels recursos naturals?

Aquest enfocament es desmarca de la cartografia de la seguretat nacional clàssica, basada en un món dividit entre estats tancats que cerquen protegir-se dels focus d'inestabilitat i violència per mitjans militars si és necessari. Ans al contrari, situant la degradació ambiental en el seu context social més ampli, es visibilitzen les relacions mundials, regionals i locals que contribueixen a augmentar la vulnerabilitat de les persones davant les crisis ecològiques, i tractant-ne directament les causes.

Conclusions

Com hem vist, no hi ha una única manera d'abordar els problemes de seguretat derivats de la degradació del medi ambient. A més a més, cadascuna d'elles té importants conseqüències pràctiques, ja que ofereixen respostes diferents a les preguntes fonamentals de les polítiques de seguretat: què/a qui s'ha d'assegurar? Davant de què? A través de quins mitjans? En aquest capítol hem argumentat que un enfocament basat en la seguretat humana és més adequat per garantir la vulnerabilitat de les persones davant els canvis ecològics per mitjà d'instruments no militars. La premissa bàsica d'aquesta perspectiva és que allò que sovint es presenta com una catàstrofe ecològica no és més que una relació problemàtica amb el món on vivim. D'aquí es desprèn que una política de seguretat responsable no pot basar-se en la contenció militar de la inestabilitat sorgida de la degradació mediambiental, sinó en fomentar un tipus de relacions socio-ecològiques que siguin sostenibles i equitatives a llarg termini.

A partir d'aquest enfocament apareix un nou mapa de la seguretat mediambiental, on els objectius de les polítiques públiques se situen en aquelles zones on la vulnerabilitat de les persones augmenta i la sostenibilitat de les seves formes de vida es veu amenaçada per la degradació de l'entorn natural on viuen. A més a més, aquestes polítiques no són de caràcter militar, sinó que existeixen múltiples tecles per tocar i actuar sobre les causes de les crisis ecològiques, com per exemple reduir les emissions de gasos contaminants, frenar la desforestació i fomentar un ús sostenible dels boscos i selves, donar suport a sistemes agrícoles que distribueixin els beneficis entre la població local i redueixin la seva vulnerabilitat als canvis ecològics, evitar la destrucció d'ecosistemes rics en biodiversitat, etc.

La seguretat no és un afer limitat a les relacions entre éssers humans, sinó que inclou també els vincles que establim amb elements no-humans com els rius, els animals, els boscos, els oceans, o l'aire que respirem. Només tenint en compte que totes les formes de vida, per més tecnològicament desenvolupades i industrialitzades que estiguin, depenen d'un ecosistema determinat, podem dissenyar polítiques de seguretat que abordin frontalment la vulnerabilitat de les persones i no reproduïxin les causes de la seva inseguretat.

Bibliografia

- Bernauer, T. et al. (2014): «One effect to rule them all? A comment on climate and conflict» *Climatic Change*. Vol. 127 (3-4), 391-397.
- Buhaug, H. (2010): «Climate not to blame for African civil wars» *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 107 (38), 16477 — 16482.
- Buhaug, H. Gleditsch, O. N. P. Theisen (2013): «Is climate change a driver of armed conflict?» *Climatic Change*. Vol. 117 (3), 613-625.
- Comisión mundial sobre medio ambiente y desarrollo (cMMad) (1987): *Nuestro futuro común*. Nueva York: Naciones Unidas. Disponible a: <https://undocs.org/es/A/42/427> [consultat el 10 de setembre de 2018].
- Dalby, S. (2002): *Environmental Security*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Descola, P. (2001): «Par-delà la nature et la culture» *Le Débat*. Vol. 114 (2), 86-101.
- Deudney, D. (1990): «The case against linking environmental degradation and national security» *Millenium — Journal of International Studies*. Vol. 19 (3), pp. 461-476.
- Homer-Dixon, T. (1999): *Environment, Scarcity, and Violence*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaplan, Robert D. (2000): *La anarquía que viene*. Madrid: Ediciones B.
- Lacoste, Y. (1976): *La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*. Paris: Ed. Maspero.
- Livingstone, D. (2015): «Stop saying climate change causes war», *Foreign Policy*, 4 de desembre. Disponible a: <https://foreignpolicy.com/2015/12/04/stop-saying-climate-change-causes-war-paris-cop-21-bernie-sanders/> [consultat el 12 de setembre de 2018]
- Presidencia del Gobierno (2017): *Estrategia de seguridad nacional*. Madrid: Presidencia del Gobierno. Disponible a: http://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf [consultat el 10 de setembre de 2018]

IV. Economia noviolenta

Jorge Guardiola i Jordi Calvo Rufanges¹

La dimensió econòmica és un dels elements clau de les polítiques de qualsevol govern i administració pública. Depenent de la política econòmica, hi haurà un determinat impacte en la vida de les persones, la naturalesa i en les relacions internacionals. En aquest capítol ens preguntem sobre els principals tipus d'Economia que han estat identificats des de la recerca per a la pau. Sent coneixedors de l'Economia de Defensa com aquella branca de la ciència econòmica que es troba «en la intersecció entre l'economia i les relacions internacionals i presta atenció tant a les anomenades estratègies de dissuasió com a l'assignació dels escassos recursos d'una economia determinada als aspectes militars» (Calvo Rufanges, 2015:136) i de la denominada *peace economics*, que afegeix a l'anterior elements lligats al manteniment de la pau, no exclusivament des d'un paradigma pacifista o noviolent. Ens aventurem a identificar una economia que abasti tots els aspectes que des d'una anàlisi de Cultura de Pau puguin tenir efectes en la construcció d'un món en pau o, per contra, possibilitar la violència.

---

1. Jorge Guardiola és Professor Titular del Departament d'Economia Aplicada i membre de l'Institut de la Pau i els Conflictes de la Universitat de Granada. El seu interès d'investigació se centra en les interaccions entre el desenvolupament sostenible, felicitat i no violència. És autor del voltant de 30 articles científics i capítols de llibres. Té experiència a terreny en qüestions de desenvolupament, principalment a Guatemala i Mèxic.

Jordi Calvo Rufanges és doctor en pau, conflictes i desenvolupament, economista i investigador sobre pau, seguretat, desarmament i economia per la pau. És coordinador i investigador del Centre Delàs i professor de relacions internacionals, conflictes armats i economia (UJI, URL, UOC). Membre de la Universitat Internacional per la Pau, vicepresident del International Peace Bureau i coordinador de la campanya global sobre la despesa militar (GCOMS), consultor de l'Osservatorio Banche e Assicurazioni (Fiés Banca Ètica); coordinador de recerca en Pau i Conflictes de Globalcodes (URL) i coordinador del Màster en estudis de Pau i Conflictes (URL).

Per això, en aquest capítol exposem el concepte d'Economia noviolenta, com a una proposta original en la qual analitzem l'economia i les decisions polítiques que aquesta implica, des d'un punt de vista pacifista. Pretenem realitzar una lectura de la realitat des del marc de la cultura de pau. Per això, el nostre objectiu és identificar les violències de l'economia i treballar per a la seva reducció o eliminació, de tal forma que es generin les condicions necessàries per a la pau. L'Economia noviolenta, que també es podria denominar Economia pacifista, ja que irremeiablement suposa un treball actiu per la pau i incorpora una clara dosi d'activisme pacifista, imprescindible per a qüestionar i transformar el model econòmic actual que, com demostrarem a continuació, és per sí mateix el generador de tot tipus de violències. El caràcter transformador de la nostra proposta d'Economia noviolenta s'influència, de manera natural i conscient, de les economies que des del pensament crític i els moviments socials ja són una realitat teòrica i en molts casos pràctica. Ens referim especialment a l'economia feminista i l'economia ecologista, que pretenem completar, seguint la lògica dels nous moviments socials del 68 (ecologista, feminista i pacifista), i la seva influència en la política d'avui en dia amb l'Economia noviolenta.

En conseqüència, el capítol es divideix en dos apartats principals. En el primer, exposem com es manifesta la violència en l'Economia. En el segon, tractem el concepte de noviolència, exposem el canvi o transició necessari per passar d'una Economia violenta a una de noviolenta, i finalment, abordem la definició d'Economia noviolenta.

La violència en l'economia

La violència es manifesta de moltes i diverses formes en la nostra vida quotidiana, mitjançant agressions físiques, verbals o d'un altre tipus, realitzades per persones o grups de persones contra altres persones, béns materials o contra la naturalesa. No obstant, hi ha moltes altres violències que passen desapercebudes, com aquelles que identifiquem com a característiques, certament no desitjables però existents en la nostra cultura, sistema i forma de vida. Ens referim a les violències conseqüència d'un determinat sistema polític, econòmic o de normes socials, que generen desigualtat, opressió, marginalitat i exclusió de la societat.

El matemàtic Johan Galtung, fundador dels estudis científics sobre la pau, argumenta que existeixen tres tipus de violència: cultural, estructural i directa

(Galtung, 2004). Les violències culturals i estructurals són les menys òbvies o visibles. La violència directa és la més visible. En ocasions es vessa sang, i d'una manera o una altra, ve causada per la violència cultural i estructural.

La violència directa es refereix a comportaments de violència física contra la naturalesa (i.g. danys contra la biodiversitat, contaminació d'espais naturals), contra les persones (i.g. violacions, assassinats, robatoris, agressions sexuals, violència verbal i/o psicològica) i contra la col·lectivitat (i.g. danys materials contra edificis, infraestructures). Una altra forma de violència directa són els desastres naturals derivats del canvi climàtic, problema ambiental generat en gran part per l'ús de combustibles fòssils en els processos productius.

La violència cultural és una violència simbòlica i intangible, present en aspectes de la cultura com l'art, la religió o la ideologia, que legitima la violència estructural i directa. Un component molt important de la violència cultural és la tolerància i la legitimació de la violència; és a dir, presentar la violència com un fet quotidià. Aquesta legitimació està present en la violència de gènere, en el racisme, o en l'acceptació de la misèria com un fet habitual. Un exemple, que no per antic està menys d'actualitat, és el que va legitimar en la conquesta d'Amèrica tanta violència cap als indígenes d'aquest continent, considerant-los com a éssers inferiors «freturosos d'ànima». Avui dia, molta de la violència que suporten algunes comunitats rurals, persones migrades, o ciutadans de països en etern conflicte armat el qual se sustenta perquè aquells que l'exerceixen els perceben com a bàrbars o subdesenvolupats (Galeano, 2009).

D'altra banda, la violència estructural es refereix a les estructures polítiques, econòmiques i socials existents en un moment donat que generen per si mateixes les condicions necessàries per al desenvolupament de les violències. La violència estructural és a vegades invisible i subtil, però se li posa cara per mitjà de les xifres i estadístiques de fam, explotació i marginació social.

El capitalisme i els intents de crear societats comunistes, com a sistemes de distribució de béns i serveis, han fracassat o estan fracassant a l'hora de permetre a totes les persones satisfer les seves necessitats, i atemptar contra altres formes de vida. En el moment en què una persona no satisfà les seves necessitats, qualsevol sistema econòmic fracassa des d'un punt de vista pacifista. En el comerç i els tractats comercials hi ha, també, violència estructural, doncs els governs sovint signen tractats que van en contra de les persones i la naturalesa, per tal d'afavorir grups econòmics de poder, amb la promesa de

major creació d'ocupació però amb danys econòmics i socials cap a la salut i cap a les persones més desfavorides, en moltes ocasions. Un exemple recurrent de violència estructural és la despesa militar, ja que té un doble efecte: 1) La seva despesa permet que es fomenti la violència directa (ús d'armes) i 2) La seva despesa evita que es malbaratin recursos en partides més importants (com la sanitat i l'educació) pel que contribueix al mal comú, i així doncs, genera, per tant, un cost d'oportunitat significatiu.

En relació a aquest aspecte, cal esmentar que la guerra és probablement l'exemple de violència més complex de tots els existents. A la guerra es donen totes les violències: violència directa amb les morts de persones civils i militars; violència cultural amb els discursos d'exaltació de la violència armada, del fet militar, de la deshumanització de l'enemic, de l'ús de la identitat nacional i el patriotisme per legitimar l'eliminació de l'altre; i violència estructural, amb tots aquells elements que són necessaris per preparar la guerra, com ho són la conformació dels exèrcits, així com la producció armamentista que aquests precisen. És en aquest àmbit en el qual es desenvolupa l'Economia de Defensa a la qual ens hem referit anteriorment.

D'altra banda, en relació amb l'Economia de Guerra o dinàmiques econòmiques que es donen en contextos de conflicte armat, podem afirmar que aquestes tenen multitud de causes; hi ha moltes de les guerres en la història en les quals una causa destacada de la participació d'un país es relaciona amb el motiu econòmic d'enriquir-se a costa d'un altre grup social o país. En Economia es parla de la paradoxa de l'abundància o la maledicció dels recursos naturals, que afirma que els països amb major dotació de recursos naturals tenen menors taxes de creixement i desenvolupament econòmic que aquells als quals la naturalesa no els va donar aquestes dotacions. Una de les causes d'aquest subdesenvolupament econòmic és l'existència de conflictes interns en les societats que ostenten aquests recursos, i externs des de les societats que volen dominar-los. Un exemple conegut és el del conflicte a l'est de República Democràtica del Congo, on s'ha desenvolupat una Economia de Guerra al voltant d'un cobejat mineral, el coltan, indispensable per a la producció de telèfons mòbils, ordinadors i «tablets».

Alguns exemples de la legitimació de la violència estructural de l'economia es troben en les següents frases, molt relacionades amb aquesta disciplina: «El capitalisme té molts problemes, però és el millor sistema que coneixem»; com si la humanitat no tingués suficient capacitat i imaginació de buscar alternatives productives i distributives que solucionessin problemes com la

fam i el canvi climàtic. Un altre paradigma, molt comú en la crisi econòmica que va esclatar al 2008, és el següent: «Hem viscut per sobre de les nostres possibilitats i per tant ara hem de pagar els costos de la crisi». Amb aquesta frase s'emmaskaren els veritables culpables de les crisis, i es socialitzen els costos per mitjà de retallades econòmiques i socials. Sobre la violència directa i estructural que ambdues afirmacions han legitimat, es poden trobar infinitat d'exemples conseqüència de les decisions econòmiques relacionades amb les polítiques d'austeritat. En el cas de la crisi econòmica de 2008, podem citar l'augment de la desigualtat i la pobresa, els desnonaments, i la llei «mordassa» que retalla les llibertats socials i individuals. (veure, per exemple, Guardiola i Guillen-Royo, 2015; Guardiola, Picazo-Tadeo, i Rojas, 2015; Guillen-Royo, Guardiola, i Garcia-Quero, 2017).

Però la violència en l'economia es manifesta també en el comportament econòmic de productors i consumidors d'un sistema econòmic determinat. El capitalisme és a partir dels anys noranta del segle XX quan té via lliure i s'estén a escala planetària (Oliveres, 2005). Des de llavors la denominació del sistema econòmic és la de globalització capitalista neoliberal, que si bé no és l'únic sistema econòmic mundial, sí és l'hegemònic. Un sistema basat en la maximització dels beneficis, caracteritzat per la dominació de les empreses transnacionals, la meta de les quals és, efectivament, l'acumulació de beneficis, per les quals els valors de mercat són més importants que els humans (George, 2004). D'aquesta manera, els indicadors que mostren algunes de les violències que genera la globalització, reflecteixen que el 20% més ric de la població mundial consumeix el 86% de la producció mundial, mentre el 20% més pobre l'1,3%; que el patrimoni de les tres majors fortunes equival al Producte Interior Brut dels 48 estats més empobrits; que les 200 persones més riques del planeta acumulen la mateixa riquesa que el 41% de la població mundial, que 1.200 milions de persones viuen en la pobresa extrema (amb menys d'un dòlar diari), i que són més de 3.000 milions els qui viuen amb menys de dos dòlars al dia, finalment 60.000 persones moren de gana cada dia (Calvo Rufanges, 2011, basat en Taibo, 2009 i Oliveres, 2010).

Com veiem, el sistema econòmic actual genera, promou i accepta violències de tot tipus. Seguint l'esquema de la Cultura de Pau proposat anteriorment, l'economia capitalista neoliberal genera violència directa en els milers de morts dels qui queden exclosos de l'economia globalitzada, produeix violència cultural mentre normalitzem les desigualtats econòmiques, provoca l'explotació laboral o l'espoliació de recursos naturals, i desenvolupa

violència estructural des del moment que l'activitat empresarial privilegia les aportacions de capital a les de treball, o provocant que en la política econòmica s'afavoreixi a les grans empreses transnacionals en detriment de la producció local.

La noviolència en l'economia

La definició de la noviolència ha estat construïda des del segle XIX fins als nostres dies per diversos autors amb enfocaments complementaris. Des de la inspiradora obra sobre la desobediència civil a l'estat de Thoreau de 1849, passant pel pacifisme de Tolstoi (Castañar, 2014) que plantejava no cooperar amb la violència de l'estat, les influents aportacions teòriques i pràctiques de Mahatma Gandhi, o obres que sense cap dubte beuen dels anteriors autors, i que van marcar l'inici d'un ampli desenvolupament teòric de la noviolència com el plantejament de la noviolència holística, inspirada en el *Satyagraha* i el *Ahimsa* de Gandhi, desenvolupada per Richard Gregg (1935). La noviolència holística es refereix a tots els aspectes de la persona i de la societat, incorporant d'aquesta manera, la necessitat de qüestionar el model econòmic i les violències que aquest genera. De fet, Gandhi així ho va fer per mitjà de les seves propostes, que qüestionaven l'ordre econòmic colonial de l'imperi britànic sobre el poble indi, amb la cèlebre Marxa de la Sal o el boicot a la importació de productes tèxtils britànics, proposant alternatives econòmiques locals i auto-sostenibles. La noviolència planteja la necessitat de mantenir també a l'economia coherència entre les finalitats i els mitjans.

Així, partint de les anteriors conceptualitzacions de la noviolència i de les seves relacions amb la transformació del sistema polític, econòmic i social, ens aproximarem a la relació de la noviolència amb l'economia, mitjançant l'obra de Mario López Martínez (2017), qui afirma que la noviolència no consisteix tan sols en la negació de la violència, sinó principalment en la cerca d'alternatives per a transcendir els conflictes, de tal forma que hi hagi més llibertat i benestar per a les persones que participen en el conflicte. La noviolència és un mitjà i un fi en si mateix, i implica una sèrie de pràctiques morals que es tradueixen en accions que tracten d'alliberar les persones (no només als oprimits, sinó també als opressors) de la violència cultural, estructural i directa. A més, afegeix aquest autor, el camí de la noviolència implica, en ocasions, resistir i fer ús de la desobediència civil, amb la finalitat de no

cooperar amb allò que es considera injust o inacceptable des d'un punt de vista moral.

D'aquesta manera, López distingeix quatre principis de la noviolència:

- No matar: preservar la vida, defensar-la i respectar-la, no només la vida humana sinó també l'animal i la vegetal.
- Cerca de la veritat: que permeti posar llum en els conflictes i en la seva resolució.
- Diàleg i escolta activa: per tal de mantenir el contacte amb l'altra part i evitar que es deshumanitzi la relació.
- Pensar de manera alternativa i creativa: prenent consciència que altres models i altres paradigmes de la realitat, que aportin benestar i llibertat a les persones són possibles i necessaris.

Per tant, relacionant els quatre principis de la noviolència de López, és necessària una perspectiva en l'Economia que compti amb una veritat que permeti resoldre conflictes, es mostri activa en l'escolta, i s'enriqueixi d'idees i alternatives. En aquest sentit, és necessari reivindicar de nou l'economia com un mitjà, i no com a una fi. Un mitjà que estigui al servei de les persones i el medi ambient (la satisfacció de necessitats humanes i el respecte a la vida, present i futura); ja que no es va crear la vida per emmotllar-se a l'economia, sinó que es va crear l'economia per emmotllar-se a la vida. És necessari per tant que es produeixi una transformació i es canviïn les finalitats i els mitjans, tal com proposa la figura 1.

Figura 1
Una economia que estigui al servei de la vida
i no la vida al servei de l'economia

	Mitjans	Finalitats
Paradigma capitalista	Recursos humans Recursos naturals	Empreses: Maximitzar benefici Persones: Guanyar diners o poder
Nou paradigma noviolent	Sostenibilitat econòmica	Necessitats humanes Respecte a la naturalesa

Font: Elaboració pròpia

En una Economia noviolenta, les persones han de poder satisfer les seves necessitats i viure en harmonia. El paradigma capitalista, des del moment en què prioritza la fi de maximitzar el benefici econòmic, ho interpreta a l'inrevés, deshumanitzant a les persones i desnaturalitzant el medi ambient, per la qual cosa es converteix en un model econòmic que és per si mateix

violent. L'estructura econòmica capitalista reflecteix una jerarquia de valors: «el capital domina el treball; les coses acumulades, allò que està mort, té més valor que el treball, els poders humans, allò que està viu» (Fromm, 2003: 108). El capitalisme ha produït un ésser humà «alienat de si mateix, dels seus semblants i de la naturalesa» (Fromm, 2003: 110), que s'ha transformat en un article, les forces del qual i poders humans són una possible inversió que ha de produir-li el màxim benefici possible al mercat. En aquest marc, «la vida manca de finalitat, excepte la de seguir endavant, de principis, excepte el de l'intercanvi equitatiu, de satisfacció, excepte la de consumir» (Fromm, 2003: 132).

En aquest context, es fa necessari un canvi en l'Economia. Si bé la descripció d'allò que cal canviar és simple, realitzar el canvi és complicat. Reconèixer que les persones no són recursos humans, i la naturalesa no és un recurs natural, implica usar un canvi de llenguatge, però a més una descolonització de les idees. És necessari, per tant, crear nous pensaments, nous actes i subtilment començar a generar noves emocions que concordin amb el nou paradigma, que es presenta molt més sa, no solament per a la societat sinó també per a les persones. En una frase que s'atribueix a Gandhi, hem de ser el canvi que volem veure al món; i aquest canvi ha de començar per un/a mateix/a d'acord amb les possibilitats de cadascú. De tal forma, és necessari invertir en valors com l'empatia, la solidaritat, el respecte, l'amor, la cooperació i la fraternitat i reduir el pes en l'economia de anti-valors com l'egoisme, la cobdícia, la competència i l'opressió d'un model econòmic que en terminologia freiriana genera dominadors i dominats, patrons i treballadors, amos i esclaus, opressors i oprimits (Freire, 1980). Aquests anti-valors es relacionarien amb les violències identificades en l'economia capitalista i neoliberal hegemònica.

L'Economia noviolenta: Definició

Una Economia noviolenta és una economia en la qual les persones, les empreses i els estats produeixen i distribueixen suficients béns i serveis a partir de l'escassetat de la naturalesa, per a satisfer les necessitats de totes les persones sense comprometre les necessitats de les generacions futures i respectant la resta dels éssers vius i el medi ambient i, en conseqüència, sense fer ús de la violència en cap de les seves manifestacions.

Aquesta definició d'Economia noviolenta no s'allunya gaire de la definició estàndard d'economia: la ciència que s'encarrega d'administrar uns recursos escassos per tal de satisfer les necessitats de les persones. No obstant això, en la nostra definició d'Economia noviolenta, destaquem:

- Que totes les persones satisfacin les seves necessitats, sense que hi hagin situacions d'abús de poder, opressió i explotació. Per exemple, evitant que una persona satisfaci les seves necessitats malgrat les d'una altra persona. Determinats tipus de violència impedeixen la satisfacció de determinats tipus de necessitats.
- Les persones que encara no han nascut tenen el dret de gaudir del medi ambient, per la qual cosa no podem deixar-los com a llegat un planeta destrossat i contaminat.
- La importància de la sostenibilitat i el respecte a la vida humana, la de la resta d'animals i la vegetal.

El concepte d'Economia noviolenta implica de manera necessària un plantejament netament crític amb el capitalisme, no només pel que fa a la seva fase de globalització neoliberal, que ha generat infinitat de violències, totes elles accentuades a partir de la crisi econòmica de 2008, sinó que també qüestiona l'essència mateixa del capitalisme. L'Economia noviolenta precisa de models empresarials que no es basin en el rendiment del capital i en la maximització de beneficis, ja que aquests generen les condicions estructurals que faciliten un comportament dels agents econòmics basat en la competitivitat, l'explotació i l'espoliació de recursos. D'aquesta manera l'Economia noviolenta recull els preceptes de l'Economia Social i Solidària² i la seva aposta per l'economia cooperativista com a model que genera les condicions per combatre la violència estructural en les organitzacions empresarials.

Per poder fer realitat el contingut d'aquesta definició, el paper de les cures, l'amor i el respecte als altres és essencial. En aquest sentit, el diàleg amb disciplines en Economia que segueixen un camí similar indispensable. Les disciplines més destacades en aquest sentit serien, en primer lloc, l'Economia Feminista, doncs proposa una reinterpretació dels paradigmes econòmics perquè es posi la vida per sobre de les coses, i que es reconeguin i es visibilitzin els treballs de cures, essencials per al manteniment de la vida (Carrasco, 2001; Pérez Orozco, 2014). En segon lloc, la preocupació per la vida i la sostenibi-

---

2. Aquest canvi de paradigma té una inspiració directe en l'Economia Social i Solidària. Més informació a http://www.economiasolidaria.org/files/ecosol_dic_ed.pdf

litat de l'Economia ecològica, és essencial en una perspectiva noviolenta. Les alternatives ideològiques que alimenten aquestes disciplines, com el Eco-Feminisme (Herrero, 2012) o el Decreixement (Taibo, 2009) són també puntals per a la interpretació noviolenta de l'Economia.

Bibliografia

- Calvo Rufanges, Jordi (2011): *Globalizacion capitalista Neoliberal y movimientos antisistémicos*, Cuadernos Deusto de Derechos Humanos, Bilbao, Universidad de Deusto.
- (2015) «Economía de defensa». En: Calvo Rufanges, J. i Pozo Marin, A. (Coords). *Diccionario de la paz, la guerra y el desarme*. Barcelona: Icaria.
- Carrasco, C. (2001): «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?», *Mientras tanto*, (82), 43-70.
- Castañar Pérez, Jesús (2014): *Teoría e historia de la revolución noviolenta*, Barcelona, Virus.
- Freire, Paulo (1980): *Pedagogía del oprimido*, Madrid, Siglo veintiuno de España.
- Fromm, Erich (2003): *El arte de amar*, Barcelona, Paidós Contextos 90.
- Galeano, Eduardo (2009): *Las venas abiertas de América Latina*. Siglo XXI.
- Galtung, J. (2004): Violence, war, and their impact: On visible and invisible effects of violence. In *Polylog: Forum for Intercultural Philosophy*, Vol. 5, 6.
- George, Susan (2004a): *Otro mundo es posible si...*, Barcelona, Icaria.
- Gregg, Richard (1935): *The Power Of Nonviolence*. Greenleaf books, Canton, Maine.
- Guardiola, J. i M. Guillen-Royo (2015): «Income, Unemployment, Higher Education and Wellbeing in Times of Economic Crisis: Evidence from Granada (Spain)», *Social Indicators Research*, 120(2), 395-409. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0598-6>.
- Guardiola, J., A. Picazo-Tadeo i M. Rojas (2015): «Economic Crisis and Well-Being in Europe: Introduction», *Social Indicators Research*, 120(2), 319-322. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0594-x>

- Guillen-Royo, M., J. Guardiola y F. Garcia-Quero (2017): «Sustainable development in times of economic crisis: A needs-based illustration from Granada (Spain)», *Journal of Cleaner Production*, 150, 267-276. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.008>
- Herrero, Y. (2012): «Propuestas ecofeministas para un sistema cargado de deudas. *Revista de economía crítica*, (13).
- López Martínez, M. (2017): *Noviolencia o barbarie*. Dyckinson, Madrid.
- Muste, Abraham Johannes (1949): *Nonviolence in an aggressive world*.
- Oliveres, Arcadi (2005): *Contra el hambre y la guerra*, Barcelona, Angle Editorial.
- (2010): *Aturem la crisi. Les perversions d'un sistema que és possible canviar*, Barcelona, Angle Editorial.
- Pérez Orozco, A. (2014): «Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida. *España: Traficantes de sueños. Programme Paper*, nº3.
- Taibo, Carlos (2009): *En defensa del decrecimiento. Sobre capitalismo, crisis y barbarie*, Madrid, Catarata.

Aquesta investigació ha estat recolzada pel Ministeri espanyol d'Economia, Indústria i Competitivitat, l'Agència Estatal d'Investigació espanyola, i el Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER) (referència de projecte ECO2017-86822-R).

V. Polítiques feministes per a la pau

Blanca Camps-Febrer¹

L'any 2000 es va aprovar la Resolució 1325 del Consell de Seguretat de Nacions Unides, sobre «Dones, Pau i Seguretat». Va ser un pas important per visibilitzar la discriminació de les dones en els processos de pau, les diferents experiències de conflicte armat segons el gènere, i per tractar de traçar uns objectius inclusivament que permetessin un enfocament de la resolució de conflictes més durador i coherent amb les realitats. La resolució va ser fruit del treball i pressió de molts moviments feministes, pacifistes i de dones.

Després de dues dècades, ens trobem davant d'una situació encara dramàtica. La resolució i la posterior agenda de treball de Nacions Unides «no han servit per transformar el model de seguretat militaritzada» (ICIP 2016: 6). La violència basada en el gènere segueix invisibilitzada en la majoria de conflictes i societats, els estats segueixen la seva militarització a costa de la privacitat i la llibertat, la indústria de les armes augmenta el seu negoci, les empreses militars i de seguretat privada són cada dia més visibles. La pau sembla per a moltes un somni inabastable i, en definitiva, la seguretat és un bé escàs i tremendament desigual.

En aquest capítol presento breument algunes de les problemàtiques actuals sobre la pau i la seguretat, amb l'objectiu d'obrir el debat sobre possibles polítiques feministes per a la pau. No trobarà la lectora una llista de propostes tancada. Des de la meua perspectiva, les polítiques de pau han

---

1. Politòloga especialitzada en Relacions Internacionals. Ha treballat a diversos països del Nord d'Àfrica i l'Orient Pròxim amb xarxes i moviments socials i de drets humans. Actualment cursa els estudis de doctorat i investiga el paper del militarisme al Nord d'Àfrica i Orient Pròxim. És professora associada a la UAB i col·laboradora del Centre Delàs.

de ser comprensives i exigeixen una anàlisi crítica sobre el model polític i econòmic en què es basen. La meua perspectiva per a aquest capítol és feminista i descolonial, i no proposa merament «afegir dones i barrejar», com s'ha criticat d'algunes polítiques «de gènere» publicades a bombo i platerets. Les veritables polítiques per a la pau passen per desconstruir les estructures patriarcales, racistes, bel·licistes i d'explotació massiva dels recursos naturals.

En aquest article ens centrarem especialment en 3 eixos de reflexió:

- Guerra i militarització
- Mobilitat (migracions)
- Model econòmic

Aportar noves mirades

Parlar de pau i seguretat des de perspectives feministes suposa en primer lloc reflexionar sobre un conjunt de conceptes que potser donem per suposats, però la càrrega de significat dels quals pot variar segons la nostra aproximació a la realitat que pretenem transformar. Així, hem de reflexionar sobre allò que genera inseguretat, violència, sobre conflicte i conflicte armat. Visibilitzar el «privilegi patriarcal» suposa entendre la continuïtat entre guerra i no guerra en el cos de les dones, però també el vincle entre patriarcat i altres formes d'autoritarisme i de desigualtat (Jenkins i Reardon, 2007: 211).

Així, en abordar la seguretat ens hem de preguntar: de quina seguretat parlem? Seguretat per a què, de qui o per a qui? A qui i què asseguren les polítiques de seguretat? (Blanchard, 2003: 1290). En altres paraules, quin és *l'objecte referent* que es pretén protegir? Qui té la capacitat de comunicar aquesta «seguretat» i de planificar les polítiques que s'han de dur a terme per a aquesta fi? Intentar respondre-hi és adonar-se de les asimetries de protecció i dels límits que s'atribueixen al concepte de seguretat per part d'aquelles que diuen defensar-la... Quan es desenvolupen polítiques de seguretat, però, sovint es realitza des de la perspectiva de les elits al poder, les que prenen les decisions i per tant es beneficien d'elles: seguretat en les fronteres, seguretat d'inversions, seguretat energètica. Entenem totes el mateix per «seguretat»? La seguretat tal com s'entén convencionalment sovint s'oposa a la llibertat, a la intimitat, o fins i tot a la seguretat d'altres col·lectius o geografies.

Les autores que han desenvolupat Teoria(es) Feminista(es) de Seguretat (TFS) han aconseguit problematitzar el concepte de seguretat, destapar

la seva ceguesa de gènere (gender-blindness) i visibilitzar les inseguretats existents i fins i tot a conseqüència de les pròpies polítiques de (in)seguretat.

Per Blanchard (2003: 1290), les TFS aporten quatre aspectes rellevants a la discussió:

- Qüestionen la suposada irrellevància de les dones i del gènere en les Relacions Internacionals
- Qüestionen la capacitat dels estats per protegir i garantir la seguretat de les dones (a partir d'estudis de cas, etc.)
- Qüestionen el vincle essencialitzador/biologista entre dones i pau
- Problematitzen al seu torn la idea que les TFS es dirigeixin tan sols a les dones i identifiquen la urgent necessitat d'integrar l'estudi de les masculinitats per entendre les qüestions de seguretat.

Investigadores i activistes feministes, queers o d'estudis crítics de masculinitats, han explorat i evidenciat com les estructures de gènere en cada context i temps contribueixen a legitimar i reforçar certs usos de la violència, així com a perpetuar la discriminació de les dones i d'aquelles persones que no se situen dins de l'acceptada definició d'heteronormativitat. Aquestes constatacions, que afecten profundament la racionalització de la guerra i de l'estat, no han estat integrades de manera comprensiva en les polítiques públiques, sinó sovint de manera ad hoc, creant comitès, grups, etc. que treballen de manera paral·lela i que, al cap i a la fi, participen sovint de manera marginal de l'orientació i les decisions de política exterior o de defensa.

Una mirada feminista a la (in)seguretat suposa un canvi de la idea estatocèntrica de la seguretat nacional que se centra principalment en la protecció de l'estat i l'ordre intern davant d'amenaques, principalment exteriors. En aquest sentit, això suposaria desplaçar la seguretat entesa comunament com a estatal, en la qual l'essencial és preservar la sobirania de fronteres i l'estabilitat interna, i analitzar el «grau en què el funcionament intern de l'estat reflecteix i porta a terme objectius socials i polítics feministes en la societat» (Cohn 2011: 582). En el debat sobre l'ampliació o restricció del concepte de «seguretat» ens situem en la perspectiva d'«ampliar», i més enllà del ja habitual concepte de «seguretat humana». Tot i la diversitat d'opinions dins dels estudis feministes, la nostra proposta s'acosta més a l'eco-feminisme, desplaçant no només l'estat, sinó també l'ésser humà com a objecte referent en la seguretat, per centrar-nos en l'ecosistema global, en la interdependència i en el fet relacional.

En aquest sentit, veiem necessari analitzar i entendre les conseqüències de la socialització d'homes i dones per a la continuació de la guerra i el milita-

risme i la violència. Només cal una mirada a les pel·lícules de guerra, als jocs, o fins i tot a la propaganda patriòtica d'enllistament en èpoques de conflicte armat per adonar-se de l'enorme paper que juguen els rols de gènere atribuïts socialment (l'home valent com a soldat, la dona a la qual cal protegir).

Desmilitaritzar les polítiques de seguretat

Quan parlem de polítiques feministes de seguretat sorgeixen sovint les propostes d'integrar més dones en tots els àmbits i nivells del sector de seguretat. Així, es promouen polítiques de captació de dones per ser policies, militars, etc. tot i conèixer la discriminació i abusos sexuals que pateixen aquelles dones o persones que no entren en els cànons a integrar-se en estructures tan heteropatriarcals com són les forces de seguretat. Així, tot i que algunes veus argumenten que en alguns casos més dones rebaixen la violència repressiva o agressiva dels cossos de seguretat (Caprioli, 2000), aquestes pràctiques no qüestionen l'essència última d'aquestes institucions que, al cap i a la fi, consisteixen en exercir la força per imposar un determinat ordre social.

Però si les forces de seguretat de l'estat integren més dones, què passa amb l'emergència de les empreses militars i de seguretat privada (EMSPs), contractades sovint per països occidentals per «pacificar», «protegir», preservar la seguretat i els interessos d'aquests països i les seves elits? Caldrà «feminitzar» també les EMSPs? O cal anar a l'arrel i preguntar-se per què es privatitzen cada vegada més els conflictes armats, els controls de fronteres, etc. i com afecta això a les poblacions de manera diferenciada a nivell de gènere?

La creació de polítiques de pau feministes passa, necessàriament, per l'estratègia de desmilitaritzar la seguretat. D'una banda, desmilitaritzar la seguretat suposa anar transformant el discurs d'allò que significa (in)seguretat, i amb ell, desenvolupar necessitats i recursos diferents als quals actualment associem amb ella. Desmilitaritzar la seguretat suposa també democratitzar i desmasculinitzar la presa de decisions i la gestió al voltant de les necessitats de protecció de les comunitats, atès que els àmbits de defensa i militars són els més masculinitzats de l'estat.² D'altra banda i paral·lelament, el discurs es

---

2. En el cas de l'Exèrcit espanyol, l'any 2015, només el 12,51% dels seus efectius eren dones. Veure Base de Dades sobre Gènere i Militarisme del Centre Delàs: <http://www.centredelas.org/ca/base-de-dades/genere-i-militarisme/genere-i-militarisme>

desmunta alliberant recursos que ara van destinats a promoure una seguretat militar. Això vol dir, en termes pràctics, replantejar les missions de defensa i els contractes de control i seguretat privada. Ampliar el concepte de seguretat, doncs, no vol dir militaritzar altres aspectes de les nostres vides sota el discurs de la (in)seguretat, com alguns pretenen amb el canvi climàtic, o amb la violència basada en el gènere. En definitiva, es tracta de deslligar el concepte de seguretat al militar, i aprofundir realment en polítiques que contribueixin al benestar i la protecció real de les comunitats. A escala local, això suposa aprofundir en polítiques d'habitatge, de comunitat,³ de cures, de creació d'espai públic inclusiu, obert i no consumista, etc.

Un exemple proper el trobem en les bombes venudes a l'Àrabia Saudita, que molt probablement seran utilitzades al Iemen.⁴ La legitimació de la seva venda en pro de la «seguretat laboral» de les drassanes de Navantia a Cadis genera, òbviament, la directa inseguretat de la població iemenita, quan en realitat allò que es busca és el benefici de les empreses d'armes espanyoles. Una política feminista de seguretat passa per assegurar la vida digna de la població a Cadis amb polítiques d'ocupació i reconversió d'indústries militars en projectes laborals i econòmics de pau.

Mobilitat, fronteres i polítiques migratòries

Una altra reflexió a tenir en compte a l'hora de desenvolupar polítiques feministes de seguretat és el model de mobilitat actual. Malgrat el desenvolupament del transport global i de les tecnologies de la comunicació, la mobilitat, la possibilitat de canvi, està sovint reservada a unes classes socials localitzades al centre global, i a les poblacions de la perifèria (i en les perifèries dels centres). Aquests processos migratoris comporten riscos molt diferents, també en funció del gènere.

Per això és fonamental reflexionar sobre polítiques migratòries que prenguin en consideració l'experiència de les dones i nenes migrants. Com s'ha estudiat en els últims anys, la majoria aclaparadora de persones que arriben a les fronteres europees són homes i nens. Per què? Existeixen múltiples factors

---

3. Veure les propostes dels feminismes comunitaris a Bádenas 2016-2017.

4. Font, T. (09/09/2018) «Un paso atrás. Robles venderá las bombas a Arabia Saudí», *Tribuna Abierta*, eldiario.es. En línia: https://www.eldiario.es/tribunaabierta/Robles-vendera-bombas-Arabia-Saudi_6_812678730.html

que poden explicar aquest desequilibri, començant pel context patriarcal en origen. En aquest sentit, una política orientada a la seguretat de les persones migrants ha de tenir en compte, també, les arrels i les raons de desigualtat que empenyen/permeten a uns i altres iniciar un procés migratori, i en definitiva moure's a la recerca d'una vida millor amb uns recursos i condicions de partida diferents per raó del gènere.

D'interès explícit si parlem de seguretat és que moltes de les dones i nenes que inicien un procés migratori acaben desapareixent, no arribant al seu destí, forçades a entrar en xarxes de tràfic global de prostitució o d'altres tipus d'esclavatge. Aquestes qüestions i el problema de les desaparicions de dones i nenes que inicien el seu procés migratori no es planteja sense un qüestionament de gènere sobre els processos migratoris i, per tant, sobre les polítiques que pretenen gestionar-los. D'altra banda, és també fonamental tenir en compte les persones transgènere i l'afegida inseguretat del seu procés migratori. En molts països, entre ells Espanya o els Estats Units d'Amèrica, les dones transgènere són tancades per homes, exposades a vexacions, violència i una total desprotecció.⁵

Una política feminista de pau, doncs, ha de tenir en compte el model econòmic que genera la promoció de les seves empreses a l'exterior, com veurem a l'apartat següent. La indústria minera i extractiva, sovint realitzada per grans multinacionals, per exemple, ha provocat un impacte socioeconòmic i ambiental al Sud Global amb grans conseqüències de desplaçament poblacional i empobriment de les comunitats. Deslligar aquestes actuacions i les seves conseqüències de les polítiques de seguretat òbviament exclou bona part de la població de la seva pròpia seguretat. En aquest sentit, una política feminista de migracions ha de considerar les causes fonamentals de la mobilitat de les persones i els diferents projectes de mobilitat que les construccions de gènere generen en unes i altres.

A més de la violència que les dones pateixen en el seu context d'origen o en el camí migratori, també s'ha de tenir en compte la violència i inseguretat que patiran en la societat a la qual arriben. Per això, cal recordar el cas de les treballadores de la maduixa a Huelva, un exemple de la «creació de la vulnerabilitat» pel qual es creen espais de vulneració exempts de les condi-

---

5. Veure el testimonio de Karla Avelar, fundadora de l'ONG salvadorenca Comcavis Trans, a <https://www.opencanada.org/features/women-and-girl-migrants-who-disappear-and-feminist-policies-could-save-them/>

cions mínimes per a dones contractades en origen específicament per les seves característiques de més probable explotació (vincles familiars als quals han d'atendre, possibles represàlies morals i socials si es rebel·len, etc.). La inseguretat i la violència que pateixen les persones migrants en tot el cicle migratori ha de formar part de les preocupacions de les polítiques feministes de seguretat.

Model econòmic: seguretat mediambiental, seguretat econòmica

En parlar de seguretat humana, algunes eco-feministes han expressat els seus dubtes i crítiques sobre l'eficàcia de situar l'humà en el centre, al capdamunt de la perspectiva. Amb això critiquen la concepció jeràrquica, de dominació i superioritat, que els éssers humans, des del patriarcat, construeixen enfront de la natura. Aquesta separació/diferenciació de l'ésser humà i la natura porta a la dominació, transformació, explotació i destrucció de la segona sense remordiments. Les eco-feministes advoquen doncs per recuperar els vincles emocionals i materials amb allò que sustenta la vida, relació tradicionalment atribuïda a la feminitat. Tal com indiquen Badenes et al.:

Si el feminisme es va adonar ben aviat que la naturalització de la dona era una eina per legitimar el patriarcat, l'eco-feminisme comprèn que l'alternativa no consisteix a desnaturalitzar la dona, sinó a «renaturalitzar» l'organització política, relacional, domèstica i econòmica a unes condicions de vida que no subordinin les dones ni la naturalesa (Badenes et al. 2016-2017: 21)

D'aquí que una política de seguretat per a les persones hagi també de ser coherent amb el model econòmic, energètic i mediambiental que promou, tant internament com en la seva política exterior i de promoció empresarial. Això passa per repensar el model econòmic i la seguretat que a llarg termini genera, per responsabilitzar les empreses transnacionals del seu impacte més enllà de les fronteres estatals i en tota la seva cadena de valor, però també per impulsar una sistema global que impedeixi el benefici empresarial a costa de les poblacions i ecosistemes més vulnerables.

Quant als conflictes armats i al militarisme, tenim en aquest llibre imprescindibles explicacions que analitzen el paper que les empreses d'armament, de

finançament, etc. juguen en la perpetuació de la inseguretat i de la violència armada. Altres empreses aparentment innocents, però, normalitzen l'ocupació il·legal de territoris obtinguts per la força, com són el cas de Palestina i del Sàhara Occidental, on empreses de tot tipus fan negoci espoliant recursos naturals, i afermant i normalitzant l'ocupació i la inseguretat de les poblacions indígenes.

Conclusions

L'octubre de 2014, la ministra d'Afers Exteriors sueca Margot Wallström va anunciar la seva intenció d'elaborar una Política Exterior Feminista, amb l'objectiu de promoure l'equitat de gènere i els drets humans. Després d'un procés participatiu amb diferents actors de la societat civil i el disseny d'un pla d'acció, un dels cops d'efecte de la nova política va ser l'enfrontament diplomàtic amb Aràbia Saudita per les seves polítiques de segregació i discriminació per raó de sexe. El govern suec ha seguit promocionant la seva política feminista, promocionant formacions per l'empoderament econòmic a dones a l'Iran o Aràbia Saudita. En el balanç general, però, la veritat és que a nivell estructural poques coses han canviat. La indústria militar a Suècia augmenta les seves exportacions i inclou entre els seus nous clients les Filipines i la «guerra antiterrorista» de Duterte, que ha provocat milers de víctimes de tortures, execucions extrajudicials i nombroses violacions de drets humans al país.

La política exterior feminista de Suècia té el mèrit d'haver obert un debat no només acadèmic o teòric, sinó basat en una experiència concreta, intencionada, d'exercir una política feminista amb objectiu de desenvolupar una «solidaritat global». Suècia desenvolupa programes de mediadores internacionals, es financen estudis sobre l'impacte de les masculinitats a República Democràtica del Congo i es promou una presència diplomàtica important en els espais d'avenç en polítiques d'equitat de gènere.⁶

El balanç d'aquests primers anys posa de manifest la dificultat de transformar el model liberal de dominació occidental sobre la resta del planeta. La política sueca, però, pot pecar d'ingènua en la seva pretensió demostrar que allò que «és bo per a les dones és bo per a tots», i en el vincle entre la

---

6. Veure <https://cpsa-acsp.ca/documents/conference/2017/Robinson.pdf>

seguretat de les dones i la seguretat dels estats. Un dels dilemes als quals s'enfronta una política feminista de seguretat per a la pau és que, malgrat que pretengui tenir una vocació comprensiva i global, aquesta sorgeix de l'interès o iniciativa d'un actor estatal. Per això resulta tan difícil passar de la teoria a la pràctica sense incórrer en contradiccions, hipocresies o eurocentrismes, com hem vist en el cas de Suècia. Si la iniciativa neix d'un estat, les pulsions per beneficiar els interessos d'estat i de les seves elits poden ser més forts que l'impacte real de les polítiques en els privilegis patriarcals que sustenten la violència i els conflictes armats a l'actualitat.

Per això és fonamental no només ampliar el concepte de seguretat, sinó també els actors que intervenen en la construcció d'un món i unes comunitats segures. La seguretat nacional, ja s'ha demostrat, és seguretat per a uns pocs, sovint a costa d'altres, dins i fora d'aquestes fronteres «nacionals». La seguretat global, que inclou la seguretat mediambiental, individual, comunitària, implica una visió transversal, horitzontal i vertical de totes aquelles intervencions que ens afecten, des d'allò global al que és local.

La participació i inclusió de diferents experiències vitals que facin visibles les estructures discriminatòries per raó de sexe, gènere o orientació sexual, són fonamentals per anar construint polítiques de pau realment comprensives i transformadores. En definitiva, d'allò que es tracta no és de construir noves polítiques de formació o empoderament a dones subalternes, ni d'incloure més dones o gais a les forces de seguretat per fer-les més amables, sinó de desemmascarar i desmuntar totes aquelles estructures que contribueixen a la guerra, la violència i la destrucció del nostre món global.

Bibliografia

- Badenes, L.; Serra, L., Castro, M. i Blanco, T. (2016-2017) *Dones, Feminismes Diversos i Drets Col·lectius*. Col·lecció Drets Col·lectius. Barcelona: CIEMEN.
- Blanchard, Eric M. 2003. «Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory.» *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28 (4): 1289-1312. DOI:10.1086/368328.
- Caprioli, M. (2000). «Gendered Conflict», en *Journal of Peace Research*, 37(1): 53-68.

- Cohn, C. (1987) «Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals» *Signs* 12(4): 687–718.
- Cohn, C. (2011) «Feminist Security Studies’: Toward a Reflexive Practice» *Politics & Gender* 7(4):581-586.
- Cohn, C. (ed.) (2013) *Women and Wars*. Cambridge: Polity Press.
- De Lluc Begur, M. (2016) *Informe 31: La incorporación de la mujer en el Ejército español. Opacidad, machismo y violencia*. Centre Delàs d’Estudis per la Pau. Barcelona. <http://www.centredelas.org/ca/publicacions/informes/2797-informe-31-la-incorporacio-de-la-dona-a-l-exercit-espanyol-opacitat-masclisme-i-violencia-2>
- Enloe, C. (2014) *Bananas, Bases and Beaches: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.
- ICIP (2016) *Dones, Pau i Seguretat: 15 anys de la Resolució 1325 de les Nacions Unides*. DOCUMENTS 14/2016. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau.
- Jenkins, T. i Reardon, B. A. (2007) «Gender and peace: towards a gender-inclusive, holistic perspective», Charles Webel and Johan Galtung (eds.) *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Oxon i New York: Routledge. P209-231. Online: <https://www.mkgandhi.org/ebks/handbook-of-peace-and-conflict-studies.pdf>
- Salleh, A. (2017) *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx, and the Postmodern*. London: ZedBooks
- Sjoberg, L. (2013) *Gendering Global Conflict: Toward a Feminist Theory of War*. New York: Columbia University Press.
- Tickner, A. J. (1988) «Hans Morgenthau’s Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation», *Millennium*, 17(3): 429-440
- Tickner, A. J. (1997) «You Just Don’t Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists», *International Studies Quarterly* 41, 611–632.

VI. Polítiques de la diversitat i la tolerància

Arés Perceval¹

Com a societat adquirim una identitat amb el propòsit de dotar-nos d'una ubicació i un sentit que ens ajudi a saber relacionar-nos amb el món (Ruiz, 2009). Des d'aquesta necessitat intercomunitària, vam crear un nosaltres que ens dona coherència com a societat. La idea de «l'altre» sempre estarà present, sent un element fonamental per delimitar el «nosaltres». La intervenció de l'altre assenyalava les diferències, ja que ens definim en contraposició a les categories que els assignem als altres, a «l'altre».

Aquesta realitat social és positiva tant per a la conformació incloent d'un grup com negativa per a les seves característiques excloents. Ha de ser afrontada com un enriquiment en comptes de veure-ho com una amenaça que ha de ser anul·lada i eliminada, ja que aquests «altres» s'allunyen de la nostra identitat dominant, a la qual donem categories que considerem universals. Hem de buscar conèixer l'altre per establir un diàleg, per donar la possibilitat d'existència participativa a l'altre, no per dominar-lo i subjugar-lo com s'ha fet en els períodes imperialistes i colonials. Occident no és una cultura única i tancada, sinó en diàleg i oberta (Ruiz, 2009).

---

1. Graduada en Estudis Àrabs i Hebreus i amb un postgrau en Societats Africanes. Va cursar el Màster en Relacions Internacionals de la Universitat Pompeu Fabra-IBEI amb la tesina «Gestió de les fronteres europees durant la crisi dels refugiats». Ha treballat en organitzacions pels drets humans en països de l'Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica. Col·labora amb el Centre Delàs en temes relacionats amb el món àrab.

Problema o qüestions a tenir en compte

El primer pas per fer una política de la diversitat és la concreció d'una teoria de l'altre. En el món clàssic grecoromà, es va imposar el model aristotèlic que convertia el patriarcat en una teoria antropomòrfica base de la polis, el cànon o entitat perfecta. Prevalia l'home adult, lliure i ètnicament grec, plantejant l'alteritat com els límits d'aquest cànon que l'home havia d'excloure de la seva identitat viril. Davant del baró se situava el nen – una etapa que es curava amb l'edat –, la dona – entitat que no podia modificar el seu estatus de dependència de l'home, fos pare o marit –, l'esclau – entitat que perdia el seu caràcter d'humanitat com a mercaderia – i l'estranger – que era el no-grec que posseïa característiques estranyes o exòtiques, és a dir, exògenes al model grec. Era el model androcèntric o arquetip viril, clarament expressat en la revolució estètica grega amb el cànon de bellesa masculina (Moreno, 1988).

Aquesta conformació va ser reafirmada per la fusió, després de la conversió al cristianisme de l'imperi romà, amb l'herència bíblica que feia prevaldre el déu patriarcal creador del món segons el gènesi i l'adamisme – l'home creat per aquest déu i situat per ell mateix davant de la naturalesa que havia de dominar. En aquest esquema, la dona constituïa un ens sempre subordinat, una sub-creació tant divina com procedent de l'home, ja que havia estat creada a partir de la seva costella.

La Il·lustració europea va separar la ciència – el coneixement proporcionat per la raó – de la religió, però va seguir afirmant el patriarcalisme – el model d'arquetip viril en les noves revolucions burgeses. Es tracta d'un canvi de mentalitat en desplaçar els mandats divins i posar al centre els drets d'aquest «home», els drets de la ciutadania europea. La Revolució Francesa de 1789 proclama la igualtat jurídica i de drets amb la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà, on s'exclou explícitament a les dones. Aquesta situació serà reafirmada pel Codi Napoleònic de 1804 que, a més, restaura l'esclavatge. S'afegeix l'oposició de l'home autèntic, el que tenia els valors d'occident, enfront de les altres cultures que es descrivien com infantils, femenines o esclaves. L'home era l'explorador, el científic, el conqueridor, que portava el coneixement i la civilització a altres pobles a canvi de la seva submissió. La ciència i l'antropologia colonial van reforçar aquest arquetip buscant proves de la superioritat de «l'home blanc» enfront dels altres. Aquesta superioritat no era només un concepte abstracte, sinó que es concretava, com diu l'historiador Hobsbawm, en la imposició de les tres C: Civilització, Capitalisme i Cristianisme.

Mentrestant, la idea de tolerància – paraula ambigua que significa tant acceptar com aguantar l'altre – es va estendre progressivament. L'antropologia va trigar un segle a acceptar la idea de la igualtat dels éssers humans, i la política colonial no va acceptar la idea de la igualtat de la humanitat fins a la creació de les Nacions Unides després dels dos grans conflictes mundials. La concepció dels Drets Humans Universals pretén superar aquestes fronteres admetent el fons comú de la humanitat dins de la variada riquesa cultural que ofereix. Aquesta concepció es va implantar en un marc d'estats-nació. La globalització afegeix, però, una variant nova: les cultures ja no estan en un marc geogràfic concret, limitat per fronteres estables, sinó que es fusionen i barregen en un món cada vegada més interconnectat. Aquesta nova realitat obliga a pensar de nou com articular i defensar la igualtat de la humanitat al mateix temps que la defensa de les identitats personals que la componen. Així doncs, la teoria de l'altre sempre ha existit. Allò que cal admetre és l'altre dins de la societat, no només com una cosa que es tolera, sinó com algú que enriqueix la teva cultura en aportar els valors culturals propis i la creativitat personal.

No hi ha un reconeixement de l'altre sense el reconeixement dels seus drets humans. La Declaració Universal dels Drets Humans de les Nacions Unides permet una base comuna que no és respectada per la globalització o mundialització desequilibrada. El món està cada vegada més unit econòmicament i més separat humanament. Aquesta contradicció, entre la capacitat de desplaçament gairebé automàtic dels capitals i la impossibilitat del desplaçament dels cossos humans, provoca un problema – dramàtic en l'àmbit personal, terrible en l'àmbit moral – però sobretot il·legal, si tenim en compte els protocols previs signats per les nacions i que són la base precisament que sigui legal el comerç i no es reproduïxi una situació neocolonial.

Els drets de l'altre en una societat comencen amb la seva capacitat per desplaçar-se lliurement, per expressar els seus interessos i opinions, i per mantenir la seva identitat personal i cultural allà on es trobi. Els drets no acaben en els drets formals – que de tota manera són violats en el moment actual per les noves fronteres establertes com a límit a la globalització humana i els seus desplaçaments. Els drets abasten la possibilitat que cada persona en qualsevol lloc del planeta tingui possibilitats d'expressar-se, crear i construir la seva vida de forma plenament independent, i amb vista a la felicitat personal i general de la societat en què viu (Nacions Unides, 1948).

Considerant la personalitat humana en la seva totalitat, l'alteritat no és només cultural o geogràfica, és una qüestió comuna a tota persona en qualsevol

lloc del planeta. Comença dins de les pròpies societats occidentals que estan encara llastrades pel patriarcalisme d'home blanc adult heterosexual lliure i productiu enfront del nen, la dona, el dependent, la persona amb altres opcions sexuals, i la cultura diferent de la dominant – minories ètniques i religioses, etc. Aquest patriarcalisme s'entrellaça amb el capitalisme i el racisme que utilitzen l'opressió per justificar l'acumulació de capital (Adlbi, 2017). Perquè el capitalisme funcioni ha d'existir una classe oprimida i/o que treballi gratuïtament, com les cures invisibles dins l'àmbit familiar (Federicci, 2013). Necessita aquesta divisió racial i colonial, ja que el sistema atorga diferents nivells d'humanitat a les persones segons el gènere, la classe, la nacionalitat, la religió, l'orientació sexual, etc. S'estableix un sistema de classificació jerarquitzada on l'acumulació de riquesa es troba en els estaments superiors. Per acabar amb això, cal lluitar contra tots els caps del monstre a la vegada o es reconstituirà contínuament. Aquest desafiament abasta totes les societats del planeta, les occidentals i les que constitueixen el seu model d'estat-nació amb el mateix patró en els països postcoloniais. Cal incorporar tots els discursos i estratègies de qualsevol comunitat oprimida per aconseguir l'aplicació dels drets humans universals.

Cal tenir en compte totes les opressions, no només les que ens afecten a nosaltres com a societat concreta. I, fonamentalment, són les persones que pateixen aquestes violències les que han de decidir quina és l'estratègia que volen seguir per afrontar-les. Cal posar en marxa la interseccionalitat, terme encunyat el 1989 per Kimberle Williams Crenshaw. Aquesta teoria suggereix que cal veure totes les dimensions que formen part d'una persona, estudiar totes les identitats solapades que interaccionen alhora. Les violències que pateix una persona no actuen independentment, sinó que estan interrelacionades i creen múltiples formes de discriminació (Crenshaw, 1991). En tractar el problema de manera global, les polítiques internes i externes s'han de dissenyar per tal de preservar el dret a la diferència. L'alteritat endògena i exògena, requereix una concreció en polítiques d'acceptació, comprensió i tractament d'aquesta diferència dels «altres». S'ha de coordinar la desconstrucció del patriarcat amb la construcció d'unes identitats riques i inclusives. No es pot teoritzar sobre societats estancades i immobilitzades en cultures estàtiques. Es tracta d'un procés dinàmic i mestís, on les persones puguin triar els elements culturals, socials i sexuals que conformin la seva identitat. Aquestes pràctiques o experiències existents, s'han d'emmarcar des d'una visió alternativa de cultura de pau i seguretat humana, que parteixi del diàleg i no de la confrontació, de la solució consensuada dels conflictes i no de la impo-

sició d'un model vertical i jeràrquic. Aquesta política ha de portar a accions possibles en les comunitats locals per tractar la diversitat com un element de riquesa i no de perill.

Pràctiques o experiències existents des d'una visió alternativa

La comunitat local és el lloc on les relacions, la cohabitació, la cooperació, la convivència es poden desenvolupar en polítiques concretes que comencen en la distribució de l'hàbitat i el sistema escolar per concretar-se en el lloc de treball, l'espai públic de convivència o les trobades públiques (festes i rituals de la comunitat). El 2017 l'alcalde del municipi de Mechelen (Anvers, Bèlgica), Bart Somers, va guanyar el premi a l'alcalde de l'any per les polítiques d'integració que va dur a terme a la seva ciutat. Mechelen s'ha convertit en un model a seguir ja que més del 20% de la població té orígens al nord d'Àfrica, habitants que se senten ciutadans de la ciutat i, emfatitza l'alcalde, cap jove de la ciutat ha anat a lluitar ni a l'Iraq ni a Síria. Bart Somers comenta que és molt complicat seguir a tothom, i que per tant allò que hem de fer és prevenir la radicalització, fent que tothom se senti part de la mateixa societat i evitant que ningú capti cap jove per a una altra societat o fins i tot per «sommis totalitaris». Somers va augmentar la seguretat als carrers però ho va combinar amb polítiques d'integració. Va canviar la narrativa de nostàlgia d'un passat on no es pot incloure la diversitat i el discurs en què tots els de fora són víctimes o delinqüents. La seva política municipal està implantant un programa per acabar amb la segregació, tant als barris com a les escoles, i així crear una societat més forta que rebutgi les idees radicals (CIDOB, 2017).

Accions educatives per fomentar la tolerància

L'escola és el lloc que ha d'evitar l'aïllament, la marginació i la guetització de «l'altre», al mateix temps que ha de desenvolupar una consciència crítica enfront de la diversitat que sigui inclusiva. Podem considerar aquest context com un microcosmos que reproduceix la societat.

Un exemple més proper és el de l'escola pública Joaquim Ruyra de l'Hospitalet del Llobregat, que ha aconseguit tenir els millors resultats en les proves

de competències bàsiques amb un nou projecte d'educació amb un 90% de nens migrants o situats en contextos culturals diferents del dominant.

El pas de la multiculturalitat a la interculturalitat és el canvi de paradigma necessari en aquest procés mundial i local. Cada persona és un món, amb orígens diversos i opcions personals concretes. La seva cultura és la seva opció lliure en cada moment, acompanyada de polítiques que la protegeixen i una escola que desenvolupa els seus valors i la seva capacitat crítica, al mateix temps que afavoreix el diàleg amb altres opcions culturals. És el pas d'una simple admissió tolerant de la presència de l'altre a la inclusió dels seus costums en un mestissatge enriquidor amb préstecs culturals, que es converteixen en valors propis de la nova comunitat. És el pas d'una dinàmica dialèctica de l'admissió simple dels diferents a la construcció d'una societat rica per la seva complexitat i varietat. I és el lliandar d'una autèntica societat hereva dels drets humans universals, que no ho seran mentre algú quedi exclòs de la seva aplicació.

Bibliografia

- Adlbi, Sirin (2007): «Más allá del feminismo islámico: redefiniendo la islamofobia y el patriarcado» *Journal of Feminist, Gender and Women Studies*. Universidad Autonoma de Madrid
- CIDOB (2017): What is going on in the world? How are European Societies Countering Jihadist Terrorism? CIDOB, Barcelona, 8 de juny.
- Crenshaw, Kimberle (1991): «Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color» *Stanford Law Review*.
- Federicci, Silva (2013): *Revolución en punto cero. Trabajo domestico, reproducción y luchas feministas*, Traficantes de sueños. Madrid.
- Moreno, Amparo (1988): *La otra política de Aristóteles*, Icaria.
- Naciones Unidas (1948): *Declaración Universal de los Derechos Humanos*. Paris.
- Ruiz, Cesar (2009): *La alteridad*, Casa del tiempo, Vol. III, nº25. Universidad Autonoma Metropolitana.

VII. Desmilitarització de l'espai urbà

Ainhoa Ruiz Benedicto¹

La seguretat a les ciutats i les grans urbs és un dels grans reptes del segle XXI a tot el món. Les persones es desplacen a les grans ciutats buscant una millor qualitat de vida, de treball i seguretat, ja que aquestes s'han convertit en les grans proveïdores i subministradores de recursos, juntament amb el govern local, punt clau per implementar polítiques de benestar social. Però, les grans ciutats, també presenten els seus propis reptes vers la seguretat, molts d'ells procedents de l'escenari internacional.

L'espai públic de les ciutats és un territori en disputa, i es veu erosionat i transformat per aquestes dinàmiques globals –el terrorisme internacional, l'avenç del neoliberalisme i els processos de securització de les polítiques públiques, així com la progressiva militarització urbana–, tots ells processos que produeixen transformacions profundes a l'espai públic de les ciutats, modelant-lo i reforçant els processos que converteixen les ciutats en espais de guerra i l'espai públic en un territori en disputa.

Per això aquest capítol analitza els efectes de les grans amenaces a la seguretat global que es reproduïxen a les ciutats, i de quina manera l'expansió de polítiques securitàries i el militarisme urbà a la ciutat erosiona l'espai públic i

---

1. Doctoranda amb una tesi sobre la militarització de les fronteres per la Universitat Jaume I de Castelló. És investigadora del Centre Delàs d'Estudis per la Pau, autora dels informes: «Comerç d'armes i conflictes. Anàlisi de les exportacions europees a països en conflicte armat» (Centre Delàs, 2017), «Armes europees que alimenten conflictes. Conflictes dels quals fugen els refugiats» (Centre Delàs, 2017). També és co-autora dels llibres «Mentes Militarizadas» (Icaria, 2016) y «30 preguntas sobre la OTAN, treinta años después del referéndum» (ICIP, 2016). La seva investigació es centra en el militarisme, la securització i el comerç d'armes.

genera tensions urbanes, així com els factors que contribueixen a intensificar la securització i la militarització de les ciutats. L'espai urbà és també entès per diversos acadèmiques, com un territori en disputa, reflex de les diferents tensions socials i reproductor de dinàmiques de classe, que la securització i el militarisme poden intensificar. Però, com veurem, existeixen exemples d'apropiació de l'espai per a la construcció d'alternatives i per a la trobada, que repten i qüestionen les polítiques desplegades per fer de l'espai públic un lloc d'exclusió i d'exercici del poder.

L'anàlisi parteix de la perspectiva de cultura de pau, entenent la importància del ple dret a l'espai públic i la seva democratització, com un factor essencial per a construir la seguretat urbana i per garantir el ple dret d'accés a la ciutat. Per això s'analitza, en un primer apartat, els efectes dels grans reptes a la seguretat a escala global i, com la securització i el militarisme, s'apliquen a escala local per afrontar-los, així com les seves conseqüències. En un segon apartat, s'aborda la qüestió de l'espai urbà com a territori en disputa i les diferents polítiques que l'erosionen i que el converteixen en espai d'exclusió. En un tercer apartat s'exposen, breument, alguns exemples d'apropiació de l'espai públic com a lloc de trobada. Per acabar dos punts: un sobre les conclusions i l'altre de recomanacions. Amb aquest capítol, es pretén donar una imatge global dels reptes que cal afrontar per fer de l'espai públic un territori dotat de sentit i vertaderament inclusiu.

De l'àmbit global a l'àmbit local: expansió de la securització de l'espai i del militarisme urbà

Les ciutats del segle XXI s'estan veient afectades pels mateixos processos globals que afecten als Estats en matèria de seguretat. Els atacs de l'11 de setembre de 2001, l'expansió de polítiques neoliberals i la globalització, són fenòmens que passen d'afectar a l'àmbit internacional a afectar també l'àmbit local, a les ciutats i grans urbs del segle XXI. (Kaufman, 2016: 72; Gaffikin, McEldowney i Sterrett, 2010: 496; Amooore, 2009:52; Graham, 2012: 136; Molnar, 2015: 235).

El terrorisme transnacional ha comportat la doctrina de la securització a la vida quotidiana, i allò que Stephen Graham ha denominat com a «nou militarisme urbà» (Graham, 2010), consolidant nous paradigmes de seguretat i expandint el militarisme.

Les característiques pròpies de la securització s'apliquen a les ciutats de forma similar a la manera com s'apliquen a escala internacional. Aquestes són:

- Els afers de l'esfera pública passen a una agenda de seguretat i són tractades amb mitjans de la seguretat tradicional: policia i exèrcit. Es militaritzen els assumptes de seguretat pública (Salazar i Yenissey, 2010:33).
- La securització dels afers propis de l'esfera pública fa que s'ampliïn i es diversifiquin les amenaces que poden patir les ciutats, sobrecarregant el govern.
- S'implementen polítiques de governar per mitjà del risc, la doctrina del «risc 0» (Muller, 2009). Es quantifiquen les problemàtiques socials amb nivells de risc la qual cosa justifica el desplegament de mesures extraordinàries per tractar les emergències.
- La tecnologia serà un element clau per establir sistemes de seguretat per mitjà del control i la vigilància, reproduint-se una *tecnològització* de la seguretat. Això inclou l'expansió i recopilació de dades biomètriques per al control de la societat en nom de la seguretat (Amoore, 2009: 51).
- El tractar elements propis de l'esfera pública com a riscos a la seguretat, impedeix que s'abordin les problemàtiques estructurals que les generen.
- Les amenaces externes i internes a l'estat es relacionen estretament, provocant que allò que succeeix a l'àmbit internacional tingui un impacte en les polítiques a desplegar a les ciutats i les polítiques de seguretat que s'apliquen.
- Les ciutats seguritzades del nou segle, són objecte d'allò que Stephen Graham ha denominat «nou militarisme urbà». Segons Graham (2012: 137), el militarisme urbà es consolida per l'expansió de la idea de «guerra permanent», que tendeix a intensificar la militarització de la vida, i perquè els militars, sobretot als Estats Units d'Amèrica, analitzen les urbs com a nou escenari de les guerres que denominen de «quarta generació» (Graham, 2012: 139).

Les característiques d'aquest nou militarisme urbà serien, segons Graham (2012: 137):

- La doctrina i pràctica emergent des del militarisme, establint que els desafiaments claus de la seguretat dels nostres temps rau en els espais de la quotidianitat, a les urbs.
- Les ciutats exerceixen la bio-política mitjançant la tecnologia, és a dir, l'expansió de la societat de la vigilància i del control de les persones

en nom de la seguretat. Un espai públic que es comença a definir per l'obsessió per la seguretat (Di Masso, Berroeta, Vidal, 2017: 59).

■ Elements propis dels espais en guerra són traslladats a l'espai urbà.

La securitització i el militarisme urbà tenen un impacte en el desenvolupament de la vida a les ciutats en el desplegament i desenvolupament de l'espai, afectant i modelant la vida quotidiana de les persones i la forma en que es construeix, produeix, interpreta i s'utilitza l'espai públic. Existeixen diferents exemples de com la securitització de les ciutats i els espais urbans, en procés de desenvolupament des de principis del segle XXI, afecten a la vida quotidiana.

El cas de la ciutat de Nova York ha estat analitzat per diversos acadèmics (Graham, 2010: 103; Kaufman, 2016; Németh i Hollander, 2010); aquest és un exemple per observar cap a on ens condueix el model de ciutat securitzada. Com Kaufman (2016) exposa, es securitzen barris de la ciutat de Nova York en el marc de l'*Operació Impact*, desenvolupada per l'alcaldia de Michael Bloomberg al 2003, que establia perfils de risc pels barris de la ciutat. Alguns barris són classificats com d'alt risc a causa dels seus nivells de delinqüència, i denominats *Impact Zones*. Els barris amb aquest perfil són concebuts com a zones de guerra o militaritzades (Kaufman, 2016:72). En aquests barris, es reforça el control policial i la vigilància sobre les persones residents, de manera que totes les persones són tractades com a delinqüents potencials, fins i tot sent també persones afectades per la delinqüència.

La implementació de polítiques securitàries als barris introdueix idees militaristes de registre, control i rastreig a la vida quotidiana, que alhora produeixen impediments pel desenvolupament normal de la vida diària de les persones que els habiten, generant disfuncions en el seu moviment per l'espai urbà (Kaufman, 2016: 76) o l'estigmatització de les persones que resideixen en ells. S'estableix un estat de control estructural basat en perfils sovint de tipus racista, com analitza Kaufman (2016: 75). La securitització expandeix polítiques de desigualtat, on la vida diària d'una persona es converteix en una amenaça.

La securitització també té un impacte en la pròpia creació i pèrdua de l'espai urbà. La investigació desenvolupada per Németh i Hollander (2010) analitza dos barris de Nova York, on la restricció a l'espai públic va en augment provocant-ne una progressiva pèrdua. Els investigadors analitzen dos districtes importants de la ciutat, el districte *Civic Center*, on a data de 2010, el 36,3% de l'espai públic ha estat limitat o tancat. Mentre que al *Financial District*, més del 17,7% de l'espai públic es troba entre zones de seguretat, on

el moviment de les persones és vigilat i controlat (Németh i Hollander, 2010: 25). En aquests districtes també s'ha implementat el model de militarisme urbà amb *checkpoints* de registre d'entrada i de pas, que re-organitzen l'espai i el moviment de les persones mitjançant sistemes de vigilància, anàlisis de dades i barricades (Graham, 2010: 103), el que suposa una obsessió per panoptitzar la ciutat mitjançant dispositius de control (Di Masso Tarditti, Barroeta i Moranta, 2017: 59).

Els elements propis d'escenaris de guerra traslladats a les urbs, són mostra d'un conflicte social a diferents àmbits, urbà i internacional, i contribueixen a la sensació de defensa i agressivitat (Young Song, 2016: 57), i practiquen la segregació de l'espai.

La ciutat de Nairobi és un altre exemple dels efectes de les mesures anti-terroristes i seguritàries dels governs en l'espai urbà, modelant-lo, a vegades d'una forma completament radical, amb l'exemple de l'operació «*Usalama Watch*» (Gluk, 2017: 298). La política de Nairobi, influenciada pels atacs de caràcter terrorista al centre comercial *Westgate* al 2013, comesos pel grup *Al-Shabbab*, i en el marc de l'operació «*Usalama Watch*», va aprovar demolir i arrasar el barri d'*Eastleigh* al 2014, un barri predominantment musulmà i amb un alt nivell de població refugiada provinent de Somàlia. El barri fou altament segurititzat amb un reforç policial, on es van detenir i es van fer desaparèixer més de 4.000 persones (Gluk, 2017: 299), fets que van ser denunciats per organitzacions de drets humans. El barri fou finalment arrasat, i centenars de persones van perdre les seves llars i pertinences. «*Usalama Watch*» és el model seguritari de la política keniana per a afrontar la guerra contra el terror, a l'espai urbà.

Els grans esdeveniments com les olimpíades i els mundials de futbol també són un catalitzador per expandir el model seguritari i el militarisme urbà a les grans ciutats, vinculats al desenvolupament econòmic de determinats espais (Molnar, 2015:235). Des dels atacs de 1972 als Jocs Olímpics de Munic, els grans esdeveniments van ser qualificats com d'alt risc, i els atacs de l'11-S van reforçar el procés de securitització de les ciutats on es realitzaven.

El cas dels Jocs Olímpics de Vancouver de 2010 és un dels molts casos on es reproduïen les dinàmiques de securitització, militarisme, i neoliberalisme a l'espai urbà. Durant els Jocs Olímpics de Vancouver, la ciutat va invertir la quantitat més alta en seguretat fins al moment, amb un total de mil milions d'euros, el 50% del total de la despesa per als jocs olímpics d'aquell any (Molnar, 2015: 237). Com Molnar exposa, la *Military Liaison Unit* (MLU),

va ser part essencial de la coordinació de l'operació de seguretat, que va ser de caràcter cívic i militar.

Les polítiques securitàries i militaristes desenvolupades a Vancouver durant les olimpíades van permetre l'expansió i consolidació del desplegament urbà de la MLU en activitats policials amb una major coordinació, expandint les polítiques de militarització de l'espai urbà a Canadà (Molnar, 2015: 238). La intrusió d'organitzacions militars en esdeveniments urbans permet la militarització del dia a dia de la vida i la normalització del militarisme en espais que tradicionalment li han estat aliens.

El militarisme urbà també es realitza de forma evident, com en el cas de la ciutat brasilera de Ríó de Janeiro amb el *Batalló d'Operacions Policials Especials* (Bope), un cos de policia militar creat l'any 1978 durant la dictadura militar. Allà on l'estat ha abandonat àrees de l'espai urbà, es reforça la presència de cossos paramilitars, com el BOPE, per combatre la criminalitat a les faveles amb la missió de «pacificar-les» (Myar, 2015). El programa de «pacificació» de les faveles va començar al 2008, per tal de recuperar el control d'aquests barris, en mans dels traficants.

El desplegament del Bope contribueix a la militarització de la policia, de l'espai i de les ciutats, i de l'expansió de la narrativa de l'espai urbà com a un espai de guerra, que ha de ser tractat amb els mateixos mitjans (Myar, 2015: 535).

El conflicte d'«allò públic» i el dret a la ciutat

L'espai públic urbà presenta dinàmiques pròpies que el converteixen en territori de disputa, on es reproduïxen conflictes vinculats amb els privilegis socials i el poder (Lefebvre, 2012: 418). La forma en què es produeix l'espai, estableix una estreta relació amb la cultura, contribueix a modelar la manera en què vivim i pensem la ciutat i el seu entorn, i ens fa ser conscients de l'existència de «l'altre persona». La securització, el militarisme, i el neoliberalisme tenen un impacte en la manera com es reproduïxen aquestes dinàmiques, que afecten al desenvolupament, la producció, l'accés, i finalment l'ús de l'espai públic.

Alguns acadèmics analitzen que l'expansió de polítiques securitàries i neoliberals condueixen cap a una progressiva pèrdua de l'espai públic, com hem vist a l'estudi de Németh i Hollander (2010), on s'ha analitzat el cas concret

d'alguns districtes de la ciutat de Nova York. En la mateixa línia, Sequera (2014: 69), exposa que les polítiques neoliberals generen una tendència cap a «l'apropiació» de l'espai públic per a les classes mitges i altes, relacionant-ho amb l'híper-consumisme, és a dir, l'espai és per al qui centri la seva activitat en el consum, i la construcció de l'espai gira entorn a aquest. En la mateixa dinàmica d'expulsió, Sequera (2017), exposa que les relacions socials queden condicionades pel tipus d'ús i d'accés que es dona a l'espai públic, detectant una creixent expulsió dels grups «no desitjats» (sense sostre, nens i nenes jugant a pilota, maners...).

L'expulsió de grups de l'espai públic, reproduïx diferències entre classes socials, generant jerarquies dins l'espai i el moviment, i en el dret a l'ús de l'espai públic (Sequera, 2017: 74; Gaffikin, McEldowney, i Sterrett, 2010: 494), convertint-lo en territori urbà en disputa.

Un exemple que l'espai urbà és un territori en disputa va ser la campanya desplegada pel govern de Nova York durant els anys vuitanta per expulsar als sense sostre del parc de *Tompkins Square*. La campanya presentava els sense sostre com a «segrestadors» de l'espai públic, un discurs institucional que, d'altra banda, presentava l'espai com a territori en disputa a conquerir entre les classes socials. Un altre exemple és la persecució que viuen les persones immigrants que realitzen la venda ambulants, com succeeix a la ciutat de Barcelona i en moltes altres ciutats europees, això demostra que la supervivència a l'espai públic no està permesa, i que ha de ser tractada mitjançant la coerció. Aquestes mesures busquen la «higienització» de l'espai públic, i no el desenvolupament, a través d'ell, de les persones que habiten la ciutat des de diferents realitats.

Les polítiques securitàries reforcen aquestes dinàmiques d'expulsió, assenyalant sectors socials com a amenaces a la seguretat, raó per la qual augmenten el control i la vigilància a l'espai públic, reforçant les narratives que els estigmatitzen. Al Regne Unit ja hi ha més de quatre milions de càmeres, algunes amb sistemes de detecció de comportaments sospitosos (Sequera, 2017: 76). La implementació d'aquestes polítiques securitàries reforça narratives i accions per a la creació d'una societat insegura i desigual, que accedeix a l'espai públic sota condicions i controls, estigmatitzant certs sectors socials, que són assenyalats com a «no mereixedors» de fer ús de l'espai públic. La vigilància i el control s'exerceixen sota una narrativa de «cura» i «protecció» de la població (Botello, 2015: 150), encara que la població, en si mateixa, sigui analitzada com una amenaça.

La securitització crea societats que es perceben a elles mateixes com a més insegures, el que també comporta la segregació espacial (Botello, 2015: 150), com és freqüent que ocorri a moltes ciutats de Llatinoamèrica. El model securitari de les ciutats de Llatinoamèrica no està tan afectat per les dinàmiques del terrorisme transnacional, sinó per la securitització de la pobresa i l'avenç de la desigualtat. La privatització progressiva de l'espai és la resposta a l'amenaça que suposa la pobresa, generant cada vegada més espais tancats i compactats, amb altes mesures de seguretat i vigilància privada (sobretot urbanitzacions i espais per al consum i l'entreteniment), que potencien la segregació de la població.

Totes aquestes dinàmiques d'exclusió, expulsió i inseguretat també han influenciat la forma en què es construeix l'espai urbà, generant allò que Di Masso Tarditti, Berroeta i Moranta (2017: 58) denominen «àrees públiques mortes». La creació d'espais per a la individualitat i la indiferència, on no es convida a les relacions socials o es fa de forma deficitària i exclouent, on es generen més rutes de pas i de moviment constant que d'estada, com és el cas dels espais centrats en el consum, o amb bancs individuals que impedeixen les relacions socials, i on no hi ha compromís per l'apropiació de l'espai per part dels seus habitants, són exemples de característiques d'aquestes àrees. Els autors posen com a exemple la proliferació d'espais d'ús col·lectiu tancats, en forma de galeries i corredors als Estats Units i Canadà aïllats dels perills del carrer.

Creació d'espais per a la pau i la trobada

Les dinàmiques globals no només ens serveixen com a exemple per analitzar les polítiques securitàries que s'implementen a les ciutats, sinó que també ens serveixen per analitzar exemples de ruptura amb les polítiques securitàries i militaristes, amb l'objectiu d'aconseguir una «apropiació» de l'espai en favor de la trobada, on es contrarestin les polítiques de la por i la inseguretat, a vegades, en els llocs més inhòspits i conflictius.

Els coreans del nord i del sud han aconseguit crear un espai de trobada i reconciliació, en una de les zones que podria semblar menys possible: la Zona Desmilitaritzada que separa les dues Corees, que tot i el seu nom, està altament militaritzada. La creació d'un espai cultural, el «DMZ Cultural Centre» a la Zona Desmilitaritzada, va ser construït basant-se en la idea de la

reconciliació, la memòria col·lectiva i l'espai compartit (Young Song, 2016: 61). El centre cultural permet la creació d'un espai per als coreans d'ambdós estats per compartir i trobar-se, que reconfigura l'ordre establert de l'espai militaritzat i el seu pes històric.

L'experiència de l'espai compartit es reproduïx a altres llocs, on la trobada sembla també inhòspita, a causa de l'alta conflictivitat del context. La construcció d'espais per a la trobada i la reconciliació també s'ha produït a Xipre, a l'anomenada *Buffer Zone* (Línia Verda), gestionada per les Nacions Unides, que separa el nord i el sud de Xipre, i a la població turc-xipriota de la grega-xipriota a tot el país des de l'any 1963. La seva capital, Nicòsia, també va quedar dividida per la Línia Verda.

A l'octubre de 2011, un grup de persones turc-xipriotes i gregues-xipriotes va decidir apropiarse de l'espai de la *Buffer Zone* de la ciutat de Nicòsia, acampant allí durant vuit mesos. Aquesta apropiació va permetre que les persones poguessin desenvolupar-se com a comunitat i modificar el significat de l'espai, transformant el seu sentit de forma col·lectiva i generant un nou espai per a la memòria compartida. L'acció realitzada a la *Buffer Zone* de la ciutat de Nicòsia utilitzava l'espai en disputa per tal de qüestionar un conflicte internacional, un ordre social i la segregació de la població, generant un espai amb significats completament nous mitjançant el compromís actiu dels habitants d'ambdues bandes

La creació i apropiació d'espais de trobada per part de població organitzada, en llocs que presenten extremes dificultats, mostra com és possible trobar vies d'apropriació de l'espai amb finalitats de pluralitat, trobada i memòria col·lectiva. En aquest cas en llocs tan complexos com són les fronteres nacionals en disputa.

Conclusions

Les polítiques que es desenvolupen per construir l'espai urbà permeten expandir la securització i la militarització o, al contrari, construir espais urbans democràtics on s'exerceixi la plena llibertat d'estada, moviment i ús on es doti a l'espai de ple sentit. La militarització i securització de les urbs suposa governar a través de la por, creant societats més insegures, fet que les fa més permissives a l'hora de desplegar elements propis d'espais en guerra que impedeixen, condicionen i controlen la llibertat de moviment.

Per tant, la securització i la militarització ens condueixen a una erosió de l'espai públic, a crear una jerarquia en l'ús i accés a aquest, o directament, a l'expulsió. També, reforcen el control i la vigilància sobre els cossos que transiten per l'espai, ja sigui mitjançant la tecnologia o els controls policials.

Construir espais basant-nos en la sensació de por i sota la doctrina de la seguretat és desposseir-los del seu sentit de llibertat i trobada democràtica. No podem oblidar que qui produeix l'espai és qui en fa ús d'ell, dotant-lo de sentit, i no qui s'ocupa de mantenir-lo com a mera operació de cosmètica urbana.

Recomanacions i bones pràctiques

Si traslладem la teoria de Galtung sobre pau positiva i pau negativa al context urbà, entendrem que per desplegar la pau positiva a les urbs s'ha de garantir l'accés als serveis d'aquestes amb l'objectiu d'acabar els diferents tipus de violència (directe, cultural, i estructural). El ple dret a l'espai públic suposa avançar en polítiques de pau positiva per evadir la violència cultural, que legitima l'expulsió, i la violència estructural, que practica l'exclusió amb eines institucionals.

Construir espais democratitzats i igualitaris requereix fugir de les polítiques securitàries i militaristes que contribueixen al control social, i reforcen l'espai públic com a territori jerarquitzat i en disputa. A més, també contribueixen a reforçar i implementar dinàmiques de poder i de segregació social.

La fi última de l'espai públic ha de ser el de produir capital sociocultural des de la col·lectivitat i permetre el ple desenvolupament de les persones. Els processos d'exclusió erosionen la producció igualitària de l'espai públic, i genera deficiències en la memòria i la representació col·lectiva, generant estrats de privilegiats a la ciutat.

Perquè l'espai urbà sigui produït amb tot el seu sentit, ha de permetre l'apropiació, la creació col·lectiva i facilitar les interaccions socials de les persones, per exemple, mitjançant l'eliminació de fronteres físiques i psicològiques i la implementació d'elements que facilitin la interacció i la fluïdesa del moviment.

La creació col·lectiva es desenvolupa amb més facilitat ubicant i permetent elements manipulables que permeten la diversitat de funcions que les persones vulguin donar-li a l'espai, contemplant diferents usos, i la representació i inclusió dels diversos sectors socials.

L'espai públic ha de contribuir a la transformació de la societat cap a la dissolució dels privilegis a les urbs i cap a l'absència d'exclusions, la representació igualitària dels col·lectius i el ple dret d'ús. Per a això poden contribuir les legislacions sobre l'ús de l'espai, el discurs polític inclusiu, fugir de polítiques d'higiene i garantint el ple dret d'ús.

L'espai ha de permetre la creació i preservació de la memòria i contribuir a generar nova memòria col·lectiva. Per això s'han de permetre i impulsar elements de commemoració i memòria, que contribueixin a la cohesió i la memòria dels barris i de les ciutats.

Bibliografia

- Amoore, L. (2009): «Algorithmic war: Everyday geographies of the war on terror», *Antipode*, 41(1), pp. 49-69. DOI: 10.1111/j.1467-8330.2008.00655.x.
- Aznar Fernández-Montesinos, Federico (2015): «Las generaciones de guerras: Guerras de primera generación» (I). Documento análisis. *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, disponible a: http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2015/DIEEEA54-2015_GeneracionesdeGuerras_xIx_FAFM.pdf
- Botello, N. A. (2015): «Introduction: the securitization of Latin American cities», *urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana*, 7(2), 149-153.
- Gaffikin, F., Mceldowney, M. i Sterrett, K. (2010): «Creating shared public space in the contested city: The role of urban design», *Journal of Urban Design*, 15(4), 493-513. DOI: 10.1080/13574809.2010.502338.
- Glück, Z. (2017): «Security Urbanism and the Counterterror State in Kenya», *Anthropological Theory*, 17(3), pp. 297-321. DOI: 10.1177/1463499617729295.
- Graham, S. (2011): *Cities Under Siege: The new Military Urbanism*, Editorial Verso.
- (2012): «When life itself is war: On the urbanization of military and security doctrine», *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(1), 136-155. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2011.01026.x.

- Harto de Vera, F. (2016): «La construcción del concepto de paz: paz negativa, paz positiva y paz imperfecta», *Cuadernos de estrategia*, (183), 119-146. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5832796>
- Young Song, Jim (2016): «DMZ Cultural Center: The Role of Shared Space in the Korean Peninsula Crisis», *Revista de Arquitectura de la Universidad de los Andes*, 56-67, disponible a: <https://revistas.uniandes.edu.co/doi/full/10.18389/dearq18.2016.05>
- Kaufman, E. (2016): «Policing mobilities through biospatial profiling in New York City», *Political Geography*. Elsevier Ltd, 55, 72-81. DOI: 10.1016/j.polgeo.2016.07.006.
- Lafebvre, H. (2013): *La producción del espacio (1974)*, Editorial Capitan Swing. Madrid.
- Mayr, A. (2015): «Spectacles of military urbanism in online representations of the Elite Squad of the military police of Rio de Janeiro: a multimodal approach», *Social Semiotics*. Taylor & Francis, 25(5), 533-557. DOI: 10.1080/10350330.2015.1046215.
- Molnar, A. (2015): «The geo-historical legacies of urban security governance and the Vancouver 2010 Olympics», *Geographical Journal*, 181(3), 235-241. DOI: 10.1111/geoj.12070.
- Muller, B. J. (2009): *Borders, Risks, Exclusions*, 3(1), 67-78.
- Németh, J. i Hollander, J. (2010): «Security zones and new york city's shrinking public space», *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1), 20-34. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2009.00899.x.
- Salazar P., Robinson, Yenissey Rojas, Ivonne (2011): «La securitización de la seguridad pública: una reflexión necesaria». *El Cotidiano* (Marzo-Abril), disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=32518423004>
- Sequera, J. (2014): «Ciudad, espacio público y gubernamentalidad neoliberal», *Urban*, 507, 69-82.
- Tarditti, A. D. M., Berroeta, H. i Moranta, T. V. (2017): «El espacio público en conflicto: Coordenadas conceptuales y tensiones ideológicas», *Athenea Digital. Revista de pensamiento e investigación social*, 17(3), 53-92, disponible a: <http://atheneadigital.net/article/view/v17-n3-dimasso-berroeta-vidal/1725-pdf-es>

VIII. Educació per la pau i la noviolència

Olivia Viader i Camino Simarro¹

Una condició indispensable per aconseguir noves formes de seguretat que beneficïin les persones és l'enfortiment de la societat civil (Fisas, 1998: 263). Un enfortiment basat en un concepte de pau entès en la seva concepció més àmplia i holística, un concepte ple de contingut i significat que es pot i s'ha d'ensenyar i aprendre.

Què significa educar per la pau? Com ens recorda Galtung «educar per la pau és ensenyar la gent a encarar-se de manera més creativa i menys violenta amb les situacions de conflicte i donar-li els mitjans per a fer-ho» (Fisas, 1998: 370). L'educació per la pau implica uns valors positius basats en la gestió i en la resolució no violenta dels conflictes, en la preeminència del diàleg, la negociació i l'acord com a instruments procedimentals, i en la consecució de decisions que siguin satisfactòries per a tothom (Bastida, 2004), de manera que el conflicte esdevingui un enriquiment i una evolució positiva en la relació entre les parts. És de fet l'educació per la pau que juga un paper molt important, sobretot, en dos sentits: en el desenvolupament d'una consciència global i en la promoció de la imaginació creativa per buscar i concretar alternatives (Lederach, 2000: 157-188).

---

1. Olivia Viader és educadora llicenciada en Humanitats i amb un Postgrau de Cultura de Pau i en Gestió de Cicle de Projectes de Cooperació Internacional. Col·labora amb diferents entitats creant i realitzant tallers d'educació per a la pau en escoles i instituts. Autora de la guia didàctica «Activisme Pacifista» per a l'ICIP i col·laboradora del llibre «Ments militaritzades: com ens eduquen per assumir la guerra» del Centre d'Estudis per la Pau JM Delàs.

Camino Simarro és educadora social i antropòloga. És membre del Centre Delàs, on ha contribuït com a investigadora en les línies de treball sobre indústria i comerç d'armes. Col·labora amb diverses organitzacions com a activista, investigadora i formadora sobre cultura de pau i desarmament.

Quan mirem la tradició educativa del nostre voltant, ens adonem que és l'educació en el temps lliure on està més present l'educació per la pau. L'educació que anomenem no formal, aquella que es dona fora de les escoles, es caracteritza per utilitzar metodologies democràtiques, vivencials, lúdiques, participatives i socialment crítiques i actives. Aquests espais es converteixen en àmbits educatius privilegiats, on educadores i educadors poden desenvolupar uns vincles amb els nens i joves i entre ells i la comunitat, els quals són molt difícils d'aconseguir per mitjà del model escolar tradicional. Tanmateix, creiem que l'educació per la pau hauria de tenir molt més pes en l'educació formal i és aquesta educació la que haurien de fomentar els actors polítics de la nostra societat.

Sota aquestes premisses, en aquest capítol concretarem els aspectes clau d'una educació per la pau i la noviolència: quins valors, actituds i habilitats promou i quines metodologies, eines i estratègies poden ser-nos útils per a aquest objectiu. Després, presentarem alguns exemples de pràctiques i experiències que abordin l'educació per la pau com a una eina de transformació social cap a una cultura de pau i cap a una concepció de la seguretat més humana. A continuació, analitzarem amb quins obstacles ens trobem en l'actualitat i que dificulten l'impuls i la implementació de l'educació per la pau, així com quines oportunitats es poden aprofitar, com per exemple, l'Agenda 2030 dels Objectius del Desenvolupament Sostenible. Per últim, presentarem unes breus conclusions.

Conceptes clau de l'educació per la pau i la noviolència

Segons la definició de Xesús Jares, *educar per la pau* és:

Un procés dinàmic, continu i permanent, fonamentat en els conceptes de pau positiva i en la perspectiva creativa del conflicte, i que, per mitjà de l'aplicació d'enfocaments socioafectius i problematitzadors, pretén desenvolupar una nova cultura de la pau, que ajudi les persones a observar críticament la realitat frontalment i a actuar en conseqüència [...] (Jares, 1999).

Així mateix, per en Lederach:

L'educació per la pau té una doble finalitat: per una banda, la investigació dels obstacles i les causes que impedeixen aconseguir una condició de justícia elevada

i violència reduïda i, d'altra banda, el desenvolupament de coneixements, valors i capacitats (2000:52) que ens ajudin a construir una veritable cultura de pau.

En aquesta mateixa línia, parlem de *noviolència*, sobretot, com a una manera d'actuar per a reduir la/les violència/es. Seguint a Barbeito i Caireta (2008), la noviolència busca, com la cultura de pau, «promoure les condicions que afavoreixen la pau i no col·laborar, o fins it tot acabar, amb les condicions violentes que la dificulten». El terme ghandià combina els principis del pacifisme amb l'acció, no únicament rebutja la violència sinó que promou una actitud activa amb l'objectiu de canviar les violències interiors i les estructures violentes de la societat.

D'altra banda, el terme *provenció*, introduït per John W. Burton al 1990, planteja que allò important és ser capaç d'encarar els conflictes de manera constructiva i no violenta, en comptes de treballar per tal de prevenir (en el sentit d'evitar) els conflictes. Per a això, és necessari proveir les persones i els grups amb les habilitats, els recursos i les estratègies necessàries per tal de transformar els conflictes de forma positiva de manera que es converteixin en una oportunitat de creixement personal i col·lectiu, i ens permetin actuar *abans* que apareguin les crisis violentes. Per aconseguir aquest objectiu, proposa utilitzar la creació i vivència del grup-comunitat com a eina didàctica, generar espai i relacions de confiança, aprendre eines pròpies de la comunicació no violenta i promoure la cooperació (Barrientos i Caireta, 2017). Aquesta mirada forma part d'allò que Paco Cascón va donar a conèixer com a «educació en i per al conflicte» o educació per la pau conflictual. Segons la manera d'encarar el conflicte, aquest pot ser destructiu o bé servir com a motor de canvi per a la transformació de les relacions de forma positiva.

Tal i com afirmen Barbeito i Caireta (200:173), «promoure la cultura de pau vol dir, en primer lloc, comportar-se de forma pacífica i també activa, dolça i a la vegada decidida, amb fermesa i flexibilitat al mateix temps». Així, tant important és viure segons els valors de la cultura de pau (ser pacífic) com buscar avançar cap a la pau socialment (ser pacifista).

En aquest procés de capacitar-nos per transformar-nos nosaltres mateixos i el nostre entorn, adquireix especial importància el concepte d'*empoderament*, com «el procés per mitjà del qual descobrim les nostres bases de poder i influència i fem ús d'elles. Implica descobrir les nostres pròpies capacitats, possibilitats i recursos, com a persones i com a grup, utilitzar-los, ampliar-los i transmetre'ls» (Barbeito i Caireta, 2008: 176).

Per tant, l'educació per la pau busca formar persones amb les següents actituds i habilitats a nivell personal, a nivell relacional, amb les altres i per a la transformació social (Barbeito i Caireta 2008: 174):

- Conèixer les nostres forteses i debilitats.
- Exercir l'autocrítica, reconèixer els errors i intentar corregir-los.
- Valorar-nos, creure en les nostres capacitats i valorar les nostres forteses.
- Practicar l'assertivitat, defensar els nostres arguments explicitant i respectant les nostres pròpies necessitats.
- Empatitzar amb els i les altres, reconèixer els seus sentiments i comprendre'n les seves causes.
- Escoltar de manera activa per conèixer les raons de l'altre.
- Ser flexibles, adaptar-nos a les situacions per compatibilitzar les necessitats de totes les parts.
- Cooperar, treballar en equip per trobar junts una solució.
- Ser persones crítiques, qüestionar la realitat, els hàbits, etc.
- Ser constructius, valorar els aspectes positius.
- Ser propositius, trobar formes alternatives d'actuar.
- Ser creatius, imaginatius, originals.
- Desobeir, negar-nos a col·laborar amb allò contrari als nostres propis valors.
- Responsabilitzar-nos, ser conscients de les conseqüències dels nostres actes i minimitzar les seves conseqüències negatives.
- Motivar, implicar més gent a transformar allò que no ens agrada.
- Argumentar, explicar els propis arguments de forma convenient i relacionar-los amb les necessitats de les altres parts.
- Comprometre'ns, aportar energia fins al final del procés, amb constància i convicció.

Per a això, les metodologies proposades són participatives i dinàmiques per potenciar les actituds crítiques i reflexives dels i les participants, implicant-los en el pensament creatiu i la curiositat de plantejar-se preguntes. La idea neix a partir de l'autoconeixement, de la vivència de les pròpies emocions, aprofundir en la reflexió i la vivència individual i col·lectiva, i avançar cap a un anàlisi col·lectiu de la informació. També és important buscar i proposar maneres de transformar les seves idees en accions i projectes concrets individuals i col·lectius.

Pràctiques i experiències existents des d'una visió de l'Educació per la Pau a l'estat espanyol

Un dels referents a escala mundial en l'estudi de l'educació per la pau és el Programa d'Educació de l'Escola de Cultura de Pau, a la Universitat Autònoma de Barcelona, nascut l'any 2002. Aquest programa se centra en la formació del professorat, educadors, estudiants universitaris i altres agents comunitaris i té un com a objectiu la investigació en educació per la pau i l'edició de materials pedagògics i didàctics.

En el seu informe «L'Educació per la pau i la convivència en el marc escolar. Una mirada desde la formació del professorat» (2013) es destaquen tres exemples de programes autonòmics d'Educació per la pau ben pensats i estructurats, tot i que en la majoria dels casos van ser interromputs pels canvis de govern.

El Pla Andalús d'Educació per a la Cultura de Pau i la no violència. Impulsat l'any 2001 per la Junta d'Andalusia quan el govern andalús va assumir la declaració i el Programa d'Acció sobre la Cultura de Pau de les Nacions Unides. El Pla andalús parteix de tres principis orientadors: promoure la pau com a acció col·lectiva i individual, saber conviure amb els conflictes i proposar solucions creatives i pacífiques i defensar, disminuir i prevenir les manifestacions de violència. És un pla sostingut per una forta base teòrica d'educació per a la pau conflictual. A més, és una estratègia regional que posa molts recursos a disposició del centre i preveu mesures d'articulació i cooperació entre els diferents actors per optimitzar els recursos i garantir la seva eficiència.

El Pla Basc d'Educació per la Pau i els Drets Humans. El Govern basc decideix impulsar aquest pla dins del Pla de Pau i Convivència Basc aprovat l'any 2006 com a estratègia per avançar cap al final del conflicte armat i la reconciliació, així com donar resposta al tractament de les víctimes i sumar-se als corrents internacionals de foment de l'educació per als drets humans. A partir d'una diagnosi profunda de la situació, es redacta de forma consensuada amb els diversos agents educatius i és aprovat pel Parlament basc el desembre de 2007. Es converteix, doncs, en una estratègia de govern que abarca tots els àmbits educatius i socials (l'educació formal i no formal, les administracions, els mitjans de comunicació i la població en general). Adaptat al context basc i a les seves particularitats i apostant fortament per la formació del professorat, aquest projecte es fonamenta en una perspectiva de pau positiva, transforma-

ció de conflictes, no violència i drets humans i s'emmarca dins de la legislació i les recomanacions internacionals.

El Projecte de Convivència i Èxit Educatiu, de la Generalitat de Catalunya. Des del curs 2009-2010 tots els centres educatius catalans tenen l'obligació d'elaborar el seu propi projecte de convivència durant els propers anys, entenent que la redacció d'aquest projecte és un procés llarg, pedagògic i comunitari. El treball es planteja des d'una perspectiva àmplia i inclou educar per a una cultura de pau de manera explícita com a un objectiu general i un dels temes a desenvolupar. Proposa un treball en actituds i valors, però també en la gestió positiva dels conflictes, a més d'insistir en la revisió i millora de l'organització del centre i de l'aula, i incidir d'aquesta manera en les estructures del centre (Caireta, 2013).

A Catalunya, la incorporació de l'educació per la pau i el desenvolupament en l'educació formal té una trajectòria de més de 20 anys de la mà dels Moviments de Renovació Pedagògica i diverses ONGD. Si bé és cert que durant tot aquest temps s'han fet propostes molt heterogènies de recursos pedagògics i idees d'acció, també ho és que moltes d'aquestes s'han basat en materials i recursos pedagògics elaborats per les ONGD o pels professionals de l'educació, gràcies a la seva implicació personal i, per això, en molts casos, com quelcom puntual. Els espais d'intercanvi i col·laboració que es van crear a partir d'aquestes experiències han estat molt rellevants i s'han convertit en referents: La Xarxa d'Escoles Compromeses amb el Món (XecMón); el Banc de Recursos en Educació per la Pau, la Interculturalitat i el Desenvolupament, d'Edualter; el Centre de Recursos per la Pau i la Solidaritat, de la Coordinadora d'ONG Solidàries de Girona; les xarxes de professorat promogudes per diverses ONG (Oxfam Intermón, InteRed, Sed i Vols, entre d'altres) i la Comissió d'Educació de la Federació Catalana d'ONG per la Pau, els Drets Humans i el Desenvolupament.

La «Guia d'Orientacions Pedagògiques per a la Incorporació de l'Educació per al Desenvolupament al currículum de Primària i Secundària des de la Perspectiva de les Competències Bàsiques» és el fruit del treball d'un grup mixt de professionals de l'educació (tècnics d'administracions públiques i institucions educatives, professorat i tècnics d'ONGD) per vincular el currículum oficial amb els continguts, principis i valors de l'educació per al desenvolupament, perquè aquesta s'incorpori d'una manera més integral i continuada als centres educatius. Aquesta proposta es va elaborar després d'un procés de reflexió portat a terme entre els anys 2011 i 2013 en el marc

del projecte «Competències i EpD²» i planteja diferents recorreguts a seguir per portar a terme processos educatius vinculats a la solidaritat, la pau, el desenvolupament humà, sostenible i l'anàlisi de les desigualtats globals, prioritzant aquests coneixements considerats més adequats al context de l'educació formal, i de manera més concreta, a les etapes de primària i secundària. En relació amb l'educació per la pau, la proposta consisteix a promoure els diferents continguts d'aprenentatge necessaris per fomentar una ciutadania compromesa amb l'erradicació de tota forma de violència, la promoció de la pau positiva mitjançant l'anàlisi dels conceptes de violència i pau, i la posada en pràctica dels procediments de transformació creativa dels conflictes. La guia estructura aquest contingut en tres blocs temàtics:

1. Anàlisi de la realitat de violència i de les oportunitats de pau (on estem).
2. Estratègies personals i col·lectives per transformar els conflictes (com transformem).
3. Models i propostes per aconseguir una cultura de pau (cap a on vull anar).

I proposa dos objectius generals:

- En l'educació primària (6-12 anys d'edat) que l'alumnat sigui competent en frenar la violència directa i promoure la pau en l'entorn proper, mitjançant l'anàlisi dels factors de violència i pau a l'aula o al centre, mitjançant habilitats que faciliten l'empoderament i la convivència;
- En l'educació secundària (12-18 anys) que l'alumnat sigui competent en erradicar totes les formes de violència i promoure la pau positiva mitjançant l'anàlisi dels factors de violència i de pau, i la posada en pràctica dels procediments de transformació creativa dels conflictes.

Finalment, volem destacar l'Observatori de llibres de text, una iniciativa duta a terme des de l'Institut Català Internacional per la Pau en col·laboració de l'Escola de Cultura de Pau, amb l'objectiu de facilitar la incorporació dels criteris de l'educació per la pau als llibres de text. D'acord amb la concepció de pau positiva inspirada en la resolució 53/243 de l'Assemblea General de les Nacions Unides sobre la Declaració o Programa d'Acció sobre una Cultura de Pau, els informes analitzen les perspectives transversals de pau, desenvolupament, gènere, diversitat, medi ambient, democràcia i drets humans i finalment la metodologia dels exercicis didàctics. Tal i com aquests mateixos informes indiquen cal:

-
2. Educació per al Desenvolupament

- Diagnosticar el grau d'incorporació dels criteris d'educació per la pau en el llibres de text i fer propostes de millora.
- Orientar els centres escolars i el professorat en l'ús que fan dels llibres de text des d'una perspectiva d'educació per la pau.
- Incidir en les editorials i en el Departament d'Educació per fer realitat la incorporació d'aquests criteris en els llibres de text.
- Contribuir a la reflexió en espais educatius i del tercer sector que puguin amplificar la incidència per reforçar l'objectiu general.

Així, veiem que alguns agents polítics han començat a introduir un canvi estructural en pro de la cultura de pau per mitjà del sistema educatiu. Tanmateix, les experiències són poques i moltes s'implementen durant poc temps. Els continguts teòrics, les reflexions més profundes i les iniciatives d'educació per la pau van de la mà de les entitats socials i educatives independents de l'Estat.

Obstacles i oportunitats per a l'impuls de l'educació per la pau

Vivim en un model de societat on s'estan generant cada vegada injustícies majors i desigualtats socials, convertint-nos en depredadors de recursos naturals, reproduint violències estructurals i culturals, i forçant milions de persones a fugir del seus llocs d'origen en busca d'unes condicions de vida suposadament millors. Podríem dir, fins i tot, que estem en un context de crisi, més enllà de l'econòmica i política, també de valors. I es aquí on ens sentim amb el deure d'actuar desde tots els nivells de l'educació, per a la presa de consciència, el desenvolupament de la capacitat d'anàlisi crítica i l'empoderament per a la transformació social cap a un model de societat més just i menys violent.

Hem de tenir en compte que partim d'un model dominant d'educació formal basat, segons Paulo Freire (1980), en una «concepció bancària» de l'educació, en el qual la relació educador-educand respon a una estructura vertical (reflex a la vegada de l'estructura social), on l'educand és semblant a un recipient on buidar continguts d'aprenentatge, i la funció dels qual seria la de memoritzar i repetir aquests continguts seleccionats prèviament per la figura de l'educador. És a dir, l'educand adquireix el rol passiu, en lloc de ser subjecte actiu de l'acció educativa. Per no esmentar els sistemes d'avaluació predominants, consistents en exàmens on es prima la repetició de contin-

guts, i que a més fomenten valors com la competitivitat (una vegada més, el sistema educatiu reflecteix dels valors presents en la societat).

Galtung assenyalava fa dècades allò que considerava un dels obstacles en l'impuls de l'educació per la pau: «Allò ensenyat és un reflex del passat transmès al present, amb la finalitat d'assegurar una continuïtat per al futur i, normalment, també conforme a la ideologia nacional o els pensaments de les classes altes» (Galtung, 1973, a Lederach, 2000: 42). Un fet que segueix tenint plena vigència en el cas que ens ocupa.

D'acord amb Lederach (2000), els valors de l'educació es reflecteixen de dues maneres concretes: el contingut i la forma d'educar. En aquest sentit, assenyalava que «una educació per la pau ha de fomentar un contingut i una estructura per transmetre-la, de manera que permeti el diàleg i promogui la plena participació, integració i cooperació entre tot l'esforç educatiu i la societat». És a dir, no es pot educar per la pau utilitzant estructures i maneres d'ensenyament contràries als valors, actituds i competències que representa el concepte de *pau*. En l'educació tradicional solen estar presents valors com la competitivitat i la rivalitat (en lloc de la cooperació), l'obediència (amb poc espai pel qüestionament), la classificació de l'alumnat o la verticalitat en les relacions.

En consonància amb els principis de la noviolència, l'educació per la pau pretén mantenir una coherència entre fins i mitjans, posant atenció en els continguts, però també en com els treballem (metodologies i estructures). És per això que en l'educació per la pau s'aposta per utilitzar metodologies d'acord amb un enfocament socioafectiu, participatiu i dinàmic, afavorint dinàmiques d'aprenentatge on les persones educadores i educandes es converteixen en co-aprenents, ja que ambdues figures són capaces de generar coneixement.

Tanmateix, com assenyalava Caireta (2013), el model actual d'educació també ofereix algunes oportunitats per introduir continguts de l'educació per la pau, el desenvolupament sostenible i els drets humans. En concret, destaca dues iniciatives de major rellevància en matèria de política educativa d'àmbit europeu. D'una banda, a finals dels anys noranta i primera dècada del 2000, l'educació per a la ciutadania democràtica i els drets humans es va convertir en un eix principal de les polítiques educatives europees, facilitant la incorporació de continguts vinculats a la cultura de pau (amb temes com l'educació per la pau, la igualtat de gènere, l'educació per al desenvolupament). Per altra banda, cal destacar l'Educació en Competències Bàsiques: també l'any 2000

la Unió Europea reconeixia la importància d'invertir en educació per a impulsar la transmissió d'uns valors cívics a favor de la cohesió social i el futur d'Europa. Això es va concretar en el desenvolupament d'un marc comú de referència per a l'elaboració dels currículums educatius oficials que giraven en torn al desenvolupament de vuit competències bàsiques.³ Tot i que aquestes competències bàsiques no fan referència explícita a la cultura de pau, Caireta apunta com han representat un nou escenari d'oportunitats per a introduir els continguts de l'educació per la pau en l'àmbit educatiu (tal i com s'ha mostrat en l'apartat anterior amb l'exemple de les «Competències i EpD»).

Per últim, en un marc més global i recent, s'obre una altra finestra d'oportunitat per mitjà de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible, aprovada l'agost del 2015 en el marc de les Nacions Unides. Aquesta Agenda compta amb 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible desglossats en 169 fites a assolir abans de l'any 2030 pels estats membres i amb els que es pretén abarcar tres dimensions bàsiques; el creixement econòmic, la inclusió social i la protecció del medi ambient. En aquesta nova proposta, es troben al menys dos objectius en els quals el foment de l'educació per la pau hi té cabuda de forma explícita:

- L'Objectiu 4: *Educació de qualitat. Garantir una educació inclusiva, equitativa i de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge durant tota la vida per a tots.* En concret, la fita 4.7 fa referència a l'adquisició de «coneixements teòrics i pràctics necessaris per a promoure el desenvolupament sostenible, entre altres coses, mitjançant l'educació per al desenvolupament sostenible i els estils de vida sostenibles, els drets humans, la igualtat de gènere, la promoció d'una cultura de pau i no violència, la ciutadania mundial i la valoració de la diversitat cultural». A més, en el punt 4.a considera necessari oferir entorns d'aprenentatge segurs, no violents, inclusivament i eficaços per a tots.
- L'Objectiu 16: *Pau, justícia i institucions sòlides. Promoure societats justes, pacífiques i inclusives.* Per a aconseguir un món més just i menys violent són necessàries institucions públiques eficaces, capaces d'analitzar i identificar les violències estructurals i culturals pròpies i de promoure

---

3. Aquestes vuit competències bàsiques són: Comunicació en llengua materna, comunicació en llengües estrangeres, les competències matemàtiques i les competències en ciència i tecnologia, competència digital, aprendre a aprendre, competències socials i cíviques, el sentit de la iniciativa i l'esperit d'empresa, la consciència i l'expressió cultural.

polítiques econòmiques i socials justes, a més de garantir una educació de qualitat, es necessiten institucions que siguin capaces de fomentar la participació de la societat civil de manera segura i democràtica, sense distinció de gènere, identitat i/o religió; o d'impulsar l'adopció de mesures per augmentar el control del comerç d'armes i avançar cap al desarmament.

Conclusions

Necessitem un teixit social fort, pacífic i pacifista per construir la nostra seguretat i hem de trobar els mitjans polítics que siguin compatibles amb aquesta finalitat. Sabem que és en l'educació i la cultura on es troben les eines per obrir una nova pàgina en la història de la humanitat en la qual el valor humà recaigui en les nostres capacitats creatives i transformadores (Fisas, 1998: 393).

Volem insistir, una vegada més, en que la pau positiva és un concepte clar, concret i ple de significat, però és important explicitar com s'entén la pau per poder educar en ella. A més s'ha d'insistir en el concepte de noviolència i el seu valor metodològic a l'hora de pensar en la manera de construir processos socials (Caireta, 2013).

Hem vist que existeixen oportunitats molt interessants i experiències molts positives per a un foment de la cultura de pau. L'educació per la pau requereix un espai curricular i unes seqüències didàctiques que tractin continguts d'aquesta matèria, però fonamentalment necessita una feina transversal que impregni tota la vida dels centres educatius (Caireta, 2013) i que impliqui altres agents socials de manera coordinada i col·laborativa per tal que l'impacte sigui major.

Bibliografia

- Barbeito, Cécile (2016): *122 acciones fáciles (y difíciles) para la paz*, Los libros de la Catarata, Madrid.
- Barbeito, Cécile i Marina Caireta (2008): *Jocs de pau. Caixa d'eines per educar per una cultura de pau*, Los libros de la Catarata, Madrid.

- Barrientos, Andrés i Marina Caireta (2017): *Educar para la transformación de conflictos desde el deporte escolar. La experiencia de la feeb*, disponible a: https://escolapau.uab.cat/index.php?option=com_content&view=article&id=1016%3Aeducar-para-la-transformacion-de-conflictos-desde-el-deporte-%20escolar-la-experiencia-de-la-feeb&catid=115%3Aarticulos-%20educacion-2017&Itemid=156&lang=es [última consulta: 21/09/2018].
- Bastida, Anna (2004): *Educar para la paz desde la guerra*, Bakeaz, Bilbao.
- Caireta, Marina (2013): *L'educació per la pau i la convivència en el marc escolar. Una mirada des de la formació del professorat*, Bellaterra: Escola de Cultura de Pau, Universidad Autónoma de Barcelona.
- Cascón, Paco (2001): *Educación en y para el conflicto*, Escola de Cultura de Pau, Universidad Autónoma de Barcelona, Bellaterra.
- Fisas, Vicenç (1998): *Cultura de paz y gestión de conflictos*, Icaria, Barcelona.
- Freire, Paulo (1980): *Pedagogía del oprimido*, Madrid, Siglo veintiuno de España.
- Jares, Xesús (1999): *Educación para la paz*, Ed Popular, Madrid.
- Lederach, Jean Paul (2000): *El abecé de la paz y los conflictos. Educación para la paz*, Los libros de la Catarata, Madrid.
- VVAA (2014): *Competencias y EpD: una propuesta para la integración de la educación para el desarrollo en el ámbito escolar*, disponible a: https://escolapau.uab.cat/index.php?option=com_content&view=article&id=677%3Acompetencias-y-epd-%20una-propuesta-para-la-integracion-de-la-educacion-para-%20el-desarrollo-en-el-ambito-escolar-&catid=98%3Aarticulos-%20educacion-2014&Itemid=61&lang=es [última consulta: 20/09/2018].
- (2012): *Competencias y EpD. La Educación para el desarrollo en el currículum escolar desde la perspectiva de las competencias básicas*, disponible a: <http://www.edualter.org/documents/competencies/mec/mec.pdf> [última consulta: 21/09/2018].

IX. Viure sense por

José Maria Perceval¹

És impossible viure sense risc. La vida humana està sotmesa a una sèrie d'atzars i accidents possibles en cada acció que realitza, des del més anodí bricolatge al més innocent desplaçament. La vida social està plena d'incidents i contratemps, la interactivitat humana comporta conflictes continus i necessaris per al desenvolupament comunitari, la mobilitat porta a contratemps inèdits, la naturalesa provoca catàstrofes cícliques i el cos humà està sotmès a trastorns i disfuncions ocasionals, malalties i mort final. Qualsevol acció programada per un individu o un grup té, com a contrapartida a l'esperança d'un canvi, l'alternativa d'un possible «contratemps».

No obstant això, la humanitat no es conforma amb aquesta inevitabilitat de l'infortuni possible. Encara que no existeix la invulnerabilitat, aquesta representa una il·lusió que s'imposa contra l'evidència de l'esdeveniment quotidià. I, en política, constitueix un perillós instrument que pot portar a situacions de pànic i que permet a determinades elits la gestió de la por en el seu benefici o, en situacions de lluites internes, debilita altres grups polítics davant l'inesperat d'una situació que no s'ha previst o no han sabut controlar des d'aquesta il·lusió social de la invulnerabilitat.

Aquesta utopia fa que la recerca de causes i possibles culpables en cada sinistre es transformi en obsessiva en les societats modernes. Qualsevol

---

1. És professor agregat del Departament de Periodisme de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona i coordinador d'estudis de la Universitat Internacional de la Pau. És doctor en Ciències Socials per la EHESS (École des Hautes Études en Sciences Sociales de París, 1993) i doctor en Ciències de la Comunicació per la Facultat de Ciències de la Comunicació (UAB, 2003), amb una tesi sobre la publicitat política. Ha publicat «Historia del terror y el terrorismo. ¿Cómo ha gestionado la humanidad sus miedos?» Cátedra (2017).

catàstrofe, cataclisme o atemptat situa els gestors socials davant d'una opinió pública cada vegada més complexa, determinant i, a causa de les xarxes socials, dotada de l'arma de la immediatesa en la seva reacció als esdeveniments. L'opinió pública viu de la notícia i emmarca tot esdeveniment en una dinàmica de causes i conseqüències. La recepció d'una notícia depèn de com impactant sigui. El sorprenent és el més comentat, és allò que s'anomena una «primícia». El succés que provoca una alarma és la notícia més ràpidament difosa. Les pràctiques ansiogèniques són constants en els mitjans de comunicació, i representen una base fonamental de la seva construcció del relat.

La incertesa davant el futur i la inestabilitat en el present són les bases de la por i de l'acció política. Els científics socials, en totes les èpoques, han cregut que una mica d'ansietat no és negativa si motiva la gent per recolzar polítiques que ajudarien a solucionar problemes. Però les falses alarmes de riscos catastròfics, poden provocar estratègies defensives que portin realment a la catàstrofe anunciada (Pinker, 2018: 360). Ens trobem davant la paradoxa que els que prometen immunitat, protecció i tranquil·litat són els que gestionen la por en el seu benefici. Però, igualment, són els que poden rebre les conseqüències negatives del terror que provoquen en escapar-se'ls-hi de les mans el perill anunciat, com en el cas de l'aprenent de bruixot.

Uns mitjans de comunicació que fan por

El problema dels mitjans de comunicació de la por és que viuen de la notícia, competeixen pel catastrofisme, l'amenaça existencial, el perill mortal... Les notícies sobre «onades» de migrants o «desbordament» de la delinqüència, justificades per impactants casos, que són exclusivament anecdòtics, donen base a una teoria general de l'amenaça que justifica i pressiona els polítics a augmentar els desemborsaments en seguretat. Aquestes despeses, a més, en ser publicades no minven la inquietud, sinó que l'augmenten. Qualsevol polític que redueixi la inversió en seguretat serà acusat pel següent fet luctuós que s'esdevingui, sigui un atemptat terrorista o un succés de delinqüència comuna, amb ferits o morts. Les estadístiques de descens de la criminalitat o les que relativitzen l'impacte del terrorisme no poden lluitar amb l'evidència fàctica d'un reportatge «sensacional» i «sentimental» que apel·la als sentits i als sentiments. Els informatius televisius han augmentat, en els trenta anys

que han transcorregut des de la privatització de les televisions, l'espai dedicat als successos, on es barregen les catàstrofes naturals i les humanes – que es plantegen en la mateixa correlació. Aquest espai només és superat pel trasllat de la premsa rosa a aquests mateixos informatius. Les televisions públiques han hagut de cedir a aquesta onada i competir oferint el mateix material sentimental i esporuguidor. Les informacions morals sobre les desgràcies universals augmenten aquesta sensació de desprotecció de l'espectador davant la desgràcia aliena (Bolstanski, 1999).

Els termes dels comentaristes han augmentat la seva vehemència per aquesta mateixa competència per les audiències en els mitjans de comunicació: tota entrada de migrants es transforma en «onada», tot succés de delinqüència comuna en «gravíssim esdeveniment», crea «alarma social», «enfrontament social», o en el cas d'un conflicte interètnic, és producte d'un «odi de segles». El conjunt és una «catàstrofe humanitària» –provocant finalment allò que evidentment passa, ja que el millor escenari amplificador de les seves peticions que tenen els contendents polítics són els mitjans de comunicació. Això produeix, finalment, una banalització total de qualsevol succés violent, una mena d'espectacle continu del circ de la violència i, igualment, una sensació catastrofista constant.

El negoci de l'espectacle audiovisual, que mou actualment una cinquena part del PIB mundial, basa la seva estratègia de ficció en el relat d'històries on tota una variada selecció de víctimes pateixen una sèrie de recargolades catàstrofes. Són les telesèries més seguides. Tot allò que pensem que pot succeir en el regne del mal, succeirà en l'imaginari hipnòtic de la pantalla i hi haurà humans, diguem-ne millor, ens diabòlics, que posaran totes les condicions per facilitar-ho. L'apologia dels éssers perversos, o com a mínim de les immenses capacitats que posseeixen per fer el mal, ha estat la principal font del cinema bèl·lic (Altars, 1999) i és la base de les sèries televisives de major audiència. Mai hi ha hagut en la història del relat de ficció tant malvat triomfant i tanta víctima massacrada.

La trampa hobbesiana

El discurs de la por es basa en el dilema de la seguretat o parany hobbesià (argumentada pel filòsof Hobbes en el *Leviatan*): els gestors de la por necessiten posar en perill elements vitals de l'existència dels ciutadans perquè aquests

reclamin ser protegits. Quan es necessita una assegurança, és que hi ha un perill. La base de les empreses asseguradores des de la seva creació pels pastors escocesos al 1774, Alexander Webster i Robert Wallace, és la prevenció de la mortalitat possible en una determinada població. Les asseguradores calculen i depenen del perill que fonamenta el seu negoci, i certes elits polítiques també. Els gestors polítics de la seguretat necessiten, perquè sigui acceptada la seguretat que prometen, que hi hagi una amenaça creïble: externa amb l'augment dels enemics possibles, o interna, posant en perill la societat del benestar, mitjançant l'amenaça del terrorisme i la migració.

A principis del segle XXI, el món occidental compleix totes les condicions per viure atemorit: una societat rica i envellida, uns mitjans de comunicació sensacionalistes, una ficció dedicada a l'exploració del thriller i amplificada pel desenvolupament de les xarxes d'Internet, on els més porucs i alarmistes comenten o creen noves fonts d'inquietud. És la paradoxa d'una humanitat hiperconnectada, però formada de persones progressivament aïllades, que ha augmentat exponencialment des del començament de segle. Jacqueline Olds i Richard Schwart descriuen aquest procés, que va començar amb la suburbialització a principis del segle XX, paral·lela al desenvolupament dels mitjans tecnològics de comunicació cada vegada més sofisticats i eficaços, i que ha continuat distanciant l'individu de la societat en aquestes dues dècades (Olds i Schwart, 2010). Les amistats digitals augmenten la sensació de buidor de les relacions socials, i augmenten la por amb un substitució de poble real pel virtual, analitzat per Susan Pinker (Pinker, 2014).

Por Líquida

El filòsof Zygmunt Bauman, en el seu llibre *Miedo líquido* (2010), plantejava aquest carreró sense sortida de la modernitat angoixada. El progressisme havia promès durant tres segles que els temors del passat desapareixerien i els humans controlarien les seves vides, a la vegada que eliminarien les forces negatives del món social i natural. En comptes d'això, la incertesa és el paisatge del futur, mentre l'ansietat envaeix les ments davant els perills que poden assotar-nos sense previ avís. La població ja no va a les urnes per votar una opció que li ofereix l'esperança d'un món millor, sinó per evitar un futur que li fa por. La naturalesa es rebel·la amb catàstrofes mediambientals provocades i la societat urbana viu en una constant alerta d'atemptats terro-

ristes indiscriminats. Les pantalles, des de la televisiva a la del smartphone, destil·len males notícies per a un espectador fascinat al qual hipnotitzen amb la immediatesa amb què pot viure la fi del món.

Potser el primer pas sigui «perdre la por a la por» (Muiño, 2007). Veure allò que ens terroritza és el primer pas per lliurar-se de la inquietud del futur. I per això hem de contemplar el llarg passat de les pors de la humanitat. Les societats que van prometre acabar amb la por per decret mitjançant paradisos futurs de felicitat comuna van desplegar una enorme violència contra els malvats, transformant en inferns les seves pròpies societats. I van exigir als seus ciutadans abandonar en mans d'una elit de perversos el destí futur i les llibertats presents, amb la promesa de la seva protecció que va acabar sent carcerària. La història és la millor protecció perquè no es repeteixi l'arribada d'aquests il·luminats terroristes

El mal no el fan éssers demoníacs terribles, sinó ciutadans tan normals i grisos com els altres, que manipulen aquestes inquietuds per afirmar el seu poder i assegurar els seus negocis. Alguns estan afectats de patologies psíquiques derivades de frustracions i temors personals, però la majoria, tant els que busquen atemorir-nos amb l'explosió d'una bomba com els qui ens ofereixen la seguretat contra el terror, són mafiosos de la por, gestors d'un dels majors negocis que ha paralitzat el progrés de la humanitat. L'estudi dels pànics que van agitar les societats passades, ens portarà a evitar les trampes que van utilitzar i utilitzen aquests manipuladors de la inquietud.

Conviure amb la por és el més raonable, perquè mai deixarà d'existir. El futur no està definit d'antuvi, potser afortunadament. Serà bo o dolent, segons ho determinin les comunitats històriques que ho visquin. Les catàstrofes, naturals o provocades, són part d'aquesta història de la humanitat. La col·laboració i l'aportació de tots és el que aconseguirà superar-les com ha succeït en tots els temps.

El pessimisme és conservador, i així va ser denunciat per les organitzacions que desitjaven canviar la societat cap a un món millor. No obstant això, en aquestes quatre últimes dècades ha envaït les organitzacions col·laboratives i solidàries, provocant la mort de la idea de 'progrés' que es queda en la tímida defensa de la societat del benestar o en una sorollosa tecnofòbia argumentada amb filosofies postmodernistes: Spengler, Heidegger o Nietzsche. El fatalisme, la desil·lusió o la hipocondria són molt més vendibles mediàticament, que la il·lusió o l'esperança del canvi. Però l'estratègia de prometre la catàstrofe s'ha revelat catastròfica.

És molt més probable que les persones admetin un problema, quan se'ls presenten solucions mitjançant el recurs d'espantar amb la catàstrofe que pot arribar. El terror condueix a la paràlització, la sensació d'impotència, i com a conseqüència a la negació del problema o l'acceptació resignada que porta a la inacció. Si no es pot solucionar, per què actuar.

La por com a base d'un gran negoci

Una manera de contrarestar les polítiques de la por és descobrir el parany del negoci que manté els traficants de la por amb la complicitat innocent o culpable de governs i mitjans de comunicació. Les amenaces s'exageren per augmentar el finançament, i els més interessats són els qui controlen la informació, les forces i aparells policials i militars, que veuen justificades les seves demandes de majors inversions.

Igualment, les empreses derivades. La migració «il·legal» s'ha convertit en un autèntic negoci com demostra Clara Rodier, jurista del Gisti (Grup d'Informació i Sosteniment dels Immigrants) i cofundadora de la xarxa euroafricana Migreurop. «L'explotació de la por» alimenta l'economia securitària. En el seu llibre analitza l'empresa G4S, que tenia el monopoli del repatriament d'expulsats a Anglaterra fins l'incident de 2010 (mort per asfíxia d'un anglès expulsat) o de Boeing, que gestiona el sistema electrònic controlant totes les fronteres d'Estats Units, a més d'Indra, Sagem, EADS Defensa o Thales, Erickson, i les derivacions econòmiques de Frontex, Sive, Eurosur, Amass, Oparus, etc. Els pressupostos d'aquestes organitzacions, directes o indirectes, s'han disparat en els últims anys, així com les fonts d'ingressos derivades de la indústria carcerària que gestiona els centres de retenció (mig miler a tot Europa analitzats per Rodier). Una altra font d'ingressos, és la derivada de la construcció de murs a Grècia/Turquia, Mèxic/EUA, Botswana/Zimbabue, Índia/Bangladesh, etc., a part dels de Palestina, o dels enclavaments de Ceuta i Melilla. Una altra font de negoci és l'externalització i el pagament, directe o indirecte, als règims que obstrueixen el pas de migrants cap al nord: Senegal, Mauritània, països del Magreb, Ucraïna, Bielorússia, països dels Balcans o Turquia. Recordem que Gaddafi demanava el 2006 deu mil milions de dòlars per aquestes operacions de retenció de migrants africans. Caldria sumar la despesa creixent que les policies demanen a aparells de control aeroportuari i els derivats de les empreses de ciberseguretat, un conjunt ampli de les empre-

ses punta de l'estat d'Israel. Descobrir aquests negocis és una base per treure la por, en mostrar com la por és un gran negoci per a alguns.

Desemmascarar la por, principi elemental per viure sense por

Desarmar les idees de l'efectivitat del terror és possible, ja que els estudis de psicologia social ens indiquen que els civils reafirmen el sentit comunitari davant les catàstrofes, i augmenten la seva cooperació (des del cas d'Hiroshima, a l'Estònia davant el ciberatac, o els comportaments exemplars de la ciutadania a Nova York, Madrid, París i Barcelona, en els recents atemptats).

Una de les bases del terror, i causa de les múltiples morts inútils de la II Guerra Mundial, va ser la creença de les elits polítiques agressores que les poblacions s'enfonsarien davant els atacs massius de la guerra total. No va passar. Una altra creença desmentida per l'anomenat «fenomen Winston Churchill», que va primar un polític certament inútil i picaresc, és que les poblacions s'aixecarien contra els seus governs amb el derrotisme. La base de la il·lusió que va transmetre Churchill va ser estrictament la unitat de la població evidenciada en el signe de victòria que tindria aquesta resistència. La tercera creença a desmentir és que les poblacions cedirien al xantatge del terror. No es produeix aquest efecte, sinó al contrari, amb el perill que les despeses en seguretat augmentin el poder dels gestors de la por. Per això, cal desarmar el «teatre» dels terroristes tant com el «teatre» dels contra-terroristes. Per això, cal denunciar la despesa exorbitant per a una amenaça petita com el terrorisme, i la banalització davant de dues grans amenaces: l'amenaça nuclear i el canvi climàtic

Cal concentrar-se en aquestes amenaces evidents i no banalitzar totes les amenaces en realitzar una extensa i, de vegades, increïble llista de perills. Deu mil caps nuclears i nou països són el veritable perill que plana sobre la humanitat. I per a ells és imprescindible demostrar que els mecanismes impulsors de la pau estan sent efectius a escala global superant els errors evidents. La crítica és necessària, tant com la demostració de resultats, i els errors d'una organització de pau a Bòsnia o Afganistan, han de ser contextualitzats amb estudis com el realitzat per Virginia Page Fortna (2004, 2008).

Cal superar el mite de la intervenció armada humanitària, i reforçar el pacifisme i el diàleg. És l'evidència mostrada per Erika Chenoweth i Maria Stephan (2011) que diu que tres quartes parts de les lluites que van triomfar

–a banda de les de Gandhi i Martin Luther King– no van utilitzar la violència contra la creença generalitzada que la violència és inevitable i efectiva. En els casos en què es va utilitzar la violència, el conflicte va quedar en un 100 per cent de casos en mans de gestors de la violència que la van utilitzar contra els seus propis participants i la població en general. En el cas dels moviments no violents, però, més de la meitat van fructificar en resultats no violents posteriorment.

Finalment, cal invertir el plantejament que causa temor investigant, en primer lloc, abans que els fets que fan por, les raons de les persones o grups que ens plantegen aquestes pors, els seus interessos i les conseqüències del risc que ens plantegen. La visibilitat d'aquestes «coses», que suposadament estan en perill, n'amaga d'altres que estan amenaçades potser per aquests mateixos grups gestors de la por.

Per tant, la nostra actitud en mostrar les coses que realment estan amenaçades ha de ser diferent de l'estratègia dels que generen por. Hem de partir de la possibilitat de superar la por i afrontar el risc, impeding el derrotisme anticipat i, sobre aquesta base, plantejar les dificultats i les accions per superar tant el perill com la por que ens provoca. L'acció ha de ser conjunta.

Viure sense por no és viure sense preocupació o precaució, és assumir el risc com un element més, com un repte inevitable de l'actuació lliure i enriquidora de la humanitat

Bibliografia

Altares, Guillermo (1999): *Esto es un infierno. Los personajes del cine bélico*, Alianza Editorial, Madrid.

Apkarian, A. Vania, M. Catherine Bushnell, Rolf-Detlef Treede i Jon-Kar Zubieta (2005): «Human brain mechanisms of pain perception and regulation in health and disease», *European Journal of Pain*, 9 (4), 463-484.

Bolstanski, Luc (1993): *La souffrance à distance: morale humanitaire, medias et politique*, Métailié, París (nova edició 2007, Gallimard).

Bourke, Joanna (2005): *Fear. A Cultural History*, Shoemaker Hoad.

Brunet, Pere (2016): «La militarización a través de Internet, a Calvo Rufanges, Jordi (coord.)» *Mentes militarizadas. Cómo nos educan para asumir la guerra y la violencia*, 123-135, Icaria, Barcelona.

- Chenoweth, Erika, Stephan, Maria (2011): *Why civil resistance Works: The strategic logic of nonviolent conflict*, Columbia University Press, Nueva York.
- Francescutti, Pablo Francisco (2004): *La pantalla profética*, Cátedra, Madrid.
- Muiño, Luis (2007): *Perder el miedo al miedo*, Madrid, Espasa.
- Olds, Jacqueline; Schwartz, Richard S. (2010): *The Lonely American: Drifting Apart in the Twenty-first Century*, Beacon Press.
- Perceval, José María (2017): *El terror y el terrorismo. Cómo ha gestionado la humanidad sus miedos*, Cátedra, Madrid.
- Page Fortna, Virginia (2004): «Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War», *International studies Quarterly*, 48, 269-292.
- (2008): *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices After Civil War*, Princeton University Press.
- Pinker, Susan (2014): *The village effect: How Face-to-Face Contact Can Make Us Healthier and Happier*, Nueva York, Spiegel & Grau.
- Pinker, Steven (2018): *En defensa de la Ilustración*, Paidós, Barcelona.
- Rodier, Claire (2012): *Xenophobie Business. A quoi servent les contrôles migratoires?*, La Découverte, París.
- Veres, Luis (2006): *La retórica del terror: sobre lenguaje, terrorismo y medios de comunicación*, Ediciones de la Torre, Madrid.

Polítiques de seguretat per a la pau és una publicació col·lectiva realitzada per membres i col·laboradors del Centre Delàs d'Estudis per la Pau i la Universitat Internacional per la Pau, que pretén contribuir des d'una anàlisi rigorosa i compromesa a la creació de noves narratives de seguretat. A través de divuit capítols es mostra una primera aproximació a visions crítiques amb les polítiques de seguretat tradicionals, de caràcter militarista, que conformen la seguretat actualment hegemònica i es realitza una reflexió sobre possibles alternatives locals i globals de la seguretat. Sent conscients de les limitacions d'aquesta publicació, esperem haver contribuït a la construcció d'una altra seguretat tan necessària com possible, per a donar valor a polítiques de pau i seguretat realment coherents amb la cultura de pau i la seguretat humana.

En aquest llibre participen Xavier Bohigas, Pere Brunet, Jordi Calvo Rufanges, Blanca Camps-Febrer, Jorge Guardiola, Josep Maria Julià, Maria de Lluç Bagur, Eduardo Melero, Chloé Meulewaeter, Anna Montull Garcia, Teresa de Fortuny, Arcadi Oliveres, Albert Orta, Pere Ortega, Ares Perceval, Jose María Perceval, Alejandro Pozo, José Ángel Ruiz, Ainhoa Ruiz Benedicto, Camino Simarro i Olívia Viader.

Amb el suport de:

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

Diputació
Barcelona